

ลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลของไทยก่อนการตั้งโรงเรียนพยาบาล

ก่อนปี พ.ศ. 2439 ซึ่งเป็นปีที่ได้มีการจัดการเกี่ยวกับการศึกษาพยาบาลเป็นครั้งแรกในประเทศไทยนั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ให้การพยาบาลผู้เจ็บป่วยในสมัยโบราณ คือ ญาติพี่น้องและเพื่อนของผู้เจ็บป่วย โดยผู้ชายทำหน้าที่พยาบาลผู้เจ็บป่วยชาย และผู้หญิงทำหน้าที่พยาบาลผู้เจ็บป่วยหญิง ผู้ทำหน้าที่พยาบาลเหล่านี้ไม่มีความรู้ทางการพยาบาล และมักพบเสมอว่าผู้ที่ให้การพยาบาลไม่ใช่ญาติคนใดคนหนึ่งของผู้เจ็บป่วยแต่เป็นสมาชิกทั้งครอบครัวช่วยกันให้การพยาบาล ห้องพักของผู้ป่วยจะปิดไม่ให้ลมและแสงแดดผ่านเข้าไปได้ แต่อย่างไรก็ตามการปฏิบัติการพยาบาลในประเทศไทยก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงให้เจริญก้าวหน้าควบคู่กับการแพทย์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ภายในประเทศอย่างมากรวมทั้งการพยาบาลด้วย จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลขึ้นเป็นครั้งแรก สำหรับลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลของไทยก่อนการตั้งโรงเรียนพยาบาลนี้อาจจะแบ่งเป็น 3 สมัย คือ

1. สมัยสุโขทัย
2. สมัยอยุธยา
3. สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 5

ลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยสุโขทัย

ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสุโขทัยยังมีข้อมูลน้อย ซึ่งรวมทั้งประวัติการรักษาพยาบาลด้วย เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัยมีน้อย แต่อย่างไรก็ตามจากหลักฐาน

¹The Executive Committee of the Eight Congress, Siam : General and Medical Feature (Bangkok : The Bangkok Time Press, Ltd., 1930), p. 291.

ที่พอจะรวบรวมได้มีไว้ช่วยโยให้คนไทยรุ่นหลังมองเห็นสภาพความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ การปฏิบัติกรพยามาและสถานพยามา ที่มีอยู่บ้างในสมัยนั้น ดังต่อไปนี้

1. โรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในสมัยสุโขทัย

จากศิลาจารึก หลักที่ 1 ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นศิลาจารึกสมัยพ่อขุนรามคำแหง ได้มีการกล่าวถึงความเจ็บไข้ว้าง คีลาจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึงเรื่องการเจ็บป่วยไว้ดังนี้

...ในปากประตู มีกระตึงอันหนึ่ง แขนงไว้หนึ่ง ไพรฟ้าหน้าปก กลางบ้านกลางเมือง มีดอยมีความ เจ็บทอง ของใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนขมโร ไปสิ้นกระตึง อันทานแขนงไว้ พอขุนรามคำแหงเจ้าเมือง ยินเรียกเมื่อตาม สอนความแกมันควยชื่อ ไพรในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม¹

ข้อความดังกล่าวที่พบในศิลาจารึกสุโขทัยนี้ น่าจะมีความหมายว่า ความเจ็บไข้ของชาวสุโขทัยนั้นมักจะเป็นโรคที่ทำให้เกิดโรคเกี่ยวกับท้อง และเมื่อเกิดโรคเกี่ยวกับท้องหรือมีพยาธิไคเกิดขึ้นก็ให้ไปสิ้นกระตึงไค ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงสนพระทัยในเรื่องสุขภาพของประชาชนของพระองค์อยู่มาก แต่ในศิลาจารึกนี้ไม่ได้กล่าวถึงโรคอื่น ๆ นอกจากโรคเกี่ยวกับท้อง และไม่กล่าวถึงการรักษาพยามาแต่อย่างไค

สำหรับโรคภัยไข้เจ็บที่พบในสมัยสุโขทัยนั้น นอกจากหลักฐานจากหลักศิลาจารึกดังกล่าวแล้ว ยังพบหลักฐานในหนังสือไตรภูมิพระร่วง หนังสือเล่มนี้เชื่อกันว่า เป็นพระราชนิพนธ์ของ พระญาณลิไทย ซึ่งได้กล่าวถึงโรคที่คนในสมัยสุโขทัยเป็นกัน ไว้ดังนี้

...คนผู้กินข้าวนั้นแล จะรู้เป็นผิคแลเวียน เกดอันแลกาก หุกและเปา เป็นค่อม เป็นเคา เป็นงอย เป็นเพ็ลยคาฟู หนูนวก เป็นกระจอกงอกเงียว เป็ยเนื้อเม็ยคน ทองขึ้น ทองพอง เจ็บทองคองไส ปวกหัวมัวคา ไข้เจ็บเห็นเม็ยเห็นอย วิกการคังนี้ ไส้หมอน จะบังเกิดมีแก่ชาวอุครกูรนั้นแค่สักคามหนึ่งเลย...²

¹ หอสมุดแห่งชาติ, กรมศิลปากร, จารึกสุโขทัย หลักที่ 1 จารึกพ่อขุนรามคำแหง (พระนคร : โรงพิมพ์การพิมพ์, 2520), หน้า 11 - 12.

² พระญาณลิไทย, ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 85.

นอกจากนี้ยังพบว่า ในบริเวณเมืองเก่าสุโขทัยที่พบตุ๊กตาเสียนบาลเป็นจำนวนมาก เป็นตุ๊กตาแบบแม่ขุมลูก พ่อขุมลูก ซึ่งแสดงว่า ในสมัยสุโขทัยคงจะมีปัญหาเรื่องโรคเด็ก และการคลอดบุตรแล้วลูกตาย หรือตายทั้งแม่และลูก เพราะพิธีเสียนบาลเป็นพิธีที่ทำขึ้นเมื่อ เด็กแรกเกิดไม่สบาย โดยเชื่อว่าเกิดจากการกระทำของผี¹

จากหลักฐานในเรื่องโรคภัยไข้เจ็บนี้ จะเห็นได้ว่า ชาวไทยในสมัยสุโขทัยนั้นแม้ จะอยู่กันอย่างไม้อัดก็แต่ก็มีโรคภัยอยู่มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งโรคเกี่ยวกับท้อง เช่น เจ็บท้อง ท้องขึ้น ฯลฯ นอกจากโรคเกี่ยวกับท้องแล้ว ยังพบโรคที่มีอาการไข้ ปวดศีรษะ โรคของ เด็ก เป็นต้น

2. การปฏิบัติกรพยามบาลในสมัยสุโขทัย

ในสมัยนี้ไม่พบหลักฐานว่า คนไทยปฏิบัติกรพยามบาลต่อผู้เจ็บป่วยอย่างไร ในการบำบัดรักษาโรคก็เช่นเดียวกัน ยังไม่พบหลักฐานการไชยา หรือการผ่าตัด หรือวิธีการบำบัดด้วยวิธีใด แต่คงจะมีการไชยาพวกสมุนไพร โดยนำมาค้ม หรือพอก หรืออบเป็น ผงรับประทาน เพราะปรากฏว่ามี หินมก ซึ่งเป็นของทวาราวดีอันเป็นยุคก่อนสุโขทัย สันนิษฐาน ว่า ในสมัยสุโขทัยก็คงจะมีการบคยาไชเช่นเดียวกัน²

เมื่อมีโรคภัยไข้เจ็บขึ้น คนไทยในสมัยสุโขทัยมีการเชื่อถือไสยกลาง และ วิธีการทางไสยศาสตร์มาก มีข้อความตอนหนึ่งในไตรภูมิพระร่วง ที่แสดงว่าคนไทยมีความ เชื่อถือไสยกลาง และไสยศาสตร์ คือ "นิแล้ว มีผู้ไคไปไหว้บเคารพญา แก่งจักรแก้วนั้น ก้วยข้าวตอกคอกไม้ แดงจักรแก้วนั้นเพียรบคยาไช เสียซึ่งความไข้ ความเจ็บ"³

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "เรื่องเสียนบาล", วารสารศิลาจาร 2 : 2 (สิงหาคม, 2491), หน้า 82.

² สาราญ วงศ์พำ, "ข้อสังเกตการแพทย์สมัยสุโขทัย", ศิลาจาร 4 (มกราคม 2504), หน้า 43.

³ พระญาติไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 91.

นอกจากความเชื่อในเรื่องการปฏิบัติเมื่อเกิดเจ็บไข้แล้ว ยังมีข้อความบางตอนในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่แสดงถึงความเชื่อ และความรู้ในเรื่อง การตั้งครมภ์ การคลอด และการเลี้ยงดูเด็ก ดังเช่นข้อความตอนหนึ่งว่า

อันว่าไส้คือแห่งกุมารนั้น กลวงทั้งสายก้านมัวอันมีชื่อว่าอุบล จะงอบไส้คืออันกลวงขึ้นไป เบื้องบนคิหลังท้องแม่ แลช้วนำอาหารอันโคมนกินไส้และโธหารสนัน ก็เป็นนำชุ่มเข้าไป ในไส้คือนั้น แลเข้าไปในท้องกุมารนั้นแลนอนนอนนิ่งก็ไคกินค้ำเขาทุกวัน เบื้องหลังกุมารนั้นคิหลังท้องแม่ แลนั่งยองอยู่ในท้องแม่แล กำมือทั้งสอง คุตัวคยหัวเข้า ทั้งสองเอาหัวไว้เห็นหัวเขา เมื่อนั่งอยู่ทั้งนั้นเลือกเล่นน้ำเหลืองย่อยลง เต็มคนหยคทุกเมื่อ แลทุกเมื่อ แลจกทั้งถึงเมื่อฝนตก แลนั่งกำมือเขาเจ้าอยู่ในโพรงไม้ไผ่แล คน ผู้ไคอยู่ในท้องแม่หกเดือน แลคลอดนั้นหมอนจะไคสักคาม คนผู้ไคอยู่ในท้องแม่เจ็ดเดือน แลจะคลอดนั้น แม่เลี้ยงเป็นคนก็ยังมีไคกลาแข็ง บทนแคทนแผ่นดินแล เมื่อถึง จักคลอดนั้นก็ควยกรรมนั้น กลายเป็นลมในท้องแม่สิ่งหนึ่ง พักให้ตัวกุมารนั้นขึ้นเหนบน ให้ หัวลงมาสู่ที่จะออกนั้น อันว่าเลือกซึ่งมีอยู่ในอกแม่นั้น เหตุว่าแม่คามมีใจรักนัก จึง เลือกที่ในอกของแม่นั้น ก็กลายเป็นน้ำมันไหลออกมา ไหลถูกไคคุคกิน หากเป็นชาวกลวยออยของกินบำรุงลูกของตนั้นทุกวัน 1

จากข้อความในหนังสือไตรภูมิพระร่วง ที่ยกมานี้สะท้อนให้เห็นว่า ความรู้ และ ความเชื่อของคนในสมัยสุโขทัย ในเรื่อง การตั้งครมภ์ การคลอด และการเลี้ยงดูเด็ก ซึ่ง มีส่วนถูกต้องอยู่ไม่น้อยเลย เช่น ทารกที่อยู่ในครรภ์ได้รับอาหารจากแม่ทางสายสะดือ ลักษณะของทารกที่อยู่ในครรภ์ซึ่งเมื่อถึงระยะใกล้คลอดเด็กจะเอาศีรษะลงก่อน และวิธีการ เลี้ยงดูเด็กในสมัยนั้นนอกจากจะมีเลี้ยงด้วยนมมารดาแล้ว ยังเลี้ยงด้วย ข้าว กลวย อ้อย เป็นอาหารเสริมแก่เด็กอ่อนอีกด้วย

อีกประการหนึ่งถ้าจะพิจารณาความประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับการนับถือศาสนาของคนไทย แล้ว พบว่าชาวไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชน และชนชาติไทยเดิมมีศาสนาพุทธศาสนา มาช้านานตั้งแต่ครั้งยังตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีน กษัตริย์ไทยแคว้นล้านช้างลาวพระองค์หนึ่ง มีนามว่า พระเจ้าช้างเคียง มีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ตั้งพระทัยจะสร้าง วัดเพื่อเผยแผ่ศาสนาให้กว้างขวาง² พระพุทธศาสนานั้นได้เผยแพร่ออกนอกประเทศอินเดีย

¹ พระญาติไทย, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 74 - 90.

² พระบริหารเทพธานี, ประวัติศาสตร์ไทย เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจักร์ วิทยา, 2511), หน้า 16.

เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชทำศึยสังคยนา แล้วอาราชนาพระโมคคัลลีสบุครทิสเดร จักการ
เลือกสรรคพระอรหันต์ส่งไปสั่งสอนพระศาสนายังนานาประเทศเมื่อ พ.ศ. 303¹ การที่ไทย
ไ้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาเข้ามานั้น เพราะถิ่นฐานของไทยแต่เดิมอยู่ใกล้กับอินเดีย
นั่นเอง

เมื่อชนชาติไทยอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในสุวรรณภูมิ โขกมีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี
นั้น ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนายังมีมากขึ้น การที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาอยู่ใน
หมู่ชนชาติไทยนี้เองน่าจะมีอิทธิพลต่อรากฐานของการพยาบาลในสมัยโบราณด้วย เพราะพบว่า
ในพระไตรปิฎก มีหลักฐานทางการพยาบาล ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเทศนา
สั่งสอนพระภิกษุเกี่ยวกับเรื่องการพยาบาล โขกครั้งหนึ่งพระองค์เสด็จพระพุทธค้ำเนินไปคาม
เสนาสนะ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคมีท่านพระอานนท์เป็นเจ้าอาวาส พระภิกษุ
อาพาธรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองปฏกองคูดของตนอยู่ ภิกษุรูปนั้นไม่มีผู้
พยาบาล เพราะมีไข้ทำอุปการะแก่ภิกษุทั้งหลาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงพยาบาลเอง มี
พระอานนท์ช่วย ในครั้งนั้นพระพุทธองค์ได้ทรงเทศนาสั่งสอนพระภิกษุทั้งหลายว่า

กุกภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารคาไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพึงพยาบาลพวกเธอ ถ้า
พวกเธอจักไม่พยาบาลกันเองใครเล่าจักพยาบาล กุกภิกษุทั้งหลายผู้ใดจะพึงอุปัฏฐาก
เรา ผู้ใดพึงพยาบาลภิกษุอาพาธ ถ้ามีอุปัชฌายะ อุปัชฌายะพึงพยาบาลตลอดชีวิต
หรือ จนกว่าจะหาย ถ้ามีอาจารย์ อาจารย์พึงพยาบาลจนตลอดชีวิต หรือ จนกว่า
จะหาย ถ้ามีสัททวาริก สัททวาริกพึงพยาบาลตลอดชีวิต ถ้ามีภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะ
ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะพึงพยาบาลจนตลอดชีวิต ถ้าไม่มีอุปัชฌายะ อาจารย์ สัททวาริก
สงฆคองพยาบาล ถ้าไม่พยาบาลคองสามิทุกกฎ²

จากคำสั่งสอนของ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงเทศนาสั่งสอนพระภิกษุใน
ครั้งนี้ ให้แก่คิกในคานผู้พยาบาล ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ใกล้ชิด ไ้แก่ บิคมารคา อาจารย์
เพื่อน เป็นต้น และถ้าพิจารณาความสภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยโบราณซึ่งผู้ชายมีหน้าที่

¹หลวงบริบาลวิภังค์, ชุมนุมโบราณคดี (พระนคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2503).

หน้า 2.

²พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม 5 (พระนคร : โรงพิมพ์กรมการ

ศาสนา, 2525), หน้า 178 - 179.

ออกไปหาอาหาร และผู้หญิงจะอยู่บ้าน คุณเล็ก คนสรว และผู้เจ็บป่วย ผู้ทำหน้าที่
พยาบาลน่าจะเป็นผู้หญิงเสียส่วนมาก

ในก้านคุณสมบัติของผู้ที่จะทำหน้าที่พยาบาลนั้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ไ้ทรงเทศนาสั่งสอนไว้เช่นเดียวกันว่า

กฐกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยองค์ 5 ควรพยาบาลไข้ คือ เป็น
ผู้สามารถประกณยา 1 รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือ กั้นของแสดงออก นำของ
ไม่แสดงเข้าไปให้ 1 มีจิตเมตตา พยาบาลไข้ไม่เห็นแก่อาภิส 1 เป็นผู้ไม่เกลียดที่
จะนำอุจจาระ บัสดาวะ เชปะ หรือของที่อาเจียนออกไปเสีย 1 เป็นผู้สามารถที่จะ
ชี้แจงให้คนไข้เห็นแจ้ง สมทาน อาชญาญ วาเริง กุยธรรมกถา ในกาลทุกเมื่อ 1
กฐกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพยาบาลไข้ที่ประกอบด้วยองค์ 5 นี้แล ควรพยาบาลไข้

จากคุณสมบัติของผู้ที่จะทำหน้าที่พยาบาลไข้ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง
เทศนาสั่งสอน จะเห็นได้ว่า พระภิกษุผู้ที่จะทำหน้าที่พยาบาลไข้ได้ จำเป็นต้องมีความรู้ใน
เรื่องยา คือ มีความสามารถประกณยาได้ รู้จักของแสดง มีจิตเมตตา ไม่รังเกียจ
และสามารถอธิบายชี้แจงให้ผู้เจ็บป่วยเข้าใจได้ นอกจากนี้พระองค์ยังไ้ทรงเทศนาสั่งสอน
ในเรื่องคุณสมบัติของผู้ที่ไม่ควรพยาบาลไข้ ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม
แก่การพยาบาลไข้ดังกล่าวแล้ว และพระองค์ยังไ้เทศนาสั่งสอนถึงลักษณะของพระภิกษุ
อาหารที่พยาบาลได้ง่าย ไว้อีก 5 ประเภท ดังนี้

กฐกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุอาหารที่ประกอบด้วยองค์ 5 เป็นผู้พยาบาลได้ง่าย คือ ทำ
ความสบาย 1 รูปประมาณในความสบาย 1 ฉันทยา 1 บอกรอาการป่วยไข้แก่ผู้พยาบาล
ตามความจริงแก่ผู้พยาบาลที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกรอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการ
ไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่ 1 มีนิสัยยกทานต่อทุกขเวทนาอันกลา
แข็ง รุนแรง ไม่เป็นที่ยินดี ไม่เป็นที่พอใจอันจะพลาดชีวิตเสีย 1 กฐกรภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุอาหารที่ประกอบด้วยองค์ 5 นี้แล เป็นผู้พยาบาลได้ง่าย²

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงสรรเสริญการพยาบาลพระภิกษุอาหารมาก
คงจะพบเรื่องราวในพระไตรปิฎกอีกตอนหนึ่งว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 180.

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุ 2 รูป เดินทางไกลไปในโกศลชนมท ไ้เข้าไปอยู่อาวาสแห่งหนึ่ง บรรดาภิกษุ 2 รูปนั้น รูปหนึ่งอาพาธ จึงภิกษุเหล่านั้นไ้ปรึกษาคถาถึงกันถึงนินว่า อาวุโสทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการพยาบาลภิกษุอาพาธ ฉะนั้น พวกเราจงพยาบาลภิกษุรูปนี้เถิด แล้วพากันพยาบาลภิกษุอาพาธนั้น เรอภิกษุเหล่านั้น พยายามลอบไปถ่มมรณา¹

จากพระไตรปิฎกที่ยกมานี้ ประกอบกับการที่คนไทยเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาพุทธ และเป็นพุทธศาสนิกชนมาช้านานนี้เอง เชื่อว่าคนไทยน่าจะไ้รับอิทธิพลจากเรื่องราวในพระพุทธศาสนาในเรื่องการปฏิบัติกรพยาบาลผู้ไ้เจ็บป่วยในสมัยโบราณอย่างแน่นอน และถ้าจะพิจารณาถึงรากฐานของการแพทย์ไทยสมัยโบราณมาประกอบกันแล้ว พบว่า การแพทย์แผนโบราณของไทยมีรากฐานมาจากการแพทย์แผนอายุรเวทของอินเดีย ซึ่งในคัมภีร์แพทย์แผนโบราณของไทย มักจะมีคำกล่าวสรรเสริญ หรือบูชาชีวโกมารภักจ ในฐานะครูแพทย์² และในตำราแพทย์แผนโบราณแทบทุกเล่ม อ้างว่า ชิวโกมารภักจ เป็นผู้เรียบเรียงไว้³ ชิวโกมารภักจ เป็นแพทย์ประจำสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร แคว้นมคธ และเป็นแพทย์ประจำพระองค์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย เรื่องราวของชีวโกมารภักจมีปรากฏในพระไตรปิฎกเช่นเดียวกัน ทั้งนี้การถ่ายทอดวิชาความรู้ทางการรักษาพยาบาลมาสู่คนไทยในสมัยโบราณ คงจะมีการถ่ายทอดผ่านทางพระพุทธศาสนาด้วยส่วนหนึ่ง เพราะพระภิกษุคามที่ระบุในพระไตรปิฎกจะต้องมีความรู้ทางการพยาบาลด้วย ซึ่งก็สอดคล้องกับบันทึกของ นิโคลาส แชรแวงส ชาวฝรั่งเศส ที่เข้ามาเมืองไทยสมัยอยุธยา ที่ว่า พระภิกษุมีความรู้แตกฉานในเรื่องยารักษาโรค เขาปรุงโอสถชนิดหนึ่งประกอบด้วยน้ำมัน และผงเหลือง ๆ ใช้น้ำขี้โรคไ้สสารพัก⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181.

² หอสมุดวชิรญาณ, เอกสารรัชกาลที่ 5 หมู่เวชศาสตร์ ฉบับเลขศักดิ์ 8 1/2 คัมภีร์ชาคริกังค.

³ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาค, "เรื่องแพทย์หมอ", ลัทธิธรรมนิยมค่าง ๆ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริกร, 2515), หน้า 218.

⁴ นิโคลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย ลันท์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 182.

3. โรงพยาบาล

ในสมัยสุโขทัยไม่พบหลักฐานการสร้างโรงพยาบาล แต่ก่อนที่ไทยจะอพยพจากอาณาจักรอัยลาวมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่สุโขทัยนั้น ชนชาติเขมรได้ปกครองดินแดนแถบสุวรรณภูมิมาก่อน พบหลักฐานจากหลักศิลาจารึกประสาธพระขรรค์ ซึ่งได้จารึกไว้ในระหว่างปี พ.ศ. 1724 - 1739 ศิลาจารึกนี้ได้จารึกไว้ว่า พระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 (พ.ศ. 1724 - 1761) ได้มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้นถึง 102 แห่ง ในพระนคร และดินแดนซึ่งเป็นของไทยในปัจจุบันนี้ด้วย เชื่อกันว่า พระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 ทรงป่วยเป็นโรคเรื้อน ดังนั้นจึงทรงสนพระทัยเป็นพิเศษในสุขภาพของประชากรของพระองค์ พระองค์ทรงวางแผนการสาธารณสุขอย่างกว้างขวาง มีโรงพยาบาลหลายหลัง ซึ่งคนไข้ทั้ง 4 วรรณะ เข้าไปรับการรักษาได้ นอกจากนี้โรงพยาบาลใหญ่ในราชธานีเองแล้ว พระองค์ยังทรงสร้างโรงพยาบาลเล็ก ๆ อีกกว่า 100 แห่งในส่วนภูมิภาค ทุกแห่งสร้างตามแผนผังที่กะไว้เป็นระเบียบเดียวกัน โรงพยาบาลส่วนภูมิภาคเหล่านี้สร้างด้วยไม้ มีห้องพระทำควยหินติดอยู่และอุทิศถวายแก่พระพุทธรูป พระพุทธรูปเจ้าผู้รักษาโรค แต่ละโรงพยาบาลมีเจ้าพนักงานดังนี้ คือ แพทย์ 2 คน ผู้ช่วยแพทย์ 6 คน ผู้รักษาพยาบาล 2 คน คนครัว 2 คน คนใช้สำหรับเตรียมเครื่องสังเวทพระพุทธรูป 2 คน พยาบาลชาย 14 คน หญิง 6 คน สำหรับคนม่านและนภยา หญิง 2 คน สำหรับตำข้าว นอกจากเจ้าพนักงานเหล่านี้แล้ว ยังมีคนใช้อีก 66 คน อาศัยอยู่นอกโรงพยาบาลนั้น เพื่อประโยชน์ของกิจการสาธารณสุขนี้ พระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 พระราชทานข้าวเปลือกเดือน 1,000 ถังต่อเดือน อาหาร และ ยารักษาต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก²

โรงพยาบาลที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ น่าจะมีการถ่ายทอดมาถึงสมัยสุโขทัยเพราะยุคสุโขทัยได้ก่อตั้งขึ้น หลังจากการก่อสร้างโรงพยาบาลเหล่านี้ 61 ปี แต่ก็ไม่มีปรากฏหลักฐานว่า ยุคสุโขทัยมีโรงพยาบาลแต่อย่างใด

¹คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, "ศิลาจารึกประสาธพระขรรค์", ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 170.

²หลวงบริบาลสุริยพันธ์, ชุมนุมโบราณคดี, หน้า 233 - 234.

ลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนกว่าในสมัยสุโขทัย หลักฐานที่ไ้ค่ามากเป็นบันทึกของชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทยในสมัยนั้นซึ่งส่วนใหญ่เป็นรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ หลักฐานดังกล่าวเป็นหลักฐานของการแพทย์แผนโบราณ แต่ก็น่าจะมีลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลปะปนอยู่กับการแพทย์แผนโบราณหลายอย่างที่พอจะช่วยให้มองเห็นภาพพจน์ของการพยาบาลได้ชัดเจนกว่าในสมัยสุโขทัยมาก ดังจะไ้กล่าวในรายละเอียดต่อไปนี้คือ

1. โรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในสมัยอยุธยา

ในสมัยอยุธยามีผู้คนล้มตายจากโรคระบาดกันมาก โรคระบาดร้ายแรงที่เกิดขึ้นในสมัยโบราณเรียกกันว่า โรคห่า โรคนี้ไม่ไ้ระบุแน่นอนว่าหมายถึงโรคอะไรบ้าง จากหมายเหตุลาลูแบร์ ไ้ระบุว่า โรคห่าในเมืองไทยที่แท้จริงก็คือ โรคดีกา¹ เพราะโรคนี้ทำให้ผู้คนล้มตายมาก ตามประเพณีไทยนั้น ศพผู้ตายควยไ้หริพินจะคงฝังไว้อย่างน้อย 3 ปี จึงจะขุดขึ้นมาเผาเพราะเชื่อกันว่าถ้าขุดขึ้นเผาก่อน 3 ปี จะทำให้ไ้หริพินระบาดขึ้นอีก²

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ไ้ทรงแสดงปาฐกถาเรื่อง การสาธารณสุขคืออะไร เมื่อวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2467 ในที่ประชุมสาธารณสุขมณฑลที่กล่าวว่าการมหาคไทย ในการแสดงปาฐกถาดังนั้น มีข้อความตอนหนึ่งเกี่ยวกับโรคห่า คือ

...ที่จริงมีการป้องกันเหมือนกัน เช่นว่าเมื่อมีโรคร้ายมาทำลายพลเมืองไปเสียมาก เช่น กาฬโรค เป็นต้น ซึ่งเรียกกันกว้าง ๆ ว่า ห่า เมื่อห่าไ้กินพลเมืองไปเสีย

¹ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน, 2510), หน้า 175.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

มากแล้ว พลเมืองก็พากันอพยพครอบครัวทิ้งที่เดิมไปอยู่ที่อื่น เมื่อหาไม่มีอะไรจะกินแล้วก็สงบไปเอง...¹

ในสมัยก่อนรัชกาลของพระเจ้าอยู่หัว เกิดโรคห่าระบาด จนต้องพากันอพยพ โรคห่าในสมัยนั้น ความประวัติดึกดำบรรพ์ก็คือ อหิวาตกโรค กังพบหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่า "ศักราช 719 ปีเถาะ เบญจศก ทรงพระกรุณาตรัสว่า เจ้าแก้ว เจ้าไทย ออกอหิวาตกโรคตาย ให้ชุกขึ้นเผาเสีย"²

คำว่า อหิวาตกโรค นี้ มีปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเมื่อศักราช 719 เท่านั้น ในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกอหิวาตกโรคว่า "โรคป่วง" จนกระทั่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ใช้คำว่า อหิวาตกโรค และใช้กันมาจนถึงปัจจุบันนี้

จากหลักฐานทั้งหมด โรคห่าน่าจะหมายถึง โรคระบาดร้ายแรงที่ทำให้ผู้คนล้มตายคราวละมาก ๆ ทั้งนี้ไม่ว่า ไชยรพิษ อหิวาตกโรค หรือ กาฬโรค ก็เรียกว่า โรคห่า เหมือนกันหมด อาจจะเป็นเพราะว่าในสมัยโบราณยังไม่สามารถแยกสาเหตุของโรคต่าง ๆ ได้กันเอง

ทั้งนี้กล่าวแล้วว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น เกิดโรคระบาดที่ทำให้ผู้คนล้มตายมาก จากหลักฐานในจดหมายเหตุ มองซิเออร์ ปินโต ซึ่งเข้ามาในประเทศไทยสมัยอยุธยา ที่มีไปถึง มองซิเออร์ บาร์เซตี ลงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2239 ความตอนหนึ่งว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร, ปาฐกถาเรื่อง "การสาธารณสุขคืออะไร" หนังสือเฉลิมพระเกียรติ พลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข 27 พฤศจิกายน 2509 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซนม, 2509), หน้า 47.

² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คลังวิทยา, 2516), หน้า 106.

...อากาศแห้งมาก และพระอาทิตย์ร้อนจัดจนเกือบจะทนไม่ได้ แล้วได้เกิดโรคระบาด
รายขึ้น มีอาการโลหิตออกทางปาก และจมูก เป็นไขชนิดนี้อยู่ได้ 2 - 3 วันก็ตาย
แต่ในที่สุดการร้ายต่าง ๆ เหล่านี้ดูเหมือนจะยังไม่เพียงพอ กลับมีโชทรพิษมาแทรกเข้า
อีกทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งเด็ก และผู้ใหญ่ อายุตั้งแต่ 70 - 80 ปี เป็นโชทรพิษลม
ตายเป็นอันมาก ตั้งแต่เดือนมกราคมมา ไข้มีคนตายทั่วพระราชอาณาเขตรวมเกือบ 8
หมื่นคนแล้ว ตามวัดต่าง ๆ ไม่มีที่จะฝังศพ แต่คามทุ่งนา ก็เต็มไปด้วยศพทั้งสิ้น ในวัด
ที่อยู่ใกล้โรงเรียนของเราวัดเคี้ยวเท่านั้น ภายใน 3 เดือน ฝังศพถึง 4,200 ศพ
แล้ว...¹

ลาตูแบร์ (La Loubere) เป็นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส สมัยพระเจ้าหลุยส์
ที่ 14 (พ.ศ. 2186 - 2258) ซึ่งเข้ามาถึงประเทศไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในระหว่าง
พ.ศ. 2230 - 2231 ได้กล่าวถึงโรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในสมัยอยุธยา ไว้ดังนี้

...ชาวสยามมิได้คิมน้อยไปกว่าพวกเราเลย เขามีอายุไม่สู้จะยืนนัก และชีวิตของพวกเขา
เขาก็ต้องผจญกับโรคภัยไข้เจ็บทำนองเดียวกับพวกเราเหมือนกัน จำพวกโรคที่เป็นกันชุก
นั้น ก็คือ โรคปวง และ โรคบิด ซึ่งชาวยุโรปที่เขาไปส่งประเทศนี้ก็ยากที่จะรักษาตัว
ให้พ้นจากโรคทั้งสองนี้... ชาวสยามนั้นอาจที่ก็เป็นไข้ตัวร้อนซึ่งพิษอาจแล่นขึ้นสู่
สมองโคมงาย และอาจกลายเป็นโรคปอดบวมได้ หากการบวมตามร่างกายนั้นมันน้อย
และ อากาศชื้นสันต์มีคึกคักก็ไปไม่ทำให้งแก่ชีวิตดังที่เป็นกับอยู่ในเขตเมืองธนโคย
ทั่วไปนั้นแล... โรคที่ทำให้ตัวร้อนจัด โรคไอหวัค โรคไอหวัค โรคบวมทุกชนิด
และโรคไขข้ออักเสบ มีอยู่มากในสยามประเทศสยาม เท่า ๆ กับในประเทศเราเหมือน
กัน...²

นอกจากโรคดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีโรคที่เขาใจว่า เกิดจากไสยศาสตร์ ซึ่ง
ลาตูแบร์ ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า

...ชาวสยามยังมีโรคอีกหลายชนิด ซึ่งกลางที่อากาศของมันก็ประหลาดอยู่ เชื่อว่าเกิด
จากถูกเวทมนต์ ถูกคุณ นอกจากนั้นมอญยังจะโทษว่า การที่ยาของเขาไร้ประสิทธิภาพ
นั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจภูตผีปีศาจที่กำลังเหนือกว่า...³

¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,
2508), หน้า 62.

² ลาตูแบร์, จดหมายเหตุลาตูแบร์ เล่ม 1, หน้า 173 - 174.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

จากบันทึกของชาวต่างประเทศที่ยกมาเพื่อจะสรุปได้ว่า โรคของคนไทยในสมัยอยุธยา นั้นที่พบบ่อยและทำให้เสียชีวิตกันมาก ได้แก่ อหิวาตกโรค ไข้ทรพิษ โรคบิด ไข้จับสั่น ปอดควม ไข้คิ้วร้อนจืด ไชหวัด ไชหอม โรคควมทุกชนิด ไข้ช้ออีกเสม และยังมีโรคที่เชื่อกันว่า เกิดจากถูกเวทมนต์ ถูกคุณ ถูกอำนาจของภูติผีปีศาจ เป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้ว่า คนไทยสมัยอยุธยาต้องเผชิญโรคร้ายต่าง ๆ มีโช่น้อย และยิ่งเชื่อบทเรื่อง ของไสยศาสตร์ และโศกลางอยู่มากอีกด้วย

2. การปฏิบัติการพยาบาลในสมัยอยุธยา

ในสมัยนี้ยังไม่พบหลักฐานของการปฏิบัติการพยาบาลอย่างชัดเจน แต่พบหลักฐานของการแพทย์แผนโบราณอยู่บ้างจากบันทึกของชาวต่างประเทศ ซึ่งหลักฐานดังกล่าวนี้พอจะสะท้อนให้เห็นลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลที่มีปะปนอยู่กับการแพทย์แผนโบราณนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงแม้จะมีช่างต่างประเทศเข้ามาแต่ก็เป็นช่วงสั้น ไม่อาจที่จะเปลี่ยนความเชื่อ คั้งเดิมของคนไทยได้ การรักษาพยาบาลจึงยังคงเป็นการรักษาพยาบาลแผนโบราณที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเรื่อย ๆ มาอยู่นั้นเอง หลักฐานเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลในสมัยอยุธยาที่รวบรวมได้ คือ

2.1 การปฏิบัติเมื่อเกิดโรคและเจ็บป่วย

2.1.1 การประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ เพื่อขอรุงขวัญของประชาชน พบหลักฐานจากบันทึกของชาวต่างประเทศ ซึ่งเป็นจดหมายของ มองซิเออร์ ปีนโต ถึง มองซิเออร์ มาเชต์ ซึ่งเข้ามายังประเทศไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงการปฏิบัติทางไสยศาสตร์เมื่อเกิดโรคระบาดขึ้นในประเทศ ความตอนหนึ่งว่า

...ในระหว่างที่เกิดความเจ็บไข้ชุกชุมนี้ พระเจ้าแผ่นดินได้แสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชนอย่างใดที่พระองค์หนึ่ง โดยลงมือทำถวายพระองค์เองก็มี และสั่งให้คนอื่นทำพิธีต่าง ๆ ก็มี กล่าวคือ ไก่มีการสวดมนต์ เลี้ยงพระ มีการสวดมนต์ในที่ประชุมชน ทำน้มนม และทำพิธีต่าง ๆ หลายพันอย่าง ซึ่งพระองค์ได้ทำทั้งในเมืองแลนอกเมือง แต่พระเจ้าแผ่นดินไม่ใคร่แสดงพระองค์ว่า เป็นเทพพุทธศาสนิกชนอย่างเกี่ยว ไก่แสดงพระองค์เป็นเหมือนกับบิณฑาคารของราษฎรอย่างก็ด้วย โดยมีรับสั่งให้แพทย์ไปเที่ยวรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย แลพระราชทานยาแลเงินให้แจกเป็นทานทั่วหน้ากัน...¹

¹ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 35 เล่ม 8, หน้า 621.

พิธีต่าง ๆ ที่จัดขึ้นนี้ อาจจะคล้ายกับพระราชพิธีอาพาธพินาศ ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ทำขึ้นเมื่อมีโรคระบาด¹ เพื่อเป็นการบำรุงขวัญของประชาชนนั่นเอง

2.1.2 การไข้ยา ในการไข้ยาเพื่อรักษาโรคของคนไทยในสมัยอยุธยา นั้น ลาลูแมร์ ไข้มันึกไว้ว่า

ยาแก้ไข้ของชาวสยามนั้น ปรงขึ้นจากแร่และสมุนไพรเป็นพื้น ว่ากันว่าโดยทั่วไปแล้ว ยาของหมอสยามล้วนแต่รอนไปเสียทั้งนั้น ไม่รู้จักตัวยาที่บังเกิดความเป็นในร่างกายเลย แต่ใช้วิธีอาบน้ำเพื่อให้อุณหภูมิเย็นเมื่อเวลาเจ็บไข้ และไม่ว่าจะเป็นโรคอะไรก็ใช้วิธีนี้ทั้งสิ้น ดูเหมือนว่าการทำให้ความรุนแรงของร่างกายทรงอยู่ หรือเพิ่มขึ้นจะเป็นประโยชน์แก่การรักษาไข้มันึก²

สำหรับยาที่ใช้ในสมัยก่อน ส่วนใหญ่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ การแพทย์แผนโบราณถือว่า พืชทุกชนิดมีสรรพคุณยา โดยอาจจะใช้ส่วนหนึ่งของพืช หรือ ทุกส่วนรวมกัน นับตั้งแต่ ราก เปลือก แก่น ใบ ดอก ผล และ ยาง³

ส่วนพวกที่ได้จากสัตว์ ไก่แก่ ชน หน เลือด กี้ กระดูก แมงกระตัง มูลสัตว์ ก็นำมาใช้ทำยาได้ ดังเช่น นีโคลาส แชรแวส ซึ่งเข้ามาในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2229 พร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศส ไข้มันึกเกี่ยวกับตัวยาที่ได้จากสัตว์ ไว้ตอนหนึ่งว่า "นอแรก มีสรรพคุณแก้ยาเบื่อ ยาเมา เลือดของมันใช้เป็นยาแก้เจ็บหน้าอก และอาการของโรคอื่น ๆ อีกมาก"⁴.

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาค 8, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : โรงพิมพ์คลังวิทยา, 2504), หน้า 187.

² ลาลูแมร์, จดหมายเหตุลาลูแมร์ เล่ม 1, หน้า 281.

³ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ", หน้า 207.

⁴ นีโคลาส แชรแวส, ประวัติศาสตร์ชนรชชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม,

นอกจากนี้ยังมียาที่ไค้จากแร่ธาตุ แร่ธาตุที่นำมาใช้ผสมยามีหลายชนิด เช่น
 จุนดี กิแประสิว กินสอพอง สารส้ม ปรอท เกลือสินเธาว์ และ ทองคำเปลว เป็นต้น¹
 การปรุงยาอาจจะทำออกมาในรูป ยาคม ยาดง ยาคอง วิธีการปรุงยา
 จะปรุงตามตำราที่กำหนดไว้ ซึ่งผู้เขียนตำรานั้นทดลองใช้แล้วไค้ผล จึงได้รับการถ่ายทอดค่อ
 กันมา หรือ ยาวงศ์มอก กังหลักฐานที่พบในบันทึกของ ลาลูแบร์ ที่ว่า

หมอสยามไม่มีหลักในการปรุงโอสถ ไค้แค่ปรุงไปตามตำรับเท่านั้น หมอสยามไม่พยายาม
 ที่จะศึกษาสรรพคุณของตัวยาแต่ละชนิด นอกจากจะถือเอาตำรับที่ปู่ย่าตายายสั่งสอน
 กันคอ ๆ มาเท่านั้น และเขาจะไม่ปรับปรุงแก้ไขตำรับนั้นแต่ประการใดเลย หมอสยาม
 มีพิภพวงถึงลักษณะอาการเฉพาะโรคแต่ละโรค แมกระนั้นก็ยังบังคับโรคาให้หายไค้มิใช่
 นอย ทั้งนี้เพราะชาวสยามไม่ค่อยมีเครื่องมือของเขามากนัก จึงเป็นเครื่องช่วยชีพ
 จากภัยของโรคที่รักษาให้หายไค้ยากเป็นอันมาก แต่เมื่อเผชิญโรคร้ายรุนแรงเหนือกำลัง
 จะวางยาแล้ว หมอสยามจะไม่เว้นที่จะโทษว่า เพราะคนไข้ถูกคุณไสย จึงไม่มีทางที่
 จะรักษาควยโอสถขนานใด ๆ ไปนั้นเทียว²

จากหลักฐานเกี่ยวกับยารักษาโรคาในสมัยอยุธยา นี้ แสดงว่า ยาที่ใช้เป็นพวก
 สมุนไพรที่ไค้จากพืช ซึ่งใช้ไค้ตั้งแต่ ผล กอก ใบ เปลือก ลำต้น ราก และ ยาง
 นอกจากพืชก็มียาที่ไค้จากสัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ อีกหลายชนิด การปรุงยาจะปรุงตามตำรับ
 ที่บรรพบุรุษไค้สั่งสอนไว้ซึ่งเคยใช้มาแล้วไค้ผลดี และจะไม่มีการปรับปรุงแก้ไขแต่ประการใด
 ยาส่วนใหญ่ทำให้ร่างกายเกิดความร้อน ถ้าวางยาแล้วไม่หายก็เข้าใจว่าเป็นเรื่องของไสย
 ศาสตร์ ไม่สามารถรักษาหายไค้ควยการใช้ยา

ลักษณะการรักษาพยาบาลของแพทย์แผนโบราณที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งคือ การ
 ใหญ่ของของแสง กังที่ ลาลูแบร์ ไค้กล่าวถึงเรื่องอาหารของคนไข้ในสมัยอยุธยาไว้ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ตำราพระโอสถพระนารายณ์, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
 2484), หน้า 15.

²ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 277 - 278.

... คนไข้ของพวกเขาในบริโลกค์อย่างเกี่ยว และต้องให้ละมมาก ๆ ...
ส่วนน้ำคัมเน้อ้น ในประเทศสยามถือว่าเป็นของแสดง ขนาดทำให้ถึงแก่ชีวิตก็เกี่ยว
เพราะทำให้ท้องอืด และเมื่อคนไข้พอจะบริโลกค์อาหารหนักได้บ้างแล้ว ก็ให้กินเนื้อหมู
ซึ่งไม่ค่อยแสดง ก็กว่าเนื้อสัตว์อย่างอื่นหมก...¹

จากบันทึกของ ลาลูแบร์ ในเรื่องอาหารสำหรับผู้เจ็บป่วยนั้น จะเห็นได้ว่า
อาหารสำหรับผู้เจ็บป่วยนั้น เป็นอาหารอ่อนมาก ย่อยง่าย และไม่มีกาก ซึ่งน่าจะมีผลกับ
ผู้เจ็บป่วยเพื่อลดการทำงานของลำไส้ และอิทธิกรการเผาผลาญในร่างกาย เพียงแต่อาหาร
ในลักษณะดังกล่าวไม่มีคุณค่าเพียงพอกับความค้อง การของร่างกายเท่านั้น

2.1.3 การรักษาพยาบาลทางศัลยกรรม

ในสมัยอยุธยาไม่พบหลักฐานว่า แพทย์แผนโบราณของไทยได้
ทำการรักษาด้วยวิธีศัลยกรรม ทั้งจะเห็นได้จากที่ ลาลูแบร์ ได้บันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เช่น
กันว่า

หมอไทยในสมัยอยุธยาไม่มีความรู้เกี่ยวกับการผ่าตัด ฉะนั้นการผ่าตัดยาก ๆ เช่น การ
เจาะกระดูก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระดูกศีรษะ และการสูบเอาโลหิตเป็นพิษออก จึง
ค้องอาศัยหมอชาวยุโรป ทั้งนี้เพราะหมอไทยไม่ไ้เรียนวิชากายวิภาคศาสตร์ และไม่
เคยผ่าตัด ฉะนั้นหมอไทยจึงไม่รู้ และไม่สนใจว่าเลือกไหลเวียนในร่างกายอย่างไร²

แต่อย่างไรก็ตามในสมัยอยุธยาได้มีการรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรมเหมือน
กัน โดยชาวฝรั่งเศส ซึ่งไม่ใช่แพทย์ การรักษาด้วยวิธีศัลยกรรมที่พบในสมัยนี้คือ การรักษา
ทหารบาดเจ็บของ เซอร์วาเล็ย เกอ ฟอรั้ม จากบันทึกของเขาในจดหมายเทศุฟอรั้ม
ความค่อนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าได้พบภาพที่ทำให้เศร้าสลดใจอย่างยิ่ง คิวว่าไม่ได้คิดว่าจะได้เห็นเช่นนั้นเลย
นอกจากชาวศัพแชนม์กะสัน และคนไทย ซึ่งไม่มีเวลาจะหนีไปจากป้อมได้ ข้าพเจ้า
ได้พบนายทหารหนุ่มคนหนึ่ง นอนนิ่งอยู่ข้างเตียงนอนของข้าพเจ้า นายทหารหนุ่มชาว
ฝรั่งเศสผู้นี้ชื่อ โบเรอะคาร์ท ซึ่งเดินทางมาพร้อมกับข้าพเจ้า และสมัครอยู่ในประเทศ
นี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งให้เป็น นายพันตรีในกองทหารไทย... เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปใกล้

¹ ลาลูแบร์, จดหมายเทศุ ลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 280.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 277.

เตียงนอน และตรวจรูปร่างกายนายทหารหนุ่มผู้นั้น เห็นว่ายังมีลมหายใจอยู่ แต่พูดไม่ได้ เสียแล้ว ที่ปากของเขานี้มีน้ำลายเป็นฟอง ทองแหะ ไส้ฟุ้งและกระเพาะอาหารทะลัก ออกมาข้างนอก ห้อยอยู่ที่ตะโพก ไม่ทราบว่าจะช่วยเหลื่ออย่างไร เพราะว่าไม่มียา และไม่มีแพทย์ ข้าพเจ้าจึงลองช่วยชีวิตเขาตามสติปัญญา และความสามารถของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเอาไหมมาสนเข็มสองเล่ม แล้วยกไส้ฟุ้ง และกระเพาะเข้าไปในที่เกิดของ มันในท้อง ข้าพเจ้าไคเย็บแผลตามท่านอง ที่ไคเคยเห็นมา และขมวกสองพบให้คิก กันไว้ เอาไขขาวมาตี แล้วเอาเหล่า "รัก" ซึ่งเป็นเหล่า "ไอเคอะรี" ชนิดหนึ่ง ผสมเข้าแล้วชะล้างจนมากเจ็บ ชะล้างอยู่คั้งนี้ต่อมาสิบวัน การรักษาพยาบาลของ ข้าพเจ้าก็เป็นผลสำเร็จ โบเรอะคาร์ท รอคชีวิตมาไค ความจริงเขาไม่มีไข้ และ ไม่มีอาการที่ทำให้วิตกเลย...¹

การรักษาด้วยวิธีศัลยกรรมของ เซอร์วาเลีย เกอ ฟอร์มิง นัมไคว่า เป็น ครั้งแรกที่พบหลักฐาน ฟอร์มิง เย็บแผล และทำการรักษาด้วยวิธีศัลยกรรมไคเป็นผลสำเร็จ ทั้ง ๆ ที่เขาไม่ใช่แพทย์ เขาทำไปตามที่เคยเห็นมาเท่านั้น หลังจากการรักษาของ ฟอร์มิง แล้ว ก็ไม่พบหลักฐานอีก แต่คาดว่าน่าจะได้มีการรักษาชนิดนี้อีก เพราะไคมีการตั้ง โรงพยาบาลในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์โดยมิชชันนารีฝรั่งเศส

ในเอกสารฝรั่งเศสเกี่ยวกับหน่วยทหารฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 2231 ก่อนหน้าท้องคัมเด็จพระนารายณ์จะสวรรคตเล็กน้อยนั้น กรุงศรีอยุธยาและลพบุรี ถูกพระเพทราชา และหลวงสรศักดิ์เข้าควบคุมชาวฝรั่งเศสทุกคนรวมทั้งพวกบาทหลวงในกรุง ศรีอยุธยาถูกจับหมด ยกเว้น นายแพทย์ชาวฝรั่งเศส 2 - 3 คน พวกนายแพทย์เหล่านี้เอง ทำหน้าที่ส่งข้าวปลาอาหารเลี้ยงดูพวกที่ถูกคุมขัง² และต่อมาเมื่อ นายพลเคฟาช ที่คุมทหาร ฝรั่งเศสยึดป้อมบางกอก ค่อยสู้กับทหารไทยอยู่นั้น ยอมถอนกำลังออกไปจากประเทศไทย แต่ ไม่มีเรือ ไทยจึงให้ยืมเรือ กำนัน 2 ลำ โดยฝ่ายไทยมีคุณชาย นายพลเคฟาช คนหนึ่ง

¹ เซอร์วาเลีย เกอ ฟอร์มิง, "จกหมายเหตุฟอร์มิง", ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80, หน้า 173 - 174.

² ขจร สุขพานิช, ออกญาวิไชเยนทร์ (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 98.

กับศัลยแพทย์ประจำกองทหารคนหนึ่งไว้เป็นตัวประกัน¹

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ แสดงว่า ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นั้น มีศัลยแพทย์ และแพทย์แขนงอื่นอีกหลายคน ทั้งนี้ การรักษาพยาบาลผู้ป่วยด้วยวิธี ศัลยกรรมน่าจะไ้มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่ไม่แพร่หลายในหมู่คนไทยเท่าที่ควรเท่านั้น

2.1.4 การกอกโลหิต

การกอกโลหิต หมายถึง การผูกเอาเลือดออกจากร่างกาย² วิธีการกอกโลหิตนี้ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงมีพระราชดำริเห็นชอบ และยินยอมให้ นายแพทย์ชาวฝรั่งเศสเจาะพระกรเอาพระโลหิตออกในการประชวรครั้งหนึ่ง แต่นายแพทย์ยังไม่ทันที่จะเจาะโลหิตออก พระองค์ก็หายจากประชวรเสียก่อน³ วิธีการกอกโลหิตนี้ หมอไทยใช้ทั้งวิธีแทงเอาเลือดออก⁴ การกอกด้วยเขาควาง⁵ และการใช้ปลิงดูด⁶ แต่อย่างไรก็ตามการกอกโลหิตไม่เป็นที่แพร่หลายในหมู่คนไทยนัก เพราะคนไทยไม่นิยมเอาเลือดออกจากตัว⁷

¹ มอริส กอลริส, แฉมเมียดโลวท์ เจ้าท้าวการเมืองมะลิสครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แปลโดย พระยาสารศาสตรศิริลักษณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2480), หน้า 395.

² สุก แสงวิเชียร, "การแพทย์แผนปัจจุบันสมัยกรุงศรีอยุธยา", ศิลปากร 15 (กันยายน 2514), หน้า 67.

³ เชอร์วาเลีย เกอ ฟอรั้ง, "จกหมายเหตุฟอรั้ง", ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80, หน้า 133.

⁴ ลาลูแบร์, จกหมายเหตุลาลูแบร์, หน้า 208.

⁵ นิโคลาส แกร์แวส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 124.

⁶ สาราญ วังศพัทธ์, "ภาพการแพทย์สมัยโบราณ", สารศิริราช 16 (กันยายน 2507), หน้า 570.

⁷ สุก แสงวิเชียร, "การแพทย์แผนปัจจุบันสมัยกรุงศรีอยุธยา", หน้า 66.

สำหรับการรักษาพยาบาลด้วยการกอกโลหิตนั้น ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า หมอไทยรับมาจากแพทย์ชาวยุโรป หรือ จากอินเดีย เพราะการแพทย์แผนอินเดีย ก็ปรากฏว่า มีการรักษาด้วยการกอกโลหิตเช่นเดียวกัน ดังมีปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

พระปิลันทวัจนะ อพาธเป็นโรคลม เสียดยกตามข้อ ภิภษุทั้งหลายกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุญาตแก่ภิภษุทั้งหลายว่า กูกรภิภษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ระบวยโลหิตออก โรคลมเสียดยกตามข้อยังไม่หาย ภิภษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุญาตแก่ภิภษุทั้งหลายว่า กูกรภิภษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ระบวยโลหิตแล้วกอกด้วยเขา¹

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่า ความรู้ในการกอกโลหิตนี้ หมอไทยได้รับจากอินเดีย มิใช่ได้รับจากหมอชาวยุโรป² แต่หมอไทยไม่นิยมใช้ก็เป็นได้

2.1.5 การบีบนิ้ว

การบีบนิ้วเป็นวิธีการบำบัดรักษาที่ใช้กันมานาน ในสมัยอยุธยา การบีบนิ้วเป็นวิธีการบำบัดโรคที่ได้รับการยอมรับ ดังก็มีการตั้งกรมหมอนวดขึ้นในกรมหมอลวง เจ้ากรมมืบรรพาศักดิ์ เป็นหลวงราชรักษา และ หลวงราชไช เจ้ากรมหมอนวดซ้าย ขวา ความสำคัญ มีศักราช 1600³ นอกจากการนวดแล้ว ในสมัยอยุธยายังนิยมการเหยียบอีกด้วย ลาลูแบร์ โคกล่าวถึง การเหยียบในสมัยอยุธยาไว้ว่า

ในกรุงสยามนั้น ถ้าใครป่วยไข้ลง ก็จะเริ่มทำให้เส้นสายยึก โดยให้ผู้มีควมชำนาญในทางนี้ ขึ้นไปบนร่างกายของคนไข้ แล้วใช้เท้าเหยียบ ๆ กล่าวกันว่า หญิงมีครรภ์ก็มักให้เด็กเหยียบเพื่อให้คลอดบุตรง่าย...⁴

¹พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่ม 5, หน้า 47 - 48.

²สุก แสงวิเชียร, "การแพทย์แผนปัจจุบันในสมัยกรุงศรีอยุธยา", หน้า 66.

³องค์การการค้าคุรุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515), หน้า 264.

⁴ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, หน้า 277.

การบีบนิ้วก็ได้รับความนิยมเรื่อยมาจนถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีการจารึกวิธีการบีบนิ้วไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ป้องกันการสูญหาย แม้ในปัจจุบันการนวดก็ยังได้รับความนิยมอยู่ไม่น้อย

2.2 การคลอก

การคลอกบุตรของคนไทยในสมัยอยุธยา ทำให้เกิดการคลอกปกติ แม้ว่า จะอยู่ในระหว่างอันตรายมาก ในขณะที่คลอกจะมีการขมท้องโดยใช้กำลั้งกที่หน้าท้องให้แก ออกเร็วเข้า บางรายใช้เท้าเหยียบ โรคของการคลอกที่นำกล้วในสมัยนั้น ไค้แก่ สันนิษาค หน้าเพลิง คือ ระยะเวลาที่อยู่ที่ไฟแล้วไม่มีไข้ เนื่องจากการติดเชื้อเมื่อเวลาคลอก¹ ผู้ทำคลอก ในสมัยโบราณคือ หมอคำแย ซึ่งเป็นผู้หญิงสูงอายุ คำราชาศัพท์กรรมของไทยโบราณ ชื่อ "คัมภีร์ปฐมจินดา" ผู้แต่งคือ มหาเถรคำแย ถึงแม้ว่าผู้แต่งจะเป็นชาย แต่ก็ไม่พบว่า มีผู้ ทำคลอกเป็นผู้ชายเลย² หมอคำแยจะทำหน้าที่ให้คำแนะนำ และดูแลรักษาพยาบาลทั้งแม่และ ลูก ทั้งแต่ ฝากครรภ์ ทำคลอก หลังคลอด และดูแลจนกระทั่งพ้นอันตราย

ระยะหลังคลอก หญิงแม่ลูกอ่อนจะท้องอยู่ที่ไฟ วิธีการนี้ไ้มาจากอินเดีย³ ลาลูแบร์ ไค้กล่าวถึงการดูแลหญิงในระยะหลังคลอดของคนไทยในสมัยอยุธยาไว้ดังต่อไปนี้

...ความเชื่อทางไสยศาสตร์อันใช้กับหญิงที่คลอดบุตรนั้น ก็เป็นสิ่งที่น่าขบขันไม่น้อยเหมือนกัน แม้ว่าจะตั้งอยู่บนรากฐานเป็นการให้คนแก่สุขภาพอยู่บ้างก็ตาม เพราะเชื่อว่า หญิงที่คลอดบุตรนี้ยอมต้องการชำระกันใหม่วิสุทธิ . . . ชาวสยามจะให้หญิงแม่ลูกอ่อนอยู่ไฟเป็นเวลานานตั้งเกือบ มีกองไฟคอกอยู่เสมอ และกองคอนข้างใหญ่เสียควย แลว คอยให้กลับตัวผิงทางโน้นทางนี้ แค้ควันไฟนั้นทำให้หนาวำคาญอยู่มาก ไม่คอยลอบออก นูอกเหยาไ้กรวคเร็วตามชองที่เจาะไว้ตามหลังคาเรือน . . . ระหว่างอยู่ที่ไฟนั้น หญิงผู้อยู่ไฟจะกิน หรือ ฝังกั้แคของที่รอน ๆ เท่านั้น และ ชาวเราทราบมาว่า หมอคำแย

¹สำราญ รัชศพัทธ์, "การแพทย์ในสมัยอยุธยา", ใน รวมปรากฏการณ์ในงานอนุสรณ์ อยุธยาครบรอบ 200 ปี เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), หน้า 37.

²เสถียรโกเศศ (นามแฝง), ประเพณีการเกิด (พระนคร : สำนักพิมพ์สังคม ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), หน้า 3.

³พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ", หน้า 211.

ของเราที่ห้ามหญิงที่คลอดบุตรคืนน้ำเย็นเช่นเดียวกัน...¹

พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ในระยะก่อนคลอด หลังคลอด และวิธีการรักษาพยาบาลในระหว่างอยู่ไฟ อาจจะแตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยหลักการแล้วคล้าย ๆ กัน เช่น การทำให้มดลูกเข้าอู่เร็ว การเข้ากระโจม การประคบตัว การนวดหม้อเกลือ การนั่งถ่าง และ การทำให้มารคามีน้ำนม เป็นต้น²

สำหรับการประสูติ ของ พระมเหสีในสมัยอยุธยา ได้กำหนดการประสูติของพระมเหสีไว้เป็นการแน่นอนในกฎมณเฑียรบาล มีการจัดพิธีทางไสยศาสตร์ เพื่อความปลอดภัยของพระราชโอรสธิดาในพระครรภ์ และพระมารดาเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ทรงพระครรภ์จนกระทั่งประสูติ เมื่อประสูติแล้วก็มิพิธีสังเวทพระเสด็จเมือง 7 วัน สมโภชปลุกเรื้อนไฟ และ พิธีสมภพสนาน³ พิธีต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมแสดงถึงความเลื่อมใสทางไสยศาสตร์อยู่มาก

2.3 การเลี้ยงลูกเด็ก

ในเรื่องของการเลี้ยงลูกเด็กในสมัยอยุธยานั้น นิโคลาส แชรว์แอส ซึ่งได้เดินทางเข้ามายังประเทศไทย พร้อมกับคณะทูตฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึง เรื่องของการเลี้ยงลูกเด็กเกิดใหม่ในสมัยนั้น ไว้ว่า

...ในสมัยอยุธยาจะนำเด็กเกิดใหม่ ๆ ไปอาบน้ำในแม่น้ำ แล้วนำกลับมาให้กินนม นอนในเตียงเล็ก ๆ โดยไม่สวมเสื้อและห่อผ้า จนกระทั่งอายุ 6 เดือน ก็จะเริ่มให้กินข้าว เด็กจะตายเสียมากเมื่ออายุไม่กี่วัน หรือ ไม่กี่เดือน ในจำนวนเด็ก 10 - 12 คน จะรอดตายราว 2 - 3 คน เท่านั้น...⁴

¹ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 295 - 296.

² เสถียรโกเศศ (นามแฝง), ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต : เกิด - ตาย (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมาศศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), หน้า 41 - 42.

³ องค์การคำคุณุสภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 152.

⁴ นิโคลาส แชรว์แอส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ และการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 103.

สำหรับการเลี้ยงทารกในพระราชสำนัก จะมีการคัดเลือกแม่และพี่เลี้ยงเตรียมไว้ จำนวนแม่และพี่เลี้ยง มีอยู่ไม่น้อย แต่ละประเภทมีจำนวนหลายคน ได้แก่ แม่เอก แม่โท แม่ตรี พี่เลี้ยงอุ้มเป็น พี่เลี้ยงอุ้มเล็ก และพี่เลี้ยงกลางเรือน นอกจากนี้ยังมี หมอ และพนักงานอื่น ๆ อีก 2 - 3 ตำแหน่ง ๆ ละหลาย ๆ คน เช่น หมอสะเคาะห์เคราะห์ และคนเทกด้อม เป็นต้น¹

2.4 การป้องกันโรค

ถึงแม้ว่าการรักษาพยาบาลในสมัยอยุธยาจะเป็นการรักษาพยาบาลแผนโบราณก็ตาม แต่ก็ยังคงพบว่า คนไทยสมัยอยุธยามีการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บคล้ายเหมือนกัน วิธีการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บในสมัยอยุธยาเท่าที่ค้นพบและพอจะรวบรวมได้คือ

2.4.1 การย้ายถิ่นที่อยู่ เมื่อมีโรคระบาดเกิดขึ้น คนไทยสมัยก่อนมักจะอพยพครอบครัวหนีไปอยู่ที่อื่น ทำให้เกิดเมืองร้างขึ้น² ดังเช่นเมื่อเกิดการระบาดของโรคห่าที่เมืองอุททอง ในปี พ.ศ. 1887 พระเจ้าอุททองไคย้ายเมืองหลวงมาตั้งใหม่ที่ตำบลหนองโสน ซึ่งโรคห่าที่ระบาดในคราวนั้น ตามพระราชพงศาวดารอธิบายว่า คงจะเป็นฮิวาตกโรค เกิดจากสำน้ำจระเข้สามพันต้นขึ้น เพราะเปลี่ยนทิศทาง น้ำไหลไปทางเมืองอุททอง เมืองอุททองจึงกันคนน้ำมาก จนต้องชุกกระพังซึ่งน้ำไว้ใช้เป็นอันมาก³ นอกจากการย้ายถิ่นที่อยู่แล้ว ยังมีการฝังและเผาศพคนตาย ตามประเพณีไทยนั้น ศพผู้ตายด้วยไข้ทรพิษ จะต้องฝังไว้อย่างน้อย 3 ปี จึงชุกขึ้นเผา เพราะเชื่อกันว่า ถ้าชุกขึ้นเผาก่อน 3 ปี จะทำให้ไข้ทรพิษระบาดไปอีก⁴

¹ องค์การคำคุณสุภา, กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 152.

² รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2504), พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยามหินทรไชยวงศ์ (แย้ม ณ นคร), หน้า 113 - 114.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม 1 (พระนคร : คลังวิทยา, 2516), หน้า 106.

⁴ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 178.

2.4.2 การประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ เมื่อมีโรคระบาดชุกชุม จะมีการทำบุญ เลี้ยงพระ สวดมนต์ ทำน้ำมนต์ พิธีทางไสยศาสตร์จะทำทั้งในเมือง และนอกเมือง¹ นอกจากนี้ยังมี "พระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์" พิธีนี้ทำขึ้นในเดือนสี่ อันเป็นช่วงฤดูร้อนซึ่งมักจะเกิดโรคระบาดขึ้นบ่อย ๆ หากไม่เกิดโรคระบาดก็ถือว่าเป็นการบำรุงขวัญของประชาชน พิธีจักใหม่เรื่อยมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์² นอกจากพิธีดังกล่าวแล้ว ประชาชนยังมีการใช้ กระจก ฝาฉลุเลขยันต์ คาถาอาคม วงก้ายสายสิญจน์ ปีกเลขยันต์ไว้ที่ประตูบ้าน³

2.4.3 การไชยา ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีฝรั่งเข้ามาในประเทศไทย บาดหลวงฝรั่งเศษที่เข้ามาในสมัยนั้น ใช้วิธีการถ่ายยา การกอกโลหิต หรือคูกเอาเลือดออก เพื่อป้องกันโรคไขทรพิษเข้ามาใช้ในกรุงศรีอยุธยา⁴

2.4.4 การป้องกันโรคโดยใช้การดูแลสุขภาพอนามัยของตนเอง คือ

- 1.) อาหาร คนไทยรับประทานข้าวเป็นหลัก และเชื่อว่า ข้าวที่จะหุง จะคองล้างน้ำเสียก่อน 3 หรือ 4 วัน จึงจะหุงได้ มิฉะนั้นจะเกิดความไข้⁵ ปริมาณอาหารที่กินนั้นก็น้อยมาก ทั้งนี้จึงไม่ปรากฏว่า มีผู้เป็นโรคเพราะบริโภคอาหารเกินขนาด⁶

¹ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาค 35, เล่ม 8, หน้า 620.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (พระนคร : คลังวิทยา, 2514), หน้า 170.

³ เจริญ ภัณฑเกษม, "ตรา" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 12 (2516 - 2517), หน้า 7417.

⁴ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาค 35, เล่ม 8, หน้า 621.

⁵ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44 (พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา, 2511), หน้า 16.

⁶ นิโคลาส แกร์แวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 96.

2) น้ำดื่ม คนไทยจะไปคักน้ำจากคันท้ำไปใส่คุ่มไว้หลาย ๆ วัน ให้โคลนตกตะกอนเสียก่อนจึงจะใส่น้ำ เพราะเชื่อกันว่า ถ้าไม่ระมัดระวังในเรื่องน้ำดื่มแล้ว ไม่ช้าจะเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้น¹

3) การรักษาความสะอาดของร่างกาย คนไทยทั้งหญิงและชาย ชอบอาบน้ำ ไม่ใช่เพียงเพื่อชำระร่างกาย และความร้อนอบอ้าวเท่านั้น ยังถือว่าเป็นการสำราญใจอย่างหนึ่งของชีวิต พวกขุนนางและพวกผู้ที่จะอาบน้ำภายในบ้านของคน ส่วนผู้ที่มิฐานะไม่อำนวยจะชวนกันไปอาบน้ำในแม่น้ำ โขยไชยชุกเก่า ๆ ผดุง² ซึ่งตรงกันกับ ลาลูแบร์ ที่ว่า คนไทยจะอาบน้ำวันละ 3 - 4 ครั้ง โขยลงไปแช่ในน้ำ หรือ คักค้วยขันรอกัว อาบแล้วคักค้วยของหอม และใช้ขี้ผึ้งสีปาก ประแป้งให้เป็นคอกขาว ๆ ที่บอคอกเป็นการแสดงว่า ใค้อาบน้ำขึ้นใหม่ ๆ การที่จะไปเยี่ยมผู้ใค้กัน ถ้าไม่อาบน้ำเสียก่อน คนไทยถือว่าไม่สุภาพมาก³

4) การนอน เชื่อกันว่า การนอนกลางแจ้ง และนอนกับพื้นดินมักทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้น⁴ คังนั้น คนไทยจะนอนกับพื้นห้อง มีเสื่อ หรือพรมปูก่อน แล้วไขพูกบาง ๆ ปูทับ และมีมุ้งครอบกันยุงเสมอ⁵

5) การรักษาความสะอาดของฟัน งาม และเล็บ คนไทยสมัยอยุธยาเอาใจใส่รักษาฟันมาก แม้จะใค้ย้อมให้ดำไว้แล้วก็ตาม ส่วนงามนั้นสระค้วยน้ำ และใใส่้ำมันจันทน์ทำนองเกี่ยวกับพวกสเปญ และหัวฝมในขณะที่ชาวสเปญไม่ใค้สนใจหัวฝม ส่วนเล็บนั้นไม่ใค้ทำเล็บ เพียงแต่รักษาไว้ให้สะอาดเท่านั้น⁶

¹ องค์การคักครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44, หน้า 162.

² นิโคลาส แชรแวส, ประวัติศาสตรธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 117.

³ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 126.

⁴ เรื่องใค้ยวกัน.

⁵ นิโคลาส แชรแวส, ประวัติศาสตรธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 105.

⁶ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1, หน้า 127.

นอกจากนี้ยังพบว่า การสาธารณสุขในในประเทศไทย ได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2205 (ตรงกับ ค.ศ. 1662) ซึ่งเป็นสมัยก่อนที่จะมีการค้นคว้าทางสาธารณสุขในยุโรป โดยความร่วมมือของชาวต่างประเทศ ชื่อ บาทหลวง โชมาส วาลกัวเนรา ชาวอิตาลีและคณะ ได้จัดทำน้ำไข่ส่งจากทะเลชุมพรเข้ามาใช้ในเมืองลพบุรีเป็นผลสำเร็จ และยังได้นำจากห้วยขมิ้นเหล็กเข้ามาทำน้ำพุในเมืองลพบุรีได้อีกด้วย¹

3. โรงพยาบาล

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พบหลักฐานว่า ได้มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้นในแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยบาทหลวงฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2212 โรงพยาบาลที่จัดตั้งขึ้นนี้มีอยู่ใกล้โบสถ์ เป็นโรงพยาบาลขนาดเล็ก รับคนไข้ได้ 3 - 4 คน และต่อมาในปี พ.ศ. 2215 ได้ขยายใหญ่ขึ้นจนสามารถรับคนไข้ได้ถึง 15 คน งานของโรงพยาบาลได้ขยายขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2221 ได้ขยายเป็นตึก 2 หลัง แยกเป็นตึกคนไข้ชาย และหญิง มีคนไข้ที่รับไว้รักษาในโรงพยาบาลประมาณ 20 - 30 คน และมีคนไข้มาขอรับการรักษา วันละ 200 - 300 คน²

ในระยะแรกที่ตั้งโรงพยาบาล จนถึง พ.ศ. 2219 ยังไม่มีแพทย์ประจำ มีเพียงบาทหลวงซึ่งได้รับการอบรมเรื่องอายุรกรรมและศัลยกรรม ก่อนจะมาเมืองไทยประจำอยู่ที่นั่น พวกบาทหลวงได้เฝ้ารักษาโรคที่โรงพยาบาลของตนอย่างน่าพิศวง³ และ

¹พระบารวาทนราทร, "ประวัติการสาธารณสุขในประเทศไทย", บริรักษ์เวชการอนุสรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2511), หน้า 20.

²E.W. Hutchinson, "The French Foreign Mission in Siam", The Journal of Siam Society (26 April 1933), p. 18.

³ตั้ง ครองสี และ อังรี แบร์นาร์ค, บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเคอะแบสเกี่ยวกับชีวิตและมรดกกรรมของกองสัจจันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์พระเจ้ากรุงสยาม, พิมพ์จำหน่าย ณ กรุงโตเกียว โดยโรงพิมพ์ของบาทหลวงคณะซาเลเซียน ค.ศ. 1947, สันต์ ท. โกมลบุตร แปล (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2508) หน้า 393.

ในปี พ.ศ. 2219 มงเซนเยอร์ แชรบอโน (Charboneau) แพทย์ชาวสวิส ซึ่งเป็นแพทย์ในคณะบาทหลวงฝรั่งเศส เป็นแพทย์คนแรกที่เดินทางเข้ามาทำงานในโรงพยาบาล กังกล่าว นายแพทย์แชรบอโน ได้จัดบรรยายทางการแพทย์แก่ชนอายุรกรรมให้แก่บรรดาคนหลวงทุกเจ้า เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2225 เป็นต้นมา¹ ต่อมามบรรดาบาทหลวงได้เสนอให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงจัดซื้อเตียงเพิ่มให้โรงพยาบาลอีก 200 เตียง แต่พระองค์ปฏิเสธ เนื่องจากไม่เคยมีโรงพยาบาลในธรรมเนียมไทยมาก่อน² โรงพยาบาลดังกล่าวล้มเลิกไปเมื่อสิ้นรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นเอง หลังจากนั้นไม่พบประวัติการสร้างโรงพยาบาลในสมัยกรุงศรีอยุธยาอีก

ลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 5

ในสมัยธนบุรี เป็นสมัยที่ประเทศไทยอยู่ในระหว่างศึกสงครามกับพม่าเกิดตลอดสมัย ทำให้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลไม่ชัดเจน เชื่อว่าคงไม่แตกต่างจากสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่าไรนัก สำหรับลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยธนบุรีนี้จะชอกล่าวรวมไปกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชัดเจนกว่าในสมัยสุโขทัยและอยุธยามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านอย่างมาก หลักฐานดังกล่าว ได้แก่ พงศาวดาร จกหมายเหตุ บันทึกรความทรงจำ พระราชหัตถเลขา จกหมายเหตุคณ และประกาศต่าง ๆ ของทางราชการ หลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ช่วยให้ภาพพจน์ของการแพทย์และการพยาบาลชัดเจนยิ่งขึ้นกว่าสองสมัยที่กล่าวมาแล้ว ยังมีรายละเอียดต่าง ๆ ที่จะกล่าวต่อไป คือ

¹Virginia Thompson, Thailand : The New Siam (New York : The Macmillan Company, 1941), p. 647.

²E.W. Hutchinson, "The French Foreign Mission in Siam", The Journal of Siam Society, p. 18.

1. โรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์มีโรคระบาดเกิดขึ้นอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอหิวาตกโรค การระบาดใหญ่ครั้งแรกของอหิวาตกโรค เกิดขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปี พ.ศ. 2363 โดยระบาดมาจากทางใต้ก่อน แล้วระบาดมาถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวเมืองสมุทรปราการตายลงเป็นอันมาก ราษฎรพากันหนีความไข้ขึ้นมากรุงเทพฯ คนในกรุงก็เป็นโรคบ่วงห่าใหญ่ขึ้น ทั้งแคว้น วันเดือน 7 ขึ้น 6 ค่ำ คนตายทั้งชายหญิง เอาศพไปทิ้งไว้ป่าช้า และศาลาศพในวัดสระเกษ วัดบางลำพู วัดพิศรพิมุข วัดปทุมคงคา และวัดอื่น ๆ กายกันเหมือนกองหิน ที่เผาเสียก็มากกว่ามาก ถึงมีศพลอยในแม่น้ำลำคลอง เกือบเกลี้ยงไปทุกแห่ง จนพระสงฆ์หนีออกจากวัด คฤหัสถ์หนีออกจากบ้าน หนทางไม่มีคนเดิน ตลาดก็ไม่ไค้ซื้อขาย ค่างคนค่างกบปลาแห้งกับเกลือเท่านั้น น้ำในแม่น้ำก็กินไม่ได้ควย อาเที่ยวรณไปควยซากศพ¹ ผู้คนทั้งหลายเกิดความหวาดกลัวกันมาก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ และพิธีทางศาสนาเพื่อบำรุงขวัญประชาชน แต่ไม่ไค้ผล ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่าเพียง 15 วันกว่า ๆ เท่านั้น มีคนตายควยโรคนี้ 3 หมื่นคน²

ในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้เกิดมีอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ขึ้นอีก การระบาดครั้งนี้มีผู้คนล้มตายมากเช่นกัน ทั้งใน กรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง มีผู้คนล้มตายไม่น้อยกว่า 40,000 คน เฉพาะในกรุงเทพฯ แห่งเดียวมีคนตายวันละ 1,500 คน ถึง 2,000 คน³ ในการระบาดครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงโปรดให้จัดทำพิธีอย่างเช่นในรัชกาลที่ 2 เพราะทรงเล็งเห็นว่า ไม่สามารถจะระงับการระบาดของโรคนี้ได้

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 115 - 116.

²ถนอม ปินตา และ พิณ อรรถวิบูลย์, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย จักรพรรดิ โดยสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอกลักษณ์ทิทัศน์, 2525), หน้า 38.

³Malcolm Smith, A Physician at the court of Siam (London : Country Life, n.d.), p. 19.

สังฆราช ปาเลกัวซ์ ซึ่งเดินทางเข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึงโรคที่พบบ่อยมากในประเทศไทยสมัยนั้นว่า โรคสำคัญของคนไข้ นอกจาก โรคเก็ง โรคบิก และไข้ประเภทต่าง ๆ แล้ว กามโรค ก็เป็นอีกโรคหนึ่งซึ่งเป็นชุกชุมโดยเฉพาะในหมู่ของคนมั่งมี¹ ซึ่งตรงกับบันทึกของ นายแพทย์เฮาส์ ที่ว่า ความเจ็บไข้ด้วยร่างกายของประชาชนส่วนมากเท่าที่เขาสังเกตเห็น มีสาเหตุเนื่องมาจากมักมากในกามคุณ²

นอกจากนี้ ชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้กล่าวถึงความเชื่อของคนไทยเกี่ยวกับ เรื่องความเจ็บป่วย ไว้ว่า ชาวสยามมีความเชื่อเกี่ยวกับโรคที่เป็นแปลกไปจากชาวตะวันตก คือ ชาวสยามเชื่อว่า ร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และในจักรวาลก็ประกอบด้วยธาตุเช่นเดียวกันนี้ ถ้าปริมาณของธาตุใดธาตุหนึ่งเข้าไปในร่างกายมากก็จะทำให้เกิดโรคได้ โรคที่เกิดจากธาตุไฟได้แก่ อากาโรสทุกชนิด รวมทั้งมาลาเรีย หัด ฝีดาษ เป็นต้น ผู้ที่เจ็บป่วยเพราะขาดธาตุไฟจะทำให้ร่างกายขาดพลังงาน โรคที่เกิดจากธาตุดิน ได้แก่โรคเกี่ยวกับกล้ามเนื้อ โรคที่เกิดจากธาตุน้ำ ได้แก่โรคความผิดปกติของเลือด และโรคที่เกิดจากธาตุลม ถ้าลมในร่างกายก่ตัวไว้มากเกินไปจะทำให้เป็นลม หรืออาจตายได้ อากาโรสเป็นลมอาจแสดงว่าเกิดภาวะท้องผูก อากาโรสพิษแสดงว่าเลือดเป็นพิษ³ แต่อย่างไรก็ตาม แมคฟาร์แลนด์ได้ระบุว่า โรคที่พบบ่อยที่สุดในกรุงสยาม มี 4 โรค คือ มาลาเรีย ฝีดาษ บิก และอหิวาตกโรค⁴ ซึ่งตรงกับบันทึกของ คร. คาเนียด แมคกิลลารี ที่ได้เขียนไว้เกี่ยวกับคนไข้ที่พบในระหว่างการเดินทางจากกรุงเทพถึงเชียงใหม่ ว่ามีไข้มาลาเรียชุกชุม และโรคที่พบบ่อยหลายอีกโรคหนึ่งคือ คอซพอก⁵

¹สังฆราช ปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 333.

²จอร์จ เฮาส์ เฟลคัส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 55.

³Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam (New York : Vantage press, 1958), p. 83.

⁴Ibid, p. 90.

⁵คร. คาเนียด แมคกิลลารี, เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก, จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์สุริยบรรณ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จรัสสินทวงศ์, 2525), หน้า 14.

จากสถิติผู้ป่วยที่เข้ารับการรักษาในศิริราชพยาบาล ในปี ร.ศ. 109 มีคนไข้ที่ป่วย
เป็นโรคต่าง ๆ ดังนี้

สำเนาที่ 3¹

บาดูคีคนไข้

ศิริราชพยาบาล จำนวนรายนามโกสินทรศก ²³ 109

ชื่อโรค	จำนวน คน	คนไข้ที่ไปแล้ว				คนไข้คงโรงอยู่			รวม
		หาย	ทุเลา	ไปเสีย	ตาย	ทุเลา	ยังทรง	ซุกลง	
วรรณโรค	60	7	21	4	24	-	3	1	60
สำหรับบุรุษ	63	39	13	-	2	1	7	1	63
เข่าขอ	72	53	10	3	3	-	2	1	72
หนองใน	12	11	-	-	-	-	1	-	12
มะเร็ง	88	46	17	6	2	3	11	3	88
อุจจาระธาตุ	4	3	-	-	1	-	-	-	4
ธาตุพิการ	16	11	2	1	2	-	-	-	16
ชิวากกโรค	69	21	-	-	47	-	1	-	69
ริคสีทวง	66	32	16	3	10	-	3	2	66
ไข้จับไข้พิษัน	78	66	3	2	3	1	3	-	78
ไข้ลากสาก	6	5	-	1	-	-	-	-	6
ลมอิมภาศ	9	8	1	-	-	-	-	-	9

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ศ.24/5 พระนาม และนามที่
ให้เงินและสิ่งของแก่โรงพยาบาล และมีผู้คนไข้ปลูกทรพิษ จ่ายเงินตามโรงพยาบาลต่าง ๆ
(ร.ศ. 109 - 111)

ชื่อโรค	จำนวน คน	คนไข้ที่ไปแล้ว				คนไข้คงโรงอยู่				รวม
		หาย	ทุเลา	ไปเสีย	ตาย	ทุเลา	ยังทรง	ชุกลง		
ลมจะโปง	4	3	-	-	-	-	-	1	4	
ลมสันกาน	2	2	-	-	-	-	-	-	2	
ลมชื้นคีตะ	1	1	-	-	-	-	-	-	1	
ลมเหม็นธา	1	1	-	-	-	-	-	-	1	
บวมลม	3	1	2	-	-	-	-	-	3	
คุกทรวาก	16	16	-	-	-	-	-	-	16	
โรคชรา	6	6	-	-	-	-	-	-	6	
บุราณโรค	3	1	2	-	-	-	-	-	3	
กานเสมหะ	7	5	1	-	1	-	-	-	7	
มุกกิก	4	3	-	-	1	-	-	-	4	
พยาธิ	1	1	-	-	-	-	-	-	1	
มานต่าง ๆ	4	4	-	-	-	-	-	-	4	
หัด	14	13	-	1	-	-	-	-	14	
บักขาน	21	18	1	-	2	-	-	-	21	
บิก	17	16	-	-	-	-	1	-	17	
ปร่าง	2	2	-	-	-	-	-	-	2	
เริม	2	2	-	-	-	-	-	-	2	
งูสวัด	2	2	-	-	-	-	-	-	2	
หืด	1	1	-	-	-	-	-	-	1	
หืดต่าง ๆ	8	7	-	-	-	-	1	-	8	
พันชุก	1	1	-	-	-	-	-	-	1	
เกาคาน	8	5	2	-	-	-	-	1	8	
ไอโลหิต	4	2	1	-	-	-	-	1	4	
สรรพนิมิต	18	15	2	1	-	-	-	-	18	

ชื่อโรค	จำนวน คน	คนไข้ที่ไปแล้ว				คนไข้ยังคงโรงอยู่			รวม
		หาย	ทุเลา	ไปเสีย	ตาย	ทุเลา	ทรง	ชุกลง	
ท้องร่วง	1	1	-	-	-	-	-	-	1
เปื่อยในคอ	1	1	-	-	-	-	-	-	1
รวมทั้งสิ้น	1017	674	125	38	108	12	51	9	1017

จากบัญชีคนไข้ของศิริราชพยาบาล ในปี ร.ศ. 109 จะเห็นว่า โรคที่เป็นกันมากที่สุดที่พบจากคนไข้ที่ไปรับการรักษาในระยะนั้น ได้แก่ วัณโรค กามโรค (โรคสำหรับบุรุษ) โรคข้อ มะเร็ง อหิวาตกโรค มาลาเรีย (ไข้จับไข้พิษ) ริดสีดวง บิด สันนิบาต พุพโรคณาการ (ทรางชะโมย) โรคหัด โรคเลือด คาก้อ บาดแผลและฝีต่าง ๆ

จากพงศาวดาร บันทึกของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศไทย และบัญชีคนไข้ของโรงพยาบาลศิริราช ในปี ค.ศ. 109 พอจะสรุปได้ว่า โรคภัยไข้เจ็บของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่พบมากที่สุด โรคที่เกิดกับเด็ก โรคบิด อหิวาตกโรค มาลาเรีย ฝีคาง วัณโรค กามโรค ริดสีดวง และมะเร็ง สำหรับโรคมะเร็งนี้ ไม่แน่ใจว่า เป็นโรคเดียวกับมะเร็งในสมัยนี้หรือไม่ เพราะไม่พบหลักฐานยืนยันแน่ชัดว่าเป็นโรคเดียวกัน

2. การปฏิบัติการพยาบาลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การปฏิบัติการพยาบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างคล้ายกับสมัยอยุธยามาก ส่วนการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยธนบุรีนั้นไม่พบหลักฐานยืนยันว่าเป็นอย่างไร อาจจะเป็นเพราะเป็นช่วงเวลาสั้น และบ้านเมืองอยู่ในระหว่างศึกสงครามกับพม่าโดยตลอดนั่นเอง และเมื่อเข้าสู่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 1 และ 2 หลักฐานทางการพยาบาลก็ยังมีน้อยมาก ในสมัยรัชกาลที่ 1 พบหลักฐานเกี่ยวกับการพยาบาลในพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลประชวรพระโรคนี้ว้ ทั้งแต่เสด็จขึ้นไปเมืองเงิน พระอาการค่อยคลายขึ้นคราวหนึ่งแล้ว ครั้น ณ เดือนแปด ปีกุน เบญจศก จุลศักราช 1165 พระโรค

กัศมีร์พิกษาเวปซัน พระอาการประชวรหนักลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระพุทธยอดฟ้า) ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระอนุชาประชวร พระอาการหนัก จะเสด็จขึ้นไปทรงพยาบาล¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เสด็จขึ้นไปประทับแรมทรงพยาบาลสมเด็จพระอนุชาธิราชอยู่ในพระราชวังบวร ฯ ถึง 6 ราตรี² นอกจากหลักฐานดังกล่าวนี้แล้วไม่พบหลักฐานทางการพยาบาลในสมัยรัชกาลที่ 1 อีก หลักฐานทางการพยาบาลเริ่มมีมากขึ้นเมื่อประเทศไทยมีการติดต่อกับต่างชาติอีกครั้งหนึ่ง เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งมีพวกมิชชันนารีเดินทางเข้ามาเผยแพร่ศาสนาเป็นจำนวนมาก ในการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติการพยาบาลในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ได้ดำเนินการศึกษาเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัยและอยุธยา ดังต่อไปนี้ คือ

2.1 การปฏิบัติเมื่อเกิดโรคและเจ็บป่วย

2.1.1 การประกอบพิธีทางไสยศาสตร์

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยังมีการประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ เมื่อมีโรคระบาด เพื่อบำรุงขวัญของประชาชนเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา ดังมีหลักฐานพบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 2 มีการระบาดของฮิวาคคโรค ซึ่งทำให้ประชาชนล้มตายเป็นจำนวนมาก และในการระบาดของฮิวาคคโรคครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ และพิธีทางศาสนาขึ้นเพื่อบำรุงขวัญของประชาชน เรียกว่า "พระราชพิธีอาภุาภิสุคร" ในการประกอบพระราชพิธีนี้พวกชาววังต้องเข้าพิธีสวดมนต์ทุกวัน พระราชพิธีนี้จัดขึ้นที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท คล้ายพิธีกรรม ในพระราชพงศาวดารโคกกล่าวถึงพระราชพิธีนี้ว่า มีการยิงปืนใหญ่รอบพระนครตลอดรุ่งคืนหนึ่ง แล้วอัญเชิญพระแก้วมรกต และพระบรมราชคฤหาสน์ มีพระราชอาคันโอบไปในขบวนแห่ ไปรยทวาย ประนำพระปริตทั้งทางบกและทางเรือ

¹พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา กับคำอธิบายของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ, เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสยามฯ, 2457), หน้า 312.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศีล¹

พิธีที่จัดขึ้นนี้ไม่ได้ผล กลับทำให้โรครุนแรงขึ้นอีก ผู้คนที่ร่วมในพิธี ขวบนต์ และหามพระพุทธรูป ล้มตายมาก ผู้คนจึงลงความเห็นว่ามีกำลังมากกว่าพิธีที่จัดขึ้น การประภคพิธีจึงล้มเลิกไปในที่สุด เมื่อเกิดการระบาดของอหิวาตกโรคขึ้นอีกในแผ่นดินของ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2392 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 จึงไม่โปรดฯ ให้จัดพิธีเช่นนี้ขึ้นอีก เพราะทรงเล็งเห็นว่า พิธีดังกล่าวนี้ไม่ได้ผล ไม่สามารถจะยับยั้งการระบาดของโรคได้² แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โคกกลงใจที่จะบำเพ็ญกุศลถวายพระพุทธรูปเจ้าเมื่อโรคได้สงบลงแล้ว เนื่องจากพระพุทธรูปศาสนาหันให้เคารพต่อชีวิตของสัตว์ต่าง ๆ ด้วย วิธีนี้จะไ้กุศลแน่นอนที่สุด ก็คือ ปลอยสัตว์ที่ถูกกักขังไว้ให้มีเสรีภาพต่อไป เหตุฉะนั้นจึงมีการกะเกณฑ์ให้ประชาชนทุกคนนำสัตว์ และสัตว์จำพวกนก ตามจำนวนที่กะเกณฑ์ภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้ พอถึงวันกำหนดก็ออกคำสั่งให้ปลอยสัตว์และนกเหล่านี้ให้เป็นอิสระ พวกชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ก็รู้สึกแปลกใจที่ตนได้รับคำเรียกร้องให้จัดส่ง หมู ไก่ และ เป็ด ตามชนิดและจำนวนที่กะเกณฑ์เอา³

คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังนิยมใช้วิธีทางไสยศาสตร์ แก่ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บกันมาก ทั้งจะพบหลักฐานที่ นายจอร์จ เฮาส์ เฟลด์ส (George Haws Feltus) ซึ่งได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือชื่อ Samuel Reynolds House of Siam หนังสือเล่มนี้ กองคริสเตียนศึกษา สภาคริสตจักรในประเทศไทย ได้แปลเป็นภาษาไทย ความตอนหนึ่งได้กล่าวถึง โรคอหิวาตกโรค ในปี 1849 (พ.ศ. 2392) ว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 279.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ จอร์จ เฮาส์ เฟลด์ส, หมอลาในรัชกาลที่ 4, กองคริสเตียนศึกษา, สภาคริสตจักรในประเทศไทย แปลและเรียบเรียงจาก Samuel Reynolds House of Siam (พระนคร : โรงพิมพ์รวมมิตรไทย, 2504), หน้า 48 - 49.

...คนทุกชั้นต่างแตกตื่น หมอพื้นเมืองไคหนึคนไซ้เอาตัวรอก มีการเช่นไหวมีปัสสาวะกันทั่ว
ไป พวกประชาชนเชื่อกันว่าโรคระบาดนี้เกิดจากพวกผีที่โหดร้าย ยกพวกมาจับเอามนุษย์
ไปเป็นทาสของมัน เมื่อเป็นเช่นนี้ วิธีป้องกันที่ปลอดภัยที่สุดก็คือ เอาค้ายสายสิญจ์อันที่
พระสงฆ์ไคเศกเป่าแล้ว มาผูกคอและผูกข้อมือ แล้วพวกปัสสาวะจะเขามาถูบกวนไม้ไค
เพราะฉะนั้นคามิโบเสมากำแพงวังหลวง จึงมีค้ายสายสิญจ์ผูกไว้เป็นวงกลม อันเป็น
ระยะยาวประมาณ 1 ไมล์...¹

นอกจากการเศกเป่าสายสิญจ์มาผูกคอ ข้อมือ และล้อมสถานที่อยู่อาศัยแล้ว
ยังมีหลักฐานเพิ่มเติมอีกว่า คนจีนที่อยู่ในแพ่งแม่น้ำทรงข้ามไคจุกประทัดเช่นไหวจาว และ
พบคนจีนอีกผู้หนึ่งแก่งั่วเรียบร้อย แยกดากสี่เหลี่ยมมีขงเล็ก ๆ สีเทาแกง มีข้าวคอก คอก
ไม้ มีรูปปั้นของมนุษย์และสัตว์ขนาดเล็ก บันค้ายกินเหนียว แก่งั่วค้ายเสี้ยนผ้า มีพริกแกง มี
หมากพลูจักไว้เรียบร้อย มีไคที่จุกแล้ววางอยู่ค้าย จีนคนนั้นเอาดากเช่นไหวนี้วางรวมกับคน
อื่น ๆ อีกหลายคน เพื่อเช่นไหวบูชา²

จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมาพอจะสรุปไคว่า คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นนั้น มีความเลื่อมใส ศรัทธา ในเรื่องของไสยศาสตร์อยู่มาก รวมทั้งคนจีนที่เข้ามา
อาศัยอยู่ในประเทศไทยครั้งนั้นก็เชื่อถือในไสยกลาง และไสยศาสตร์เช่นเดียวกัน

2.1.2 การไสยา

การไสยาไคมีการเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3
เนื่องจากในสมัยนี้ไคมีการติดต่อกับต่างประเทศอีก คนไทยจึงได้รับอิทธิพลของการรักษาพยาบาล
ตามแบบตะวันตกอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการนำไปสู่การรักษาพยาบาลในไคปัจจุบัน ชาว
ตะวันตกที่เข้ามาประเทศไทยครั้งนี้ เป็นมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวก
เพรสไบทีเรียน เข้ามาเพื่อค้องการเผยแพร่ศาสนา ในการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารีนั้น
มักจะทำให้การรักษาพยาบาลไคโดยไมคิคมูลค่ากับชาวพื้นเมืองไปค้าย ทั้งนี้เพื่อหวังให้เกิความศรัทธา
เชื่อถือ จะไคชักชวนเข้ามับถือศาสนาไคง่าย³ ซึ่งเป็นเหตุให้ คนไทยมักจะเรียกพวกมิชชัน

¹ จอร์จ เฮาส์ เฟลคัส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 45 - 46.

² เรื่องเดียวกัน หน้า 46.

³ องค์การค้ำคฐุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31 (พระนคร : โรงพิมพ์คฐุสภา,
2508), หน้า 28.

นารี ว่า หมอ โขยที่บางคนไม่ได้เป็นแพทย์ คนไทยจึงได้มีการรักษาพยาบาลตามแบบตะวันตก ตั้งแต่นั้นมา และแพร่หลายมากขึ้นเรื่อยดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

มิชชันนารีโปรเตสแตนต์คณะแรกที่เดินทางเข้ามาประเทศไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ นายแพทย์ คาร์ล ออกัสทัส ฟรีดริช กุตาสลาฟท์ (Dr. Carl Augustus Friedrich Gutzlaff, M.D.) ชาวเยอรมัน จากสมาคมมิชชันนารีเนเธอร์แลนด์ (Netherland Missionary Society) และ ศาสนาจารย์ จากอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ จากสมาคมมิชชันนารีลอนดอน (London Missionary Society) ทั้งสองท่านนี้ได้เดินทางเข้ามาประเทศไทยเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2371¹ โขยอาศัยอยู่ที่บ้าน ซึ่งกงสุลโปรตุเกส นายคาร์โลส คา ซิลเวรา (Mr. Carlos da Silviara) ยกให้ แต่เดิมทั้งสองท่านนี้สอนศาสนาอยู่ในประเทศจีน เมื่อทราบว่ามีคนจีนอยู่ในประเทศไทยมาก จึงเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในหมู่คนจีน มีการแจกหนังสือในหมู่คนจีนด้วย ทำให้รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หวาดระแวงว่า การแจกหนังสือจะเป็นการยุยงให้คนจีนแข็งข้อต่อรัฐบาล แต่เมื่อโปรกให้แปลหนังสือนั้นออกมาไม่มีข้อความที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลก็โปรกให้มิชชันนารีสอนศาสนาต่อไปได้ แต่ห้ามคนไทยรับแจกหนังสือ²

เมื่อได้รับอนุญาตให้อยู่ต่อไป มิชชันนารีทั้งสองจึงเริ่มแจกหนังสือในหมู่คนจีนต่อไป แต่แจกยาให้ทั้งคนไทย และคนจีน ปรากฏว่ามีคนมาขอหนังสือและยาเป็นจำนวนมาก จนต้องไปนำยาจากสิงคโปร์มาเพิ่มเติม ภายหลังจากที่เข้ามาทำงานในประเทศไทยได้ 1 ปี นายแพทย์คุกสลาฟท์ ได้เขียนจดหมายไปยังคริสตจักรในอเมริกา เพื่อขอมิชชันนารีมาเพิ่มเติมในประเทศไทย โขยฝากจดหมายไปกับ กัปตัน คอฟฟิน (Captain Coffin) ในปี พ.ศ. 2372 อันเป็นผลให้ อเมริกัน นอร์ค ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอร์ ฟอเรign มิชชัน (The American Board of Commissioners for Foreign Mission) ใส่ง นายแพทย์เดวิด อีบล (Dr. David Abeel) ซึ่งเป็นมิชชันนารีอเมริกันคนแรกที่เดินทางถึงประเทศไทย เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2374 โขยเดินทางจากสิงคโปร์มาประเทศไทยพร้อมกับ นายจากอบ ทอมลิน ที่เดินทางไปสิงคโปร์ เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ. 2372 เพื่อรักษาสุขภาพ

¹ George B. McFarland, Historical Sketch of Protestant Mission in Siam 1828 - 1928 (Bangkok : Bangkok Time Press, Ltd., 1928), p. 1.

² องค์การค้ำค้ำสุภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 16.

รับหนังสือและยามาเพิ่มเติม ทั้งสองเดินทางถึงประเทศไทย หลังจาก นายแพทย์กุกสลาฟได้ เดินทางไปประเทศจีนแล้ว 12 วัน เพราะสุขภาพไม่ดี และพักอยู่ในบ้านหลังเดียวกับที่ นายแพทย์กุกสลาฟ เคยเช่าอยู่ การเดินทางเข้ามาในประเทศไทยครั้งนี้ นายแพทย์เควิก ฌีล และ นายจาคอม ทอมลิน มีयाคิดกั้วมาเป็นจำนวนมาก หนังสือจีน 6 ทับ และหนังสือ ภาษาไทย พิมพ์ด้วยอักษรโรมันอีก 300 ฉบับ² นายแพทย์เควิก ฌีล เดินทางออกจาก ประเทศไทยไปสิงคโปร์ เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2375 แล้วเดินทางต่อไปสหรัฐอเมริกา เนื่องจากสุขภาพไม่ดี

ในระหว่างที่ นายแพทย์เควิก ฌีล อยู่ในประเทศไทยนั้น เขามีความเห็น ว่า ไม่มีสถานที่ใดจะเหมาะสมที่จะตั้งศูนย์กลางเผยแพร่ศาสนาโปรแตสแตนต์ได้มากยิ่งไปกว่า เมืองไทย³ ดังนั้นเขาจึงได้เสนอความเห็นไปยังองค์การคริสตศาสนา และได้รับการยอมรับอย่างดีจากสมาคมอเมริกัน บอริค ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอว์ ฟอเรน มิชชัน (The American Board of Commissioners for Foreign Mission) คณะอเมริกันแบพติสต์ (American Baptist) และคณะอเมริกันเพรสไบทีเรียน (American Presbyterian) สมาคม เหล่านี้ได้ยกย่องการการเงิน และจัดส่งมิชชันนารีเข้ามาในประเทศไทยเพื่อเผยแพร่ศาสนา คิดออกกันมาโดยตลอด⁴ นับตั้งแต่ นายแพทย์กุกสลาฟ และ นายจาคอม ทอมลิน เดินทาง เข้ามาจนถึงสิ้นสุดรัชกาลที่ 4 มีมิชชันนารีเข้ามาในประเทศไทย 86 คน ในจำนวนนี้มี แพทย์ 6 คน คือ⁵

¹George B. McFarland, Historical Sketh of Probestant Mission in Siam 1828 - 1928, p. 5 - 6.

²องค์การค้ำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 17.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

⁴สุพรรณิ กาญจนะฐิติ, "บทบาทของมิชชันนารีอเมริกันในประเทศไทย", ใน ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา (พระนคร : แพร่พิทยา, 2519), หน้า 15.

⁵George B. McFarland, Histerical Sketh. of Protestant Missions in Saim 1828 - 1928, p. 317 - 318.

1. นายแพทย์คาร์ล กุตสลาฟฟ์ (Carl Friedrich Augustus Gutzlaff) เดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ. 1828 - 1831 จากสมาคมเนเธอร์แลนด์มิชชันนารี (Netherlands Missionary Society)
2. นายแพทย์เดวิด อบีล (David Abeel) เดินทางเข้ามาในประเทศไทยระหว่าง ค.ศ. 1831 - 1832 จากอเมริกันบอร์ดคอมมิชชันเนอร์ ฟอเรน มิชชัน (The American Board of Commissioner for Foreign Missions)
3. นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) เดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ. 1835 - 1848 จากอเมริกันบอร์ด ออฟ คอมมิชชันเนอร์ ฟอเรน มิชชัน ค่อยมาได้เข้าร่วมกับสมาคมมิชชันนารีอเมริกัน (The American Missionary Association) ค.ศ. 1850
4. นายแพทย์สตีเฟน เทรซี (Stephen Tracy) เดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ. 1838 - 1839 จากอเมริกันบอร์ด ออฟ คอมมิชชันเนอร์ส ฟอเรน มิชชัน (ABCFM)
5. นายแพทย์ซามูเอล เรโนลด์ เฮาส์ (Samuel Reynolds House) เดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ. 1847 - 1876 จากเพรสไบทีเรียนบอร์ด (The Presbyterian Board)
6. นายแพทย์แอล. บี. เลน (L.B. Lane) เดินทางเข้ามาประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ. 1850 - 1855 จากสมาคมมิชชันนารีอเมริกัน (The American Missionary Association)

บรรดาแพทย์มิชชันนารีเหล่านี้ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการนำวิทยาการใหม่ๆ ทางการรักษาพยาบาลมาเผยแพร่ในประเทศไทยคือ นายแพทย์บรัดเลย์ และ นายแพทย์เฮาส์ ทั้งสองท่านนี้อยู่ในประเทศไทยนานและได้สร้างคุณประโยชน์ให้กับประเทศไทยเป็นอย่างมาก

นายแพทย์บรัดเลย์ เข้ามาในประเทศไทย ในวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2378 โดยพักอยู่ที่บ้านพักเล็ก ๆ ใกล้วัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ) อันเป็นที่สถกปรกชั้นและอยู่เสมอ เพราะตั้งอยู่บนชายเลนใกล้เคียงกับบ้านพักมีตลาด (ตลาดสำเพ็ง) ซึ่งเป็นแหล่งเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ จึงเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับรักษาคนเจ็บป่วย¹ เขาได้เปิดร้านยา

¹ องค์การค้ำค้ำสุภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 31 - 32.

ขึ้นที่บ้านพัก ในวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ. 2378 ปรากฏว่ามีคนไข้มาขอรับการรักษาโรค ประมาณวันละ 100 คน ส่วนมากเป็นชาวจีน คนไข้เหล่านี้ล้วนมีอาการหนักแล้วทั้งสิ้น ในการแจกยาและรักษาพยาบาลนี้ นายแพทย์บริคเสย์ จะให้คนป่วยเหล่านั้นสวมน้ำ และอ่านพระคัมภีร์ก่อนที่จะรักษาโรค ทั้งนี้เพื่อชักจูงคนป่วยให้เห็นพระคุณของพระเจ้า จะไปมีความเชื่อถือในพระเจ้ามากยิ่งขึ้น¹ นายแพทย์บริคเสย์มียาครบทุกอย่าง มียาแก้โรคสารพัด ยาแก้ปวด ยาแก้ไอ ยาแก้ท้องเสีย และเครื่องมือถอนฟัน พวกที่มารับการรักษาโดยมากมาขอยาแก้ปวดท้องและแก้ไอ ใครได้กินยาก็หายจากอาการของโรคเป็นผลลึกลับ แล้วกลับไปเล่าความเก่งกาจของหมอฝรั่งต่อ ๆ กันไปปากต่อปาก จำนวนคนเข้ารับการรักษาก็มากขึ้นตามลำดับ²

หลังจากที่ นายแพทย์บริคเสย์ เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ได้ 10 วัน นายฮันเตอร์ (Mr. Hunter) พ่อค้าชาวอังกฤษ ไก่มาหาและบอกนายแพทย์บริคเสย์ว่า พระยาตรีพิพัฒน์ให้มาเชิญตัวไปในนามของพระเจ้าแผ่นดินเพื่อให้ไปรักษาคนไข้และพวกเขลย ซึ่งป่วยเป็นไข้ทรพิษ และยหิวตักโรค คนไข้เหล่านี้ล้วนมีอาการเพียบหนัก สถานที่อยู่ที่สกปรก ชื้นแฉะ อาหารการกินไม่สะอาด คนรักษาพยาบาลก็ไม่ค่อยพอ เมื่อเห็นเช่นนี้ นายแพทย์บริคเสย์ก็รู้ว่าหมกทางรักษาแล้ว จึงได้แต่ปลอบโยนเอาใจคนไข้เท่านั้น เขารู้สึกผิดหวังที่จะได้แสดงความสามารถครั้งนี้ เพราะรู้ว่าถ้าเขารักษาบุคคลเหล่านี้ให้หายได้ เขาจะได้รับความไว้วางใจเข้าไปทำการรักษาคนชั้นสูงในวังต่อไป³

ขุนนางผู้ใหญ่ของไทยคนแรกที่ให้นายแพทย์บริคเสย์รักษาพยาบาลคือ พระยาอภัยไฉนฤทธิ จากบันทึกของนายแพทย์บริคเสย์ ตอนหนึ่งว่า

วันที่ 22 ธันวาคม 2378 เจ้าพระยาอภัยไฉนฤทธิ ให้เชิญตัวไปหาที่บ้าน เพื่อให้ตรวจดูโรคที่ท่านเป็นมาแล้วประมาณ 20 ปี เมื่อหมอมบริคเสย์ไปถึง ไม่ใคร่จะยอมให้ตรวจเท่าทั้งสองข้าง ให้ตรวจและลองรักษาข้างเดียวก่อน ครั้นหมอมบริคเสย์ตรวจและพุดจา

¹ องค์การค้ำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 35.

² ถนอม ปินคา และพิณ อรรถวิญญู, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย, จักรพิมพ์โดยสภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เอกฉกษณคดีไซน์, 2525), หน้า 17 - 18.

³ องค์การค้ำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 31.

ถูกมองเป็นที่พอใจ จึงไต่ถามให้ทราบ และรักษาทั้งสองข้าง¹

หลังจากนั้น 7 วัน พระยาอภัยไฉนฤทธิให้คนมาแจ้งกับหมอมรค์เลย่ว่า ท่านหายจากโรคที่เป็นแล้ว ขอขมใจหมอมรค์เลย่มาก ถ้าออกไปภายนอกหน้ามีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นแก่ท่านแล้ว จะต้องขอโทษหมอมรค์เลยเสมอ²

วันที่ 8 มกราคม 2379 เจ้าฟ้าน้อยทรงส่งเรือมารับหมอมรค์เลยและภรรยา ให้ไปเฝ้าสมเด็จพระราชินี (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) พระราชชนนีของพระองค์ . . . เมื่อเสด็จจากท่าความเคารพแล้ว หมอมรค์เลยก็รับลงมือตรวจโรคทันที คุเหมือนพระองค์จะแปลกพระทัยมาก ที่หมอมรค์เลยซึ่งใคร ๆ ก็กล่าวยกย่องสรรเสริญว่าเป็นหมอมรค์ที่มีความรู้ดี . . . รู้อาการของพระโรคของพระองค์เพียงเล็กน้อยเท่านั้น หมอมรค์เลยเลยบอกทูลสรรภาพว่า เขาไม่มีความรู้อย่างที่เข้าใจกันจนจินในเมืองไทยว่า พอเห็นคนไข้ก็ทราบโรคทันทีที่เกี่ยววจะเป็นหรือจะตายเช่นนั้น และการถือเช่นนั้นทำให้ความสามารถทางการรักษาของหมอมรค์เลยถูกลบลบลุม³

วันที่ 23 เมษายน 2379 เวลาเช้า หมอมรค์เลยได้รับสั่งจากเจ้าฟ้าน้อย ขอเชิญให้หมอมรค์เลยไปเฝ้าเจ้าฟ้าใหญ่ (คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ณ วรประทีปอยู่ ณ วัชรราชาธิวาส) หมอมรค์เลยเห็นว่าอาการประชวรของพระองค์ไม่ใช่โรคเล็กน้อย . . . หมอมรค์เลยถวายคำชี้แจงว่า ความที่หมอมรค์เลยว่าเป็นโรคเกิดแคลม แล้วรักษาโดยยาชนิดรอนพอกนั้น ไม่ถูกเสียแล้ว เจ้าฟ้าใหญ่ทรงเห็นจริง ตกลงไหเด็กหมอมอไทย และทรงมอบภาระในการรักษาพระโรคให้หมอมรค์เลยต่อไป⁴

วันที่ 5 พฤษภาคม 2379 บรรดาคนไข้ของพวกมิชชันนารีมีทั้งต่างจังหวัดและพระนคร ไต่ถามมากมาจากอยุธยา สามโคก ปากลัด ปากน้ำ ชื่อเสียงของหมอมรค์เลยเลื่องลือไปทั้งในที่ไกลและใกล้ มีคนนับหน้าถือตามากกว่าเป็นหมอมรค์ที่มีความรู้⁵

¹ องค์การคำคุณุสสา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 56.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60 - 63.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

ในปี พ.ศ. 2390 นายแพทย์รูดอล์ฟ เดินทางกลับไปอเมริกาชั่วคราว และเป็นช่วงเวลาที่ นายแพทย์แฮมมวอล เรโนลด์ เฮาส์ ได้เดินทางเข้ามาประเทศไทย นายแพทย์เฮาส์เป็นศิษย์แพทย์ ความตั้งใจที่เดินทางเข้ามาประเทศไทยคือ ต้องการศึกษเกี่ยวกับโรคเมืองร้อนกับ นายแพทย์รูดอล์ฟ แต่บังเอิญ นายแพทย์รูดอล์ฟ กลับอเมริกาเสียก่อน นายแพทย์เฮาส์ได้ใช้เวลาให้กับการงานมาก โดยเฉพาะงานที่แพทย์เด็ก ๆ อยู่นำสำนักงานคณะมิชชันนารี ในระยะเวลา 18 เดือนแรกที่มาถึง เขาได้รักษาคนไข้ถึง 3,117 ราย¹ ตลอดระยะเวลา 4 ปีครึ่ง เขาทำทะเบียนไว้ว่า เขาได้ทำการรักษาพยาบาลคนไข้ถึง 7,302 คน² เมื่อนายแพทย์รูดอล์ฟกลับจากอเมริกา ได้พยานายแพทย์เลน (Dr. L.B. Lane) มากวีย ต่อมานายแพทย์เฮาส์จึงมอบให้นายแพทย์เลน รับหน้าที่จำหน่ายยาแทนส่วนตัวนายแพทย์เฮาส์เองไปทำการประกาศพระกิตติคุณอย่างเต็มที่³

หลักฐานทางด้านการรักษาอีกอย่างหนึ่งคือ ขณะที่คณะของ ดร. คาเนียด แมคกิลวารี ซึ่งเข้ามาถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2401⁴ เดินทางขึ้นเชียงใหม่ โดยออกเดินทางเมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2406⁵ ในระหว่างทางได้พบประชาชนที่เจ็บป่วยด้วยไข้มาลาเรียซึ่งเกิดชุกชุมมาก การรักษาคิรินเพียงอย่างเดียวก็ค่อนข้างน่าพึงพอใจเกินคาด ผู้คนเริ่มมั่นใจว่า ถ้าเขาได้กินยาชนิดหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า ยาขาว แม้จะกินเข้าไปอย่างหวาดหวั่นแต่ก็คิดไข้ก็อย่างชะงัด ผิดกับยากวางบ้านซึ่งกินกันเป็นหม้อ ๆ กินทีเป็นเดือนแต่ก็ไม่หาย ยังมีโรคอีกชนิดหนึ่งที่เป็นกันแพร่หลายในขณะนั้นคือ คอพอก ซึ่งหมอพื้นเมืองไม่เคยรักษาให้หายได้ ในไม่ช้าก็พอจะจับเค้าได้ว่า โปแคสเซียโอโอโคคเป็นยาขนาน

¹ ดนอม บินคา และ พิษณุ อรรถวิญญู, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย, หน้า 31.

² จอร์จ เฮาส์ เฟลด์คัส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 54.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

⁴ ดนอม บินคา และ พิษณุ อรรถวิญญู, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย, หน้า 1.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

เคียวที่ไซ้ไค้ในระยะแรกของโรค¹

จากหลักฐานเกี่ยวกับการใช้ยาในการรักษาพยาบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่า ก่อนที่มีชนชั้นนารีจะเข้ามาในประเทศไทยนั้น ยาที่ไซ้กันเป็นยาแผนโบราณที่ได้จากสมุนไพร สัตว์ และแร่ธาตุ จนกระทั่งถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 จึงได้เริ่มมีการใช้ยาอย่างตะวันตก ในระยะแรก ๆ คนไทยไม่ค่อยกล้าใช้ยาอย่างฝรั่ง จึงมีการใช้ยาแผนโบราณและยาอย่างตะวันตกควบคู่กันไป ยาอย่างตะวันตกได้รับความนิยมแพร่หลายขึ้นเรื่อย ๆ ความปริมาณของผู้เห็นสรรพคุณ จนกระทั่งแพร่หลายมาก อย่างเช่นในปัจจุบัน

2.1.3 การรักษาพยาบาลทางศัลยกรรม

การรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรม ไม่ปรากฏในการแพทย์แผนโบราณของไทยมาก่อน ในสมัยอยุธยาพบหลักฐานว่า มีศัลยแพทย์เข้าในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรมของศัลยแพทย์ดังกล่าว

เมื่อนายแพทย์รูดอล์ฟ เข้ามาประเทศไทย มีแพทย์เชื้อสายโปรตุเกสอยู่พวกหนึ่ง ซึ่งพอจะเรียกได้ว่าเป็นศัลยแพทย์ของไทยในขณะนั้น แพทย์เหล่านี้จะรับรักษาด้วยการผ่าตัด แต่เป็นการผ่าตัดเล็ก เช่น ฝี การผ่าตัดใหญ่ยังไม่สามารถทำได้² ดังนั้นเมื่อนายแพทย์รูดอล์ฟเข้ามาพร้อมกับความรู้ในการผ่าตัด และเครื่องมือที่ทันสมัยกว่า จึงได้รับความสนใจจากขุนนางผู้ใหญ่ จึงจะพบหลักฐานในพงศาวดาร ความตอนหนึ่งว่า

ในวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2379 เจ้าพระยาพระคลังไค้ขอให้นายแพทย์รูดอล์ฟนำเครื่องมือที่จะใช้ในการผ่าตัดทั้งหมด ไปแสดงให้ดูที่บ้านของท่าน ทามกลางข้าราชการชั้นเจ้าเมืองจากต่างจังหวัดหลายคน³

¹ ถนอม ปินคา และ พิษณุ อรรถาญญา, พระคุณพระเจ้าในรัตนโกสินทร์สมัย.

หน้า 14.

² "Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Caralendar for the Year 1865 (n.p. 1865), p. 63.

³ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 87.

หลังจากนั้น 6 เดือน นายแพทย์บรัคเลย์ ได้ทำการผ่าตัดเป็นรายแรกเมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2380 ในงานฉลองวิกประยูรวงศ์ ของเจ้าพระยาพระคลัง เป็นใหญ่ที่ไซจุกโพพะเนียงเกิดระเมิด ทำให้สะเก็ดถูกคนที่อยู่บริเวณนั้น ตาย 8 คน และบาดเจ็บอีกเป็นจำนวนมาก ขณะนั้น นายแพทย์บรัคเลย์ อยู่ใกล้บริเวณเกิดเหตุ เจ้าพระยาพระคลังจึงเชิญให้ไปรักษาพยาบาลคนบาดเจ็บ แต่ในเวลานั้นคนบาดเจ็บส่วนใหญ่ สมควรใจที่จะรักษากับหมอไทย มีเพียง 2 คน เท่านั้นที่ยินยอมให้ นายแพทย์บรัคเลย์ ทำการรักษา¹ ในจำนวนนี้มีพระภิกษุองค์หนึ่งซึ่งกระดูกแขนแตก จำเป็นต้องตัดแขนทิ้ง นายแพทย์บรัคเลย์จึงได้ตัดแขนพระองค์นั้น ผลจากการรักษาพยาบาลครั้งนี้ นายแพทย์บรัคเลย์ได้บันทึกไว้ว่า

ก่อนนี้คนไทยไม่รู้เลยว่า จะตัดร่างกายมนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เช่นนี้ ด้วยพระสงฆ์ทนายผ่าตัดได้ ไม่นานเท่าใดก็หายดี ในเวลานั้นยังไม่มีโศลโรฟอร์ม หรือ อีเธอร์ ใช้ในการดม พวกมิชชันนารีอยู่คอยดูแลปฏิบัติคนบาดเจ็บอยู่จนเที่ยงคืน คนบาดเจ็บที่ยินยอมอยู่ในความรักษาของพวกมิชชันนารีหายดีหมดทุกคน แต่ผู้ที่ปฏิเสธความช่วยเหลือจากพวกมิชชันนารีนั้นได้ตายเพราะบาดแผลเป็นจำนวนมาก²

จากความสำเร็จในการรักษาด้วยวิธีศัลยกรรมของหมอบรัคเลย์ในครั้งนี้ ทำให้เป็นที่ยอมรับและเชื่อถือของประชาชน และหมอลดง ซึ่งจะเห็นได้จาก นายแพทย์หลวงไคแนะนำให้เจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ รักษาอัครเสนาบดีกรมบรัคเลย์ แต่ขณะนั้นเจ้าพระยาพลเทพยังรับการรักษาจากหมอลดงซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานมารักษาอยู่ เจ้าพระยาพลเทพจึงได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนหมอรักษาจากหมอลดงมาเป็นนายแพทย์บรัคเลย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาต ซึ่งทำให้นายแพทย์บรัคเลย์ตั้งข้อสังเกตว่า การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่รับการรักษาจากหมอฝรั่งนั้น เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อน นับว่าเป็นการฝ่าฝืนประเพณีเป็นครั้งแรก³

¹"Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Calendar for the Year 1865, p. 86.

²องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 105.

³"Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Calendar for the Year 1865, p. 63.

เมื่อถึงวันกำหนดผ่าตัด พวกหมอลวดมาชุมนุมดูการผ่าตัดครั้งนี้เป็นจำนวนมาก ผลของการผ่าตัดประสบผลสำเร็จ เจ้าพระยาพลเทพมองเห็นได้เป็นปกติ ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระราชฤทัยอย่างยิ่ง¹

การผ่าตัดในระยะก่อนปี พ.ศ. 2390 เป็นการผ่าตัดที่ไม่ได้ใช้ยาสลบแต่อย่างใด เพราะในเวลานั้นยังไม่มีสารเคมีทั้งอีเธอร์ และโคโรฟอร์ม หมอเฮาส์ก็นำยาสลบมาใช้เป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2390 ภายหลังที่ นายแพทย์เอ็ดเวิร์ด กรีน มอร์ตัน (Dr. Edward Green Morton) แพทย์ชาวอเมริกัน นำมาใช้ได้ 2 ปี² ในการนำอีเธอร์มาใช้เป็นยาสลบนี้ หมอเฮาส์ก็บันทึกไว้ว่า

ในขณะนั้น อ่านข้อความเกี่ยวกับอีเธอร์ จะเป็นการช่วยทำให้การผ่าตัดไม่เจ็บปวดแก่คนไข้ นับว่าเป็นการค้นพบที่วิเศษจริง ๆ เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษยชาติอย่างเหลืออน และผู้ค้นพบเป็นชาวอเมริกัน³

นายแพทย์เฮาส์ก็ทดลองใช้อีเธอร์ในการผ่าตัด ซึ่งพบจากบันทึกของนายแพทย์เฮาส์เช่นกัน บันทึกไว้ว่า

คนไข้รายนี้เป็นหญิงชรา อายุ 84 ปี สะเก็ดไม้ไผ่ยาวแปดนิ้ว ใต้อาเข้าไปในเนื้อของเธอ ผังอยู่นั้นถึงไม่ออก อยากรจะโคเครื่องมือสำหรับอีเธอร์สักอัน จึงใต้อาขึ้นใจเองชั่วคราว⁴

การรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรมเริ่มได้รับความนิยมจากประชาชนขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ยังไม่มียาสลบใช้ จนกระทั่งมียาสลบมาใช้เพื่อทำให้การผ่าตัดไม่เจ็บปวด ซึ่งการใช้อีเธอร์

¹"Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Calendar for the Year 1865, p. 64.

²Sem Pring-Peang-Geo, The External Influence on the Medical Practice in Thailand, A paper presented in the 7th IAHA, Bangkok, 1977, p. 19.

³จอร์จ เฮาส์ เฟลด์ส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4 (พระนคร : สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย, 2504), หน้า 36.

⁴เรื่องเดียวกัน

ของนายแพทย์เฮาส์ อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นการนำมาใช้ครั้งแรกในเอเชีย¹ จะเห็นได้ว่า การรักษาพยาบาลทางศัลยกรรมของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยหมอมรค์เลย์เป็นผู้นำมาใช้เป็นครั้งแรก และพวกมิชชันนารีเป็นผู้ดูแลหลังผ่าตัด และตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2390 นายแพทย์เฮาส์เป็นผู้นำยาผสมเข้ามาใช้เป็นครั้งแรก ทำให้การผ่าตัดไม่เจ็บปวดอีกต่อไป การรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรมก็เป็นที่ยอมรับของประชาชนที่ละเล็กละน้อยเรื่อยมา จนกระทั่งปัจจุบันการรักษาพยาบาลด้วยวิธีศัลยกรรมทันสมัย และได้รับความนิยมน้อย่างแพร่หลาย

2.1.4 การกอกโลหิต

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังมีการกอกโลหิตอยู่ ถึงแม้ปรากฏในแผนภูมิแสดงการวางปลิงตามจุดต่าง ๆ ของร่างกายที่วัฑราชโอรส² นอกจากพบหลักฐานที่วัฑราชโอรสแล้ว ยังพบว่า สุนทรภู์ ซึ่งเป็นกวีเอกในสมัยรัชกาลที่ 2 ใกล้เคียงถึงเรื่องการกอกโลหิตไว้ในหนังสือนิราศพระประชุม ว่า

โอบ่างกอกกอกเลือกให้เหือกโรค
แต่ความโศกนี้จะกอกออกที่ไหน³

จากหลักฐานที่พอจะมีอยู่บ้างนี้ ทำให้พอจะเชื่อถือได้ว่า การกอกโลหิตยังคงมีอยู่ต่อมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างแน่นอน

2.1.5 การบีบนิ้ว

การบีบนิ้วนั้นยังคงได้รับความนิยมนำมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในการบูรณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

¹ เคนเนธ อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย (พระนคร : สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย, 2501), หน้า 28.

² สรวาย วังศัพท์, "ภาพการแพทย์แผนโบราณ", หน้า 570.

³ สุนทรภู์, นิราศพระประชุม (พระนคร : โรงพิมพ์ศิwap, 2504), หน้า 15.

ให้จารึกวิชาแผนนวก ประกอบไปด้วยจารึกแผนภูมิภาพโครงสร้างร่างกายของมนุษย์ แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทต่าง ๆ พร้อมทั้งจารึกคำอธิบายเกี่ยวกับการนวดเส้นประสาทตรงจุดที่ช่วยรักษาโรคอะไรบางอย่าง แผนภูมิตั้งหมกมี 60 ภาพ แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทที่สำคัญในการนวด 14 ภาพ และภาพที่เหลือ เป็นการบิมนวดแกช้คยอก แก้มือ และโรคลมต่าง ๆ¹

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของการกัศคน ซึ่งรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ปั้นขึ้นใหม่ มีทั้งหมด 80 ท่า มีโคลง 4 สุกภาพประกอบ เป็นพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 3 พระนิพนธ์ และแต่งโดยกวีทั้งหมด 23 ท่าน ในจำนวนฉานีกัศคน 80 ท่านนั้นเป็นวิธีกัศคน "แกลม" ความส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย 60 ท่า²

การกัศคนนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบำบัดโรคของพระฉานีอินทเกีย เพราะเมื่อนั่งอย่างเกียवलอคเวลาทรมาณร่างกายนั้น ทำให้เกิดอาการเมื่อยขม จึงคิดวิธีกัศคนสำหรับระงับความเมื่อยขม แล้วแต่งเป็นตำราไว้ ไทยรับมาใช้เป็นวิธีแก้มือขม³

2.2 การคลอกนุศร

ก่อนที่แพทย์มิชชันนารีจะนำวิธีการคลอกแมบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในรัชกาลที่ 3 นั้น การคลอกนุศรของคนไทยยังเป็นการคลอกแผนโบราณ ซึ่งผู้หญิงจะต้องเสีงอันตรายกับการคลอกเป็นอย่างมาก จะต้องทุกข์ทรมาณจากการอยู่ไฟภายหลังคลอกเป็นเวลาหลายวัน ทารกที่เกิดมามีภาวะแทรกซ้อน อัตราตายของมารดาและทารกอยู่ในระดับสูง⁴

¹โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ, ตำราเภสัชพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) เมื่อ พ.ศ. 2375. มปท มปป., หน้า 2 - 6.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงษาภาพ, นิทานโบราณคดี. หน้า 58 - 59.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

⁴Malcolm, Smith, A Physician at the Court of Siam, p. 59.

หมอวิลเลียม เบย์ เป็นคนแรกที่คิดจะเปลี่ยนแปลงวิธีการคลอดบุตรของคนไทยมาใช้แบบตะวันตก เขาจึงได้เรียบเรียงตำราเกี่ยวกับการคลอดบุตรตามแบบตะวันตกขึ้น ชื่อว่า "คำภีร์ครรภ์รักษา" โดยมีจุดมุ่งหมายจะให้หมอลองเห็นชอบในวิธีการใหม่นี้ ตำราเล่มนี้จึงเขียนอย่างย่อ ๆ ก่อนซึ่งนายแพทย์วิลเลียม เบย์ได้บันทึกเกี่ยวกับตำราเล่มนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า "...คือเมื่อหมอลองเห็นคัวย เชื้อทั้งแล้ว ข้าพเจ้าจึงจะจัดแสงไฟให้กว้างขวางออกไปคัอภายหลัง"¹

"คำภีร์ครรภ์รักษา" นี้ นายแพทย์วิลเลียม เบย์ แผลดและย่อความจาก "คำภีร์ครรภ์รักษาแห่งสหรัฐอเมริกา" ในปี พ.ศ. 2385 ซึ่งนับว่าเป็นตำราทางการแพทย์เล่มที่ 2 ที่นายแพทย์วิลเลียม เบย์ได้เรียบเรียงขึ้นแล้วนำชุดเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตำราเล่มแรกที่เรียบเรียงและนำขึ้นทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะนั้นนี้คือ ตำราปลูกทรพิษ สำหรับตำราปลูกทรพิษนี้ ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ได้พิมพ์ขึ้นเป็นภาษาไทยหรือไม่ แต่สำหรับ "คำภีร์ครรภ์รักษา" นี้ ได้พิมพ์เป็นภาษาไทย และแจกจ่ายในหมู่หมอลอง มีจำนวน 200 เล่ม²

ในคำภีร์ครรภ์รักษา หน้า 167 หน้า มีภาพประกอบ 50 ภาพ ใ้กล่าวถึงอาการและวิธีบำบัดโรคทางสูติกรรมแผนปัจจุบันไว้ตั้งแต่การปฏิสนธิ จนถึงการพยาบาลหลังคลอด มีภาพประกอบตั้งแต่การปฏิสนธิลักษณะการเจริญเติบโตของเด็กในครรภ์ และเครื่องมือที่ใช้ทางสูติกรรมคัวย นอกจากนี้ยังได้มีการสอดแทรกความเชื่อทางคริสตศาสนาไว้คัวย

ตลอดรัชกาลที่ 3 ไม่มีหลักฐานปรากฏว่า นายแพทย์วิลเลียม เบย์ ได้ทำการคลอดความแบบตะวันตกให้แก่ใคร จนกระทั่งปี พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ นายแพทย์วิลเลียม เบย์ เข้าถวายการรักษาพยาบาลพระสम्म นายแพทย์วิลเลียม เบย์ ได้บันทึกการรักษาพยาบาลครั้งนี้ไว้ว่า

¹ แคน บีช เบย์, คำภีร์ครรภ์รักษา, แผลดย่อความออกจาก คำภีร์ครรภ์รักษาแห่งแพทย์หมออเมริกา (กรุงเทพฯ : เอ.บี.ซี. เอฟ. เอ็ม. มิชชัน เพรส, 2385) หน้า 4.

² มานัสวีร์ อุนท์นัท, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 26.

เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2395 ทางสำนักพระราชวังไคมาเชิญตัวไปแก่เขา เพื่อไปเฝ้าเยี่ยมพระเมเหสพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเพิ่งมีพระประสูติการ ข้าพเจ้าไคเขาไปในพระราชฐานชั้นใน อันเป็นที่ประทับของฝ่ายใน ซึ่งยังไม่มีชาวยุโรปคนใดไครับอนุญาตให้เยี่ยมกราบเขาไปเลย... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไคทรงขอร้องให้ข้าพเจ้าถวายการรักษาพยาบาลพระนาง พระองค์ทรงเป็นหลวงเป็นโยในพระนางเป็นอันมาก... ข้าพเจ้าไคดั้นเข้าไป และลักเอาไฟที่พระนางกำลังบรรทมเพลิงอยู่ออกไปให้ทาง... และเป็คพระบัณูชรที่ปักไว้เกือบสนิทจนทำให้อากาศไม่สามารถจะถ่ายเทไค ข้าพเจ้าไคถวายการรักษาไคโดยไคถวายโอสถ แล้วในไม่ช้าพระนางก็คอบทุเลา¹

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปขมิใจ นายแพทย์บรัคเลย์ คังนี้

คุณหมอมุมีเกียรคิ

ข้าพเจ้ารู้สึกขมิใจท่านเป็นอย่างมาก สำนับความซาญและการวางยาของท่านที่ไคทำคอสเมที่รักของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นมารคาของบุตรหญิงคนเล็กของข้าพเจ้า โดยช่วยชีวิตของสเมมีไคประสบความสำเร็จจนเจอบุแล้ว พอข้าพเจ้าทราบแนวา เธออคชีวิตแล้ว ก็รับส่งความขมิใจมายังท่านทันที ข้าพเจ้าขอให้ท่าน รับเงิน 200 บาท เพื่อเป็นรางวัลแก่ คร.บรัคเลย์ ที่ไครักษาสเมมีไคหาย และอีก 40 บาท เป็นรางวัลแก่ คร.เฮาส์ ที่ไคอุคส่นมาช่วย คร.บรัคเลย์

ข้าพเจ้าวางใจในวิธีรักษาพยาบาลในการคลอกบุตรของยุโรป และของอเมริกา แต่มีความเสียใจที่จะแจ้งให้ทราบวา ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะทำให้สเมมีไคมีความเชื่อกอนที่ความคายจะคูกคามเธอ เพราะอุคคิที่นองจำนวนมากของเธอ จึงใจให้เขมปฏิบัติคามประเพณี การรักษาพยาบาลของท่านครั้งนี้ นับวาเป็นการอศรรยที่สุคิในพระบรมมหาราชวังนี้

ข้าพเจ้าคงเป็นสหาย และปรารวดนาคิของท่านสืบไป

สมเด็จพรปรมิชบรมทามงกุฎกษัตริย์แห่งประเทศไทย²

¹ แสมบ็อก โลว์ มอฟแพ็ท, แผนคินพระจอมเกล้า, แพลคโย นิจ ทองโสภค (พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมาศศตวรรษแห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 186.

² จอร์จ เฮาส์ เฟลคัส, หมอมเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 72 - 73.

จากพระราชหัตถเลขาขององค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แสดงว่า การรักษาพยาบาลทางสูติกรรมของนายแพทย์รักเลยประสบความสำเร็จ แต่ความสำเร็จในครั้งนี้ไม่ค่อยแพร่หลายนัก นายแพทย์รักเลยก็จะเผยแพร่ความสำเร็จครั้งนี้ให้แพร่หลายออกไป แต่เขาก็ไม่อาจทำเช่นนั้นได้ ไม่มีเหตุผลเพราะเหตุใด อาจเป็นเพราะอิทธิพลของการพยาบาลแบบเก่ายังมีอยู่มาก ทั้งพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 ช่างคน คนไทยยังคัดสินใจไม่กล้าจะเลือกการพยาบาลแบบเก่าหรือแบบใหม่ ทั้งเช่นเมื่อคราวที่พระนางเจ้าโสมนัสสวัชนาวดี พระวรราชชายาในรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีพระพลานามัยไม่สมบูรณ์ เมื่อทรงพระครรภ์พระพลานามัยยิ่งทรุดโทรมมากขึ้น ภายหลังจากประสูติพระราชโอรสแล้ว พระอาการไม่ดีขึ้น หมอไทยที่ถวายการรักษาในขณะนั้นเห็นพ้องว่า ควรให้นายแพทย์รักเลยเข้าถวายการรักษา นายแพทย์รักเลยถวายพระโอสถแต่ไม่ยอมเลิกอยู่ไฟ ต่อมาพระนางมีอาการไข้ นายแพทย์รักเลยกราบทูลขอให้เลิกฉนมเพลิง และให้การรักษาตามวิธีของเขา คำร้องขอนี้ได้รับความเห็นชอบ พระอาการไข้หาย แต่มีพระอาการอื่นแทรกซ้อน พระญาติเกิดความวิตกกังวลให้หมอไทยมารักษาแทนหมอบรักเลย แต่ไม่รักษาให้หายได้ นายแพทย์รักเลยถูกเรียกตัวมารักษาแข่งกับแพทย์ไทยจนพระอาการทรุดหนัก พระเจ้าอยู่หัวจึงประกาศให้รางวัลแก่ผู้รักษาหายมีแพทย์ไทยคนหนึ่งอาสาแต่ไม่สำเร็จ จึงโปรดให้หมอบรักเลยเข้าถวายการรักษาอีกครั้ง แต่ไม่อาจจะช่วยชีวิตพระนางไว้ได้ พระนางเจ้าโสมนัสสวัชนาวดี สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2395

หลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพยายามที่จะให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการคลอดของเจ้านายฝ่ายใน พระองค์ทรงคร่ำครวญว่า ถ้าพระองค์ทำได้ พระองค์จะทรงเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นภายในพระราชวังของพระองค์ ทางฝ่ายในอ้างว่า ท่านเหล่านั้นเป็นฝ่ายมีประสูติกาล มีโชองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว² ดังนั้นพวกฝ่ายในจึงปฏิเสธที่จะเปลี่ยนแปลงประเพณีการคลอดแบบดั้งเดิมนั้น ทำให้ นายแพทย์

¹"Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Calendar for the Year 1865, p. 86.

²Malcoln, Smith, A Physician at the Court of Siam, p. 59.

บรึกเคยสรุปว่า ประเพณีการคลอดของไทยนั้นมีความจริงยิ่งกว่าอำนาจของพระมหากษัตริย์¹

ความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับการคลอดของคนไทยนั้น นายแพทย์บรึกเคยได้รับความล้มเหลวมาโดยตลอด จนกระทั่งปลายรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ. 2410 กรมหมื่นพรานปรบักระทรงมีพระโอรสองค์แรก หม่อมเปี่ยมซึ่งเป็นมารดาเป็นไข้ทรุนทราย ทนความร้อนไม่ไหว แต่พวกผู้ใหญ่พยายามบังคับให้อยู่ไฟจนหม่อมเปี่ยมตาย ทำให้กรมหมื่นพรานปรบักระ ทรงปฏิญาณตั้งแต่นั้นมาว่า ถ้ามีลูกอีกจะไม่ให้หม่อมอยู่ไฟเป็นอันขาด ต่อมาเมื่อท่านจะมีลูกอีก จึงให้นายแพทย์เกาแวน ซึ่งขณะนั้นเข้ารับราชการ เป็นแพทย์ประจำพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ทำคลอด และพยาบาลตามแบบตะวันตกซึ่งปลอดภัยก็ ตั้งแต่นั้นมาจึงให้หม่อมใช้วิธีสูติกรรมแบบตะวันตกมาโดยตลอด ทั้งหม่อมและบุตรธิดาของท่านก็สุขสบาย ไม่มีใครเป็นอันตราย² กรมหมื่นพรานปรบักระจึงเป็นผู้เลิกอยู่ไฟ ใช้วิธีการคลอดลูกแบบตะวันตกก่อนผู้อื่น

2.3 การเลี้ยงลูก

ในการเลี้ยงเด็ก เสถียรโกเศศ ใ้ระบุว่า เมื่อเด็กคลอดออกมา หมอตำแยจะอุ้มเด็กให้คว่ำหน้า แล้วเขานิ้วมือล้วงปากเด็ก เพื่อควักเอาเมือก หรือเลือดในปากออก เมื่อกันถ้าไม่ควักออกทันทีเด็กจะหายใจไม่สะดวก เรียกว่า "สำลักน้ำคร่ำ" เมื่อควักเมือกออกจากปากแล้ว เด็กยังไม่ร้องอุแว่ของติดกันเด็กให้แรงพอสมควรเพื่อให้เด็กร้อง ถ้ายังไม่ร้องต้องรอไว้ให้รกออกเสียก่อน แล้วเอาหัวเข็มหรือด้ายอะไรก็ได้เผาไฟให้แดง นามเข้าที่รก ให้ความร้อนแล่นตามสายสะดือไปถึงตัวเด็ก เมื่อเด็กรู้สึกร้อนจะร้องออกมา ถ้าทำถึงอย่างนี้แล้วเด็กยังไม่ร้องก็แสดงว่าจะไม่รอด เมื่อเด็กร้องออกมาได้แล้ว เอาผ้าห่อตัวและทิ้งเด็กไว้ก่อน ถ้าไม่รีบเอาผ้าห่อไว้ เด็กจะเป็นสะพานหน้าเขียวตายได้ เพราะผิวกายเย็น ลางรายในตอนนี้เขาน้ำขี้ และทองคำเปลวซึ่งเตรียมหาไว้กวาดที่โคนลิ้นเด็ก ว่าเป็น

¹ "Siamese Theory and Practice of Medicine", Bangkok Calendar for the Year 1865, p. 84.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี (พระนคร : บริษัทไทยหัตถการพิมพ์, 2494), หน้า 264.

ทางกันโรคตานทราย¹

การค้ำสายสะคือเด็ก จะใช้ไม้ลวก และก่อนกินรวงค่าง เชียง ห้ามค้ำด้วยเหล็กมีคม เมื่อค้ำสายสะคือเด็กเสร็จแล้วจัดการเอาหน้าอุณอามเด็ก ถ้าเด็กมีไข้หรือมีเมือกติดอยู่มาก ต้องเอาน้ำมีมะพร้าวทาตัวเด็กเสียก่อน แล้วจึงจะเอาน้ำชำระให้สะอาด การเอาน้ำให้ดูอาบใช้วิธีนั่งเหยียดขาทั้งสองออกไปให้ตรง อุ้มเด็กวางลงในช่องหว่างแข้ง หันหัวเด็กไปทางปลายเท้า เพื่อล้างหัวล้างหน้าเด็กไค้นัก การเอาน้ำไม่ใช่ชำระเฉย ๆ ต้องมีค้ำแขนขาของเด็กด้วย เพื่อให้เด็กมีแขนอ่อนและขาตรง²

การเอาน้ำเด็กบนแข้ง วิธีนี้เรียกว่า อาบ และการเอาน้ำเด็กในอ่าง วิธีนี้เรียกว่า แช่ ถ้าเป็นผู้มีอันจะกินเขาจะจ้กเอาเงินทองของมีค่า เช่น แหวน สายสร้อย เป็นต้น ใส่งไปในอ่างด้วยถ้าอาบแช่ เพื่อเอาเคล็ดว่า เด็กเมื่อโตขึ้น จะไค้เป็นคนมั่งมีมั่งคั่งค้ำทรัพย์สินเงินทอง เสร็จจากเอาน้ำแล้วเอาผ้าสีเหลืองขนาดพอสมควร แหวะช่องคามยาวให้มีรูตรงกลาง วางทาบผ้านี้ตรงสะคือ ปล่อยให้สายสะคือลอครูขึ้นมาอยู่บนผ้า ชกสายสะคือให้เป็นวงวางเหนือผ้านี้ เอามันผนปนกินสยพองโรย หรือจะใช้ขมิ้นชันตำพอกก็ไค้ เพื่อให้สายสะคือแห้ง³ เด็กที่อาบน้ำเสร็จแล้วจะปูเบาะและผ้าในกระคัง ยกบุตรวางลงถ้าบุตรเป็นชาย บิดาและญาติก็เอาสมุกกินสยวางไว้ในกระคังข้างเบาะ ถ้าบุตรเป็นหญิงก็เอาเข็มค้ำยี่ใส่งไว้ ความประสงค์ของบิดามารดาเพื่อจะให้บุตรชายหญิงรู้วิชาในการหนังสือ และการเขียนบักถักร้อย⁴

นอกจากนี้ยังมีการยกกระคังที่รองเด็กนั้นขึ้นร้อน หมอคำแย หรือ หมอผดุงครรภ์จะเป็นผู้ร้อนและออกวาจาว่า "สามวันลูกมีสี่วันลูกคน ลูกของใคร ๆ มารับเอาเนื้อ"

¹เสถียรโกเศศ. (นามแฝง). "ประเพณีเนื่องในการเกิด", ประเพณีเก่าของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลาอักษร, 2500), หน้า 54 - 55.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 60 - 61.

⁴พระยาราชวราภูล, "ประเพณีเลี้ยงลูก", ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรบริการ, 2515), หน้า 79.

แล้วทิ้งกระดูกลงกับพื้นเรือนเบา ๆ พอให้เด็กตื่นนอนในกระดูกคอกใจสะกุงร้องกึ่งตื่น หมอคำแยดยกกระดูกรองเด็กตื่นนอนแล้วทิ้งลงและออกวาทาตั้งกล่าวมาแล้วนั้นถึง 3 ครั้ง บิคาหรือญาติผู้ใหญ่ที่มีอายุจะกล่าวว่า "ลูกของข้าเอง" หมอจึงไต่ส่งกระดูกรองทารกนั้นให้ ท่านผู้รับก็วางลงไว้ในที่สมควรใกล้มารคา เมื่อเด็กนอนอยู่ในกระดูกครบ 3 วันนั้น บิคามารคาให้ญาติแลคนในหมู่บ้านศรีปากชาม ทำขวัญ ด้วยยกเด็กขึ้นจากกระดูกขึ้นนอนเปลตามธรรมเนียมมาที่บิคามารคาบิรมุณีกัจฉาที่เลี้ยงแม่เลี้ยงลูกรักษาบุตรตามสมควร ที่บิคามารคาชักสนยาจนก็อุปถัมภ์เลี้ยงบุตรไปตามกำลัง¹

เด็กที่คลอดออกมาใหม่ ๆ เขายังไม่ให้กินอะไร ให้กินแต่ขี้แมงสาบเผาไฟผสมกับเกลือชนิดหนึ่งละลายลงในน้ำผึ้ง ให้เด็กดูดกิน ยาเข้าขี้แมงสาบนี้เป็นยาถ่าย สำหรับขับขี้เถาเด็ก ให้เด็กกินอย่างนี้ 3 วัน แล้วจึงให้กินนมแม่ จะกินนมแม่มาแต่แรกไม่ได้ เพราะแม่ยังไม่ให้น้ำนมบริสุทธิ์พอเลี้ยงเด็กได้ ถึงมีก็ยังไม่ให้กินไม่ไค้ควย จนกว่าเด็กจะแข็งแรงพอ ขึ้นให้กินอาจเป็นอันครายแก่เด็กไค้เพราะกะเพาะยังไม่ขยายตัว²

เมื่อเด็กอายุครบเดือนจะมีการโกนผมไฟ บิคามารคาจะบอกกล่าวญาติพี่น้องมาช่วยในการมงคลโกนผมไฟ มีบายศรีทำขวัญเลี้ยงคู่กันตามประเพณี³ ถ้าเป็นบุตรชาย เมื่ออายุไค้ 7 - 8 ปีขึ้นไป สมควรที่จะศึกษาเล่าเรียนศิลปศาสตร์วิชาประการใด บิคามารกัส่งบุตรไปอยู่วัด บวชเป็นสามเณรบ้าง เป็นลูกศิษย์วัดบ้าง หรือส่งโรงเรียนที่มีอาจารย์สั่งสอนให้บุตรนั้นเล่าเรียนหนังสือ หักวิชาตามสติปัญญาจนอายุมีปีเดือนบริบูรณ์เต็ม 20 ปี แล้วก็จะให้บุตรอุปสมบท⁴ เมื่อละเพศบรรพชิตเป็นฆราวาสแล้ว ก็สมควรจะมีคู่ครองต่อไป

¹ พระยาราชวรานุกูล, "ประเพณีเลี้ยงลูก", หน้า 79 - 80.

² เสถียรโกเศศ, "ประเพณีเนื่องในการเกิด", หน้า 68.

³ พระยาราชวรานุกูล, "ประเพณีเลี้ยงลูก", หน้า 81.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

2.4 การป้องกันโรค

เกิมนการป้องกันโรคระบาดในพื้นบ้าน จะใช้ยาสมุนไพร และถ้าบ้านใด เกิดอหิวาตกโรคก็จะมีกรบักเจลาที่ประคบ้าน แล้วบักประค ไม่ยอมให้มีการไปมาหาสู่กับเพื่อนบ้าน¹ ในบางแห่งจะมีการบักของชาวไวนบ้านทุกบ้าน เป็นการบูชาพระ และบ่นผี เพื่อจะไม่ให้เกิดอหิวาตกโรคในบ้านนั้น²

นอกจากนี้ถ้าเกิดโรคระบาดรุนแรงในหมู่บ้านใด คนในหมู่บ้านก็มักจะอพยพหนีไปอยู่ที่อื่นสักพัก แล้วค่อยกลับมาอยู่ที่เดิม วิธีการป้องกันเช่นนี้คงจะไคผลดี เพราะปรากฏว่ามีการนำมาใช้อยู่เสมอ แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังใช้วิธีนี้อยู่³

สำหรับการป้องกันโรคระบาดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ จะขอล่าวถึง การป้องกันโรคระบาดที่มีความรุนแรง และคุกคามประชาชนชาวไทยมาตลอดเวลาที่ผ่านมา คือ

2.4.1 การป้องกันอหิวาตกโรค

ประเทศไทยถูกอหิวาตกโรคคุกคามตลอดมา แต่ไม่มีวิธีที่จะป้องกัน นอกจากการอพยพ หมอรัชโยธยเป็นคณแรกทีพยายามกระตุ้นให้รัฐบาลไทย จักการเรื่องความสะอาด ซึ่งเป็นวิธีป้องกันอหิวาตกโรคไควิธีหนึ่ง โดย นายแพทย์รัชโยธยไคเสนอให้ออกกฎหมาย บังคับให้ประชาชนรักษาความสะอาดของบ้านเรือน เพื่อป้องกันการระบาดของอหิวาตกโรค ไว้ในหนังสือ บางกอกเรคอร์ดเดอร์ ประจำวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2409 ความว่า

เราปรารถนาให้ท่านเสนาบดีในกรุงเทพ จักแจงคแล้วไปเฝ้าเมือง ว่าที่ไทยเกิดโสโครกมากควรทำอย่างไร จะล้างโสโครกออกให้ไคทุกวัน บัดนี้ข้าพเจ้าปรารถนาจะชักชวนให้คองเวอร์เมนคมีประกาศถึงทุกบ้านทุกเรือน ให้เจาบานตั้งปวงชำระเฝ้าบ้าน ในที่นอน ไคถนทุกแห่งให้คไค รักษาไว้อย่าให้บังเกิดโสโครกอีกไค ถ้าแม่ไมฟัง ให้ปรับโทษคความที่สมควร สิ้นโทษนั้นให้เขาในทองพระคคลัง คองเวอร์เมนคกรุงเทพควรจะเป็นธุระไคเร็ว จะเป็นคณ เป็นประโยชน์แก่กรุงเทพมาก ที่ยุโรปและอเมริกาบักคความ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม 2.11/14 รายงานการประชุมเทศาภิบาล, ร.ศ.125

² เรื่องเกิมน.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ 25 ศธ. 8. 1 ก/14 อหิวาตกโรคมณฑลนครสวรรค์

ให้คนตั้งปวง ทำเย้าเรือเข้าน้ำให้สะอาด ถ้าไม่พังกก็เป็นโทษตามกถหมาย กถหมายเช่น
นี้ก็ควร เพราะเป็นกรุงใหญ่ มีคนประชุมมากอยู่แน่นกัน จำเป็นเกิดโสโครก ถ้าไม่ไค้
ไซ้ออกแล้ว เป็นไชนัก¹

ความเห็นของนายแพทย์บรัคเลย์ในครั้งนี้ ไม่ได้รับความสนใจจากรัฐบาลแต่
ประการใด จึงเป็นเหตุให้เมืองไทยยังคงเกิดอหิวาตกโรคระลอกอยู่เนือง ๆ ซึ่งนับว่า น่า
เสียดายอย่างยิ่ง เพราะความคิดที่หมอบรัคเลย์ได้เสนอขึ้นนี้ จักว่าเป็นความคิดครั้งแรกที่จะ
ใช้วิธีการทางสาธารณสุขบาลเพื่อป้องกันโรคระลอกในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระองค์แรกที่ทรงเชื่อว่า
อหิวาตกโรคเกิดจากการค้ำน้ำสกปรก เพราะในฤดูแล้ง น้ำเค็มจะไหลขึ้นมาถึงกรุงเทพ เมื่อ
คนค้ำน้ำเค็มเข้าไปเกิดการผิมน้ำ จึงมักจะมีท้องร่วง² จากการที่พระองค์ทรงเชื่อว่า น้ำค้ำ
ที่สกปรกเป็นสาเหตุให้เกิดอหิวาตกโรค จึงทรงพยายามแก้ไขเรื่องน้ำค้ำให้กับประชาชนเท่าที่
จะทำได้ เช่น ในฤดูแล้งทุกปีก่อนจะมีการจัดการประปา พระองค์จึงโปรดเกล้าให้ตั้งคณะ
กรรมการขึ้นไปบรรทุกน้ำจืด จากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ ลงมาแจกจ่ายให้กับประชาชน³

ในปี พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการ
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมพยาบาลจัดการเตรียมพร้อมที่จะแก้ไขผู้ป่วยเป็นอหิวาตกโรคให้
ทันทั่วทั้งที่โดยให้หมอมวยรักษ้อหิวาตกโรคไปไว้ตามสถานีตำรวจ และอำเภอทุกแห่งทุกตำบล เพื่อ
ราษฎรผู้ใดเจ็บป่วยเป็นอหิวาตกโรคจะได้มาภิกษาในตำบลที่ใกล้บ้าน หรือรับยาไปแก้ไขไค้ทัน
ทั่วทั้งที่ อย่าจ่ายให้แก่ราษฎรไปเก็บไว้ เมื่อมีผู้เจ็บป่วยจึงมาขอรับยาไปเพื่อแก้ไขเท่านั้น ให้

¹"การจักแจงในกรุงเทพเพื่อแก้ไขโรคสงราก". บางกอกกรีกอร์เคอร์ 2(11

สิงหาคม 2409) : 12.

²หจกถหมายเทศแห่งชาติ ร.5 ม 1.2/12 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนารายณ์ประภักษ์ 20 พฤษภาคม
2428.

³"จะแก่น้ำกรวย และ อหิวาตกโรค". ราชกิจจานุเบกษา (18 พฤษภาคม
2431) : 72.

กำชัยวิธีให้ยา และให้ตีประกาศและแจกให้ราษฎรไต่ทราบ¹ ยาที่ว่านี้คือ ยาโคโลคิน²
 คั่งค้วอย่างประกาศในสมัยนั้น คือ

ประกาศแจกยาแก้หวัดตกโรค³

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศแก่มรรคาราษฎรทั้งปวงทราบทั่วกัน
 ทั่วในณูนี้ มีไข้หวัดตกโรคเกิดขึ้นราย ๆ ทรงพระปรีวิตกว่า ถ้าไม่จัดการป้องกัน
 รักษาให้แข็งแรงแต่เริ่มแรก โรคจะกำเริบติดต่อกันเป็นโกลยอันตราย แก้อาณาประช
 ราษฎรมากขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพนักงานกรมพยาบาล
 จัดยาแก้หวัดตกโรค ให้เจ้าพนักงานกรมพระนครบาลรับไปจำหน่ายไต่ตามโรงโปลิส
 และบ้านนายอำเภอทั่วทุกแขวง ทุกตำบลในจังหวัดกรุงเทพฯ ถ้าราษฎรคนใดป่วยต้อง
 ลงห้อง ไม่ว่าจะกลางวันกลางคืน ก็ให้รับไปชวยากินที่โรงโปลิส หรือบ้านนายอำเภอที่
 ใกล้บ้านเรือนของตนจนกว่าจะสบายหายเป็นปกติไม่ต้องเสียค่ายา ทั่วบ้านนั้นเป็นของ
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานโดยทรงพระมหากรุณาแก้อาณาประชาราษฎร
 ทั้งปวง

ถ้าหากว่าอาการเจ็บป่วยมาก หรืออยากจะให้หมอล่วงรักษาพยาบาลหรือคนไข้
 อนาคตา จะส่งไปโรงพยาบาลก็ไต่ทุกเวลา โรงพยาบาลหลวงตั้งอยู่ที่ วังหลังแห่ง 1 หน้า
 วังบูรพาภิรมย์ แห่ง 1 ริมวัดเทพศิรินทราวาส แห่ง 1 บางรักถนนเจริญกรุง แห่ง 1 จะตั้ง
 ขึ้นใหม่ที่บางยี่เรือคลองบางกอกใหญ่แห่งหนึ่ง สามเสนแห่ง 1 จงกุ้ยบอกชื่อยี่บกหน้า
 โรงพยาบาลเป็นที่สังเกต ถ้าราษฎรอนาคตา ไม่มีผู้ไต่จะพาไปไต่บอกต่อโปลิส หรือ นาย
 อำเภอ ก็จะเป็นธุระรับส่งไปไต่ตามความประสงค์

ประกาศมา วันที่ 29 เดือนมกราคม รัตนโกสินทรศก 109²³

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น 49.3/1 เอกสารไต่คอบกระทรวงศึกษาธิการ
 เรื่อง กรมพยาบาล (มกราคม รศ.109 - 6 กรกฎาคม ร.ศ. 110).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

ในปี พ.ศ. 2436 พระยาสมุหราชพรพการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงโยธาธิการ ได้เสนอความเห็นในการที่จะรักษาความสะอาดของพระนคร คือบ่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิศาครา แทนเสนาบดี กระทรวงโยธาธิการ กังจะขอยกข้อความตอนหนึ่งในหนังสือขอประทานกรามทูล กังกล่าวนี้ กังต่อไปนี้คือ

1. คือให้มีเครื่องที่จะรับของโสโครกที่ราษฎรเท่านั้นไปทิ้ง แลเผาเสียในที่อันควร แลห่างจากพระนคร
2. การที่จะจัดนี้ ควรจะจัดใหม่ ดัง แล มานั่ง สำหรับใหญ่คองการถ่ายโสโครกในครัววงในนั้น เรือนละหนึ่งถึงฤาสองถึงก็ไ้ แลแลคความคองการของเจ้าของบ้านเรือน ที่รับโสโครกนี้จะมีพนักงานนำเอาถังที่บังไม่มีโสโครกไปเปลี่ยนถังที่มีโสโครกแล้วนั้นออกจากที่ทุกวันในเวลาเช้าไม่ให้ชากไ้ ราคาถังนี้ถังหนึ่งจะเก็บเงินเคียนละหนึ่งบาท ถ้าคองการมากถึงขึ้นไปก็คองเสียมากขึ้นไปตามกำหนด
3. การโสโครกหยักเยื่อผองทั้งปวง จะจัดให้มีตะกร้าสำหรับรับไว้ทุกบ้านเรือนของคองการตามกำหนดสักก็ตะกร้าก็ไ้ ตะกร้านี้ก็จะเปลี่ยนให้ทุกวันคัง เช่นถังโสโครกที่เข้ามาแล้วนั้น ราคาตะกร้านี้จะเก็บเงินค่าตะกร้า เคียนละ 2 สลึง
4. คองจัดตั้งสำหรับกระโถนควยอีกอย่างหนึ่ง ดังสำหรับรับกระโถนนี้จะเปลี่ยนให้ทุกวันคัง เช่นเข้ามาแล้วนั้น ราคาถังนี้จะเก็บเคียนละ 2 สลึง
5. ในที่ทั้งปวงอันควรจะทำเว็จสำหรับผู้เกิทางหลายแห่งให้สะอาดเรียบร้อยก็จะมีผู้รักษากำกับ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดคองการเข้าไปในที่นั้นจะเก็บราคาธูหนึ่งไหนหนึ่งทุกก็
6. สักว่เลี้ยงทั้งปวงของคนทั่วไปที่จะเลี้ยงนั้น ถ้าตายลงจะรับไปควย แต่ราคา คองคิกค่าง ๆ กัน คือ ม้า ตัวละ 4 บาท สุนัขหนึ่งสลึง แมวหนึ่งเพื่อง¹

จากความเห็นของพระยาสมุหราชพรพการ แสดงให้เห็นว่า ก่อนที่จะมีการสุขาภิบาลในประเทศไทยนั้น สภาพความเป็นอยู่ของประชาชนล่อแหลมคือโรคระบาดมาก นอกจากจะไม่มีน้ำสะอาดใช้แล้ว สิ่งโสโครกและขยะมูลฝอยค่าง ๆ ไม่ได้รับการกำจัด หรือ กำจัดอย่าง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.12/1 จัดการรักษาความสะอาดในตำบลค่าง ๆ

ไม่ถูกต้องซึ่งจะเป็นแหล่งกำเนิดของโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ รวมทั้งโรคระบาดร้ายแรงอีกด้วย จนกระทั่งได้มีการจัดการสุขาภิบาลขึ้นในปี พ.ศ. 2440 สภาพแวดล้อมจึงดีขึ้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริจะให้จัดการสุขาภิบาลขึ้นในประเทศไทย เมื่อวันที่ 29 มกราคม ร.ศ. 115 และได้มีการจัดตั้งกรมสุขาภิบาลขึ้น เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม ร.ศ. 115 สังกัดกระทรวงนครบาล โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เป็นผู้ดูแล นายแพทย์ บี เอ ในคิงเกล เป็นแพทย์ใหญ่สุขาภิบาล และ กัปตัน เย คาร์ทอง เป็นนายช่างใหญ่สุขาภิบาล ต่อมากรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ มีงานมากจึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทาน สมเด็จพระราชินี ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ทรงมอบให้ พระยาเทเวศร์วิวัฒน์ไปเป็นผู้ช่วยคานสุขาภิบาล ในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาการกรมสุขาภิบาล ในวันที่ 29 มกราคม ร.ศ. 116¹

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ได้นำความกราบบังคมทูล สมเด็จพระราชินี ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เกี่ยวกับ การจัดการกรมสุขาภิบาล สำหรับประเทศ ความว่า "กรมสุขาภิบาลนี้ ความมุ่งหมายอันเป็นหลักนั้นคือ การป้องกันโรคภัยอันตรายของมหาชน ต้องอาศัยแพทย์ค้ำรั้งรักษาการกันประกอบด้วย นายช่างใหญ่ซึ่งเป็นผู้รู้วิชาค่อท่อทางน้ำเดิน จัดความสะอาดของที่ทางทั้งปวงให้ปราศจากโรคภัย"² กำหนดที่จะจัดในชั้นต้นตามความเห็นของ นายแพทย์ บี. เอ. ในคิงเกล แพทย์ประจำกองตะเวน มี 4 อย่าง คือ³

1. การชำระขยะเยื่อ ฝุ่นฝอย
2. การถ่ายอุจจาระ และ ปะสาวะ
3. การจัดเดือนโรงกระท่อมที่ไม่สะอาด
4. การป้องกันห้ามสิ่งโสโครก

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.1/2 วิธีจัดการในกรมสุขาภิบาล (21 พฤษภาคม ร.ศ. 115 - 18 ธันวาคม ร.ศ. 116).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.1/1 - 12 ราชการทั่วไปกรมสุขาภิบาล

³ เรื่องเดียวกัน

หลังจากตั้งกรมสุขาภิบาลขึ้นแล้ว ในระหว่างปี พ.ศ. 2440 - 2457 ได้มีประกาศ
 ไขกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการสุขาภิบาลหลายฉบับ โดยเฉพาะพระราชกำหนด สุขาภิบาล
 กรุงเทพฯ ร.ศ. 116 นั้น ได้กำหนดหน้าที่จัดการทำลายขยะมูลฝอย จัดเว็จที่ถ่ายอุจจาระ
 บั๊สสาวะสำหรับมหาชน ห้ามการสร้าง หรือซ่อมโรงเรือน ที่เป็นเหตุให้บังเกิดโรค จัดการขน
 ย้ายสิ่งโสโครกที่ร่าคาญให้พ้นเสีย¹ นอกจากนี้ในปี ร.ศ. 117 ได้มีประกาศจัดการสะอาด
 ในจังหวัดพระนคร ก็จะชวยกรายละเอียดของประกาศฉบับนี้ ดังต่อไปนี้

ประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร²

พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล รับพระบรมราชโองการใส่
 เกด้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ทุกวันนี้ได้ทรงตั้ง
 พระราชหฤทัยจะทะนุบำรุงให้ราษฎรได้อยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากของปฏิภูลต่าง ๆ ซึ่งมี
 กลิ่นเหม็นอันไม่เป็นที่พึงใจ แลซึ่งบางทีจะเป็นเหตุให้เกิดโรคมัยนครายบางอย่างได้ จึง
 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมสุขาภิบาลขึ้นให้เจ้าพนักงานกรมสุขาภิบาลจัดการให้
 สะอาดเรียบร้อยเป็นลำดับไป

บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่า บรรดาโรงเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ เช่น โรงเลี้ยงสุกร
 และ เป็ด ไก่ เป็นต้น โรงทำงานต่าง ๆ เช่น โรงทำน้ำเคย โรงย้อมคราม แล
 โรงทำขมจีน เป็นต้น เหล่านี้ย่อมมีกลิ่นเหม็นผาคควรตั้งอยู่ ณ ที่ใกล้สถานบ้านเรือน
 แลริมถนนหนทางอันมหาชนได้เอาไศรยแลไปมาไม่ ประการหนึ่งเว็จแลซากสัตว์ค้าย
 เหล่านี้ก็มีกลิ่นเหม็น แล เป็นของปฏิภูลหาควรจะตั้งอยู่ในที่เปิกเผย แลทอที่ตั้งในที่ใกล้
 บ้านเรือนไม่ ประการหนึ่งเรือนโรงรานพะเพิงพาไลที่กำบังควยแฉงแลไม้ซัดตะ
 หรือใบไม้ อันตั้งอยู่ริมถนนหนทางนั้นก็ทำให้ถนนหนทางเสียระเบียบเรียบร้อย แลมีรก

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว, หน้า 6 .

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5. 12/8 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กระทรวงนครบาลออกประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร ร.ศ. 117 .

รุงรังไม่เป็นเครื่องเจริญตาเจริญใจของมหาชนที่สัจจรไปมา ตามถนนหนทางนั้น เพราะ
ฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศจัดการสุขาภิบาล ทั้งข้อความต่อไปนี้

ข้อ 1 กำหนดเขต ซึ่งให้จัดการสุขาภิบาลชั้นหนึ่งในวงจังหวัดครั้งนี้คือ "แนวฝั่ง
ตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางลำภูลงไป เพียงปากคลองคพานหัน
แล้วเข้าคลองไปตามแนวคลอง ฝั่งข้างกำแพงพระนคร คลอดไปจนออกปากคลอง
บางลำภู พันจนแนวฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา" โดยรวมในจังหวัดนี้ให้เรียกว่า "จังหวัด
พระนคร" จัดการสุขาภิบาล ตามข้อความต่อไปนี้

ข้อ 2 บรรดาขยะมูลฝอยอันเกิดขึ้นในจังหวัดพระนคร กำหนดให้เททิ้งลงใน
ถัง ซึ่งเจ้าพนักงานไค้จัดไว้แล้ว หรือที่หนึ่งทีใด ซึ่งเจ้าพนักงานกำหนดไว้ให้ทิ้ง
ในที่สมควร ห้ามไม่ให้ทิ้งที่ถนนหนทาง หรือที่อื่นนอกจากเจ้าพนักงานกรมสุขาภิบาล
จะกำหนดไว้ให้ทิ้ง แลห้ามไม่ให้ผู้ใดคนหนึ่งซึ่งอยู่บนเรือนสูง สากทิ้ง ขยะเยื่อแลน้ำที่
โสโครกลงมา ยังหลังคาเรือนที่ค่า หรือกันสากเรือน แลถนนหนทางเป็นอันขาด ถ้า
ผู้หนึ่งผู้ใดทำผิดประกาศนี้ให้มีโทษปรับเงินไม่เกินกว่า 16 บาท

ข้อ 3 บรรดาอุจจาระแฉะแลมูลสัตว์พาหนะ คือ มูล ช้าง ม้า โค กระบือ เหล่านี้
ห้ามไม่ให้เททิ้งลงในถังรับขยะมูลฝอย หรือถนนหนทาง หรือที่ต่าง ๆ นอกจากเจ้า
พนักงานกรมสุขาภิบาลจะกำหนดอนุญาตให้ทิ้งนั้น ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้มีโทษ
ปรับเป็นเงินไม่เกิน 16 บาท

ข้อ 4 บรรดาซากสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้ว มีขึ้น ณ ที่บ้านเรือนของผู้ใด ก็ให้
ผู้นั้นฝังเสียในที่อันควร ให้ลึกจนไม่ปรากฏกลิ่นเหม็นได้ ห้ามไม่ให้ทิ้งซากสัตว์ บนถนน
หนทาง หรือในที่อื่นใด แลแม่น้ำลำคลอง หรือในที่ใกล้สถานบ้านเรือน แลที่ต่าง ๆ
เป็นอันขาด ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้ปรับผู้นั้นเป็นเงินไม่เกินกว่า 16 บาท

ข้อ 5 ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเทน้ำโสโครก หรืออาบน้ำ ลง ณ ที่ริมถนนหนทางหรือ
ทะเลอาบน้ำที่ใดที่หนึ่งอันเป็นที่ริมทางน้ำไหลมาเประอะเปื้อนถนนหนทาง เว้นเสียแต่ไปรบ
นำบนถนนกันผู้นั้นไม่ให้ใช้น้ำโสโครกนั้นให้ไปรด - ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้ปรับ
ผู้นั้นไม่เกินคราวละ 4 บาท

ข้อ 6 บรรดาเว็จทั้งปวงที่มีอยู่แล้ว หรือมีผู้ตั้งขึ้นต่อไป ถ้าเป็นที่ใกล้บ้านเรือน
ผู้อื่น หรือใกล้ถนนหนทางที่มีผู้คนไปมา ซึ่งทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อนกวนก่อกวนเหม็น

กับแลเห็นเป็นเครื่องปฏิกลนั้นแล้ว ก็ให้ผู้เป็นเจ้าของเว็จนั้น ๆ จักการรักษาที่เว็จของ คนโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง สุดแต่อย่าให้ผู้อื่นเห็นเป็นเครื่องปฏิกล และเคื่อกรอนควยกลื่นเหม็น นั้นได้ ถ้าผู้ใดไม่กระทำตามประกาศข้อนี้ให้มีโทษปรับเป็นเงิน ไม่เกินกว่า 30 บาท แลตั้งค้องปรับอีกไม่เกินวันละ 5 บาท ทุก ๆ วันในเมื่อเจ้าพนักงานได้คักเคื่อนแล้ว ยังไม่กระทำตามนั้น

ข้อ 7 ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใด ถ้ายุจจวระลงในที่แห่งหนึ่งแห่งใดนอกจากเว็จ ซึ่ง อนุญาตไว้เประกาศนี้ หรือ นอกจากเว็จที่เจ้าพนักงานกรมศุขาภิบาลสร้างขึ้นไว้ สำหรับมหาชนถ้ายุจจวระนั้นเป็นอันชาก ถ้าผู้ใดทำผิดประกาศข้อนี้ ให้ปรับผู้นั้นเป็น เงินไม่เกินกว่าครวละ 5 บาท

ข้อ 8 บรรดาเว็จที่คั้งขึ้นนั้น ให้กรมศุขาภิบาลทำขังคัมที่จะป้องกันการโสโครก แลจักการรักษาเว็จให้เป็นที่เรียบร้อย เมื่อกรมศุขาภิบาลได้มีขังคัมไว้แล้วผู้ใดกระทำ การชักขึ้นไม่ทำตาม ให้มีโทษปรับเงินครวหนึ่งไม่เกินกว่า 30 บาท

ข้อ 9 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใด หรือ บริษัทหนึ่งบริษัทใด ที่ทำการรับจ้างขนอจวระไปเทถึง กอนวันประกาศนี้แลวกี้ หรือที่จะทำการเช่นนี้ขึ้นใหม่ค้อไปกี้ก็ ให้ผู้นั้นหรือบริษัทนั้น มาแจ้งความค้อกรมศุขาภิบาล ขอรับใบอนุญาตก่อนเพื่อเจ้าพนักงานจะโคตรวจเครื่อง ไซ้ แลพาหนะที่จะทำการนั้นให้เป็นของเรียบร้อย แลทำขังคัมให้ทำการให้สมควร เมื่อผู้นั้น หรือบริษัทนั้นได้เสียค่าใบอนุญาต ให้แก่กรมศุขาภิบาล ฉบับละ 80 บาท แล เจ้าพนักงานจะโคออกใบอนุญาตให้ทำการนั้นได้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดหรือบริษัทหนึ่งบริษัทใด ทำการรับจ้างขนอจวระไปเทถึงโดยไม่ได้รับอนุญาตจากกรมศุขาภิบาลก่อนแล้ว ให้มี โทษปรับเป็นเงินไม่เกิน 30 บาท

ข้อ 10 บรรดาโรงเลี้ยงสัตว์ค่าง ๆ ที่มีกลิ่นเหม็น นอกจากโรงช้าง ม้า โค กระบือ คือ เช่น โรงเลี้ยงสุกรแลไก่เปค เป็นต้น แลโรงทำงานค่าง ๆ ที่มีกลิ่นเหม็น เช่น โรงย้อมคราม โรงทำน้ำเคย แลโรงทำขมจีน เป็นต้น เหล่านี้ ห้ามไม่ให้คั้งอยู่ในที่ไกลถนนหนทาง หรือไกลเคียงสถานบ้านเรือนของผู้อื่น อันทำให้มีกลิ่น เหม็นเป็นที่รำคาน ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจะคั้งโรงเลี้ยงสัตว์ หรือโรงทำงานที่มีกลิ่นเหม็น เช่น ยกตัวอย่างมานี้แล้ว ให้คั้งในที่กับังห่างไกลจากถนนหนทางและห่างไกลจาก บ้านเรือนผู้อื่นจนไม่ไค้กลิ่นเหม็น แลไม่ปรากฏเป็นเครื่องปฏิกลแก่ผู้เดินถนนหนทาง

และผู้อื่นที่อยู่บ้านใกล้เคียงกัน

บรรดาโรงเลี้ยงสัตว์และโรงงานต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในที่ค้องห้ามก่อนมิใช่ประกาศนี้แล้ว ก็ให้เลิกหรือย้ายไปตั้งในที่อื่นสมควรตามที่กำหนดอนุญาตไว้ใ้ประกาศนี้ และให้ย้ายไป ภายในกำหนดเดือนหนึ่ง นับแต่วันใ้ประกาศนี้เป็นต้นไป แล้วให้ทักลงสิ่งโสโครกในที่ เก่าที่ย้ายไปนั้นเสียให้สิ้นกลิ่นเหม็นด้วย ถ้าผู้ใดไม่ทำตามประกาศนี้ให้มีโทษปรับผู้นั้น วันหนึ่งเป็นเงินไม่เกิน 16 บาท แล้วให้เจ้าพนักงานหรือโรงนั้นเสีย และจัดทำที่นั้นให้ ปราศจากกลิ่นเหม็น บรรดาที่ซึ่งเจ้าพนักงานต้องทำการโดยเจ้าของที่ ไม่กระทำความ ประกาศนี้สิ้นเงินเท่าใด ให้เจ้าของที่ผู้ชักชวนนั้นใช้เงินจนครบจำนวน

ข้อ 11 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดปลูกเรือนโรงงาน พะเพิง พาไล อยู่ริมถนนหนทางรกร รุงรัง และเห็นไม่เป็นที่สะอาดก็ให้ผู้นั้นจัดทำเสียให้เรียบร้อย หมายให้กรุงรังให้คน เกินทางแลเห็นไม่สะอาดได้ ถ้าผู้ใดไม่ทำตามข้อความที่กล่าวมานี้หรือทำแต่ไม่เรียบร้อย เจ้าพนักงานกรมสุขาภิบาลจะบังคับกำหนดวันให้ทำตามสมควร ถ้าผู้นั้นไม่ทำตามบังคับ ให้มีโทษปรับวันหนึ่งเป็นเงินไม่เกิน 10 บาท แลส่วนเรือน โรง พะเพิง พาไล นั้น เจ้าพนักงานจะจัดให้เรียบร้อยสะอาดตามสมควร เงินที่ค้องใช้จ่ายไปในการนี้ เท่าใด ผู้ที่เป็นเจ้าของจะค้องใช้ให้แก่เจ้าพนักงานตามบัญชีที่ใช้จ่ายไปนั้น

ข้อ 12 ห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใด ปลูกเรือน โรง รั้ว พะเพิง พาไล อันกำบัง คุ้มแดด หรือคุ้มไม้ซัดแคะ หรือคุ้มใบไม้ขึ้นใหม่ ณ ที่ริมถนนหนทาง ภายหลังจาก ที่ได้ใ้ประกาศนี้ค้องไป นอกจากค้อมหนึ่งสี่อนุญาตแก่กรมสุขาภิบาล ถ้าผู้ใดไม่ฟังขึ้น ทำผิดประกาศข้อนี้ ผู้นั้นมีความผิดให้ค้อมโทษปรับวันหนึ่ง เป็นเงิน 10 บาท ทุกวันไป กว่าจะไ้หรือสิ่งที่ค้องห้ามไปเสียให้พ้นจากที่

ข้อ 13 ให้เจ้าพนักงานกรมกองตระเวร กับทั้งอำเภothองที่เป็นผู้ตรวจบังคับ ห้ามปรามจับกุมผู้กระทำล่วงละเมิด ประกาศนี้ ลงโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย

ประกาศมา ณ วันที่ 22 พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก 117 เป็นวันที่ 10786
ในรัชกาลมีค้อมนี้

(เซ็น) พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์
ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล
รับ พระบรมราชโองการ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2446 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใ้พระราชทานพระบรม
 ราชานุญาตให้ กรมสุขาภิบาล จัดตั้งการประปาขึ้น โดยลงทุน 3 ล้านบาท และจ้างชาวฝรั่งเศส
 เป็นนายช่างสุขาภิบาลจัดการประปาในกรุงเทพฯ¹ นายช่างสุขาภิบาลที่จัดการประปาในกรุงเทพฯ
 ดังกล่าวนี มีชื่อว่า มงสิเออร์ เคอลา มาโซเทียร์ ซึ่งเขาได้เสนอรายงานเรื่อง Scheme
 of Water Supply for Bangkok ต่อรัฐบาลไทย ในวันที่ 30 กรกฎาคม ร.ศ. 123
 รายงานฉบับนี้ส่งถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล เพื่อกราบทูล
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทราบฝ่าพระบาท
 เพื่อกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อไป² การประปาได้จัดดำเนินการสร้างในปี
 พ.ศ. 2452 เพื่อให้ประชาชนมีน้ำสะอาดใช้ และป้องกันโรค การสร้างประปาแล้วเสร็จ และ
 เปิดให้บริการได้เมื่อปี พ.ศ. 2457³

กรมสุขาภิบาล นอกจากจะจัดดำเนินการจัดการน้ำสะอาด ทำลายขยะมูลฝอยและสิ่ง
 ปฏิกูล ควบคุมโรงเรือนและถนนหนทางให้ถูกสุขลักษณะแล้ว ยังได้ดำเนินการป้องกันโรคต่าง ๆ
 ด้วย มีค่านครวป้องกันโรคจาก เรือทั้งปวงซึ่งจะมาถึงในน่านน้ำสยาม โดยตั้งค่านครว
 ป้องกันโรคที่เกาะ และคองอยู่ที่นั่นจนกว่าเจ้าพนักงานจะอนุญาต จึงให้เข้ามาได้⁴ นอกจากนี้
 ยังมี พระราชบัญญัติสำหรับตรวจป้องกันโรคสัตว์พาหนะ รัตนโกสินทร์ ศก 119⁵ เพื่อจะป้องกัน

¹พระยาราคนราการ. "ประวัติการสุขาภิบาลในประเทศไทย", บริรักษ์เวชการ
 อนุสรณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2511), หน้า 20 .

²หจกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.11/8 สัญญาทำน้ำประปา และทำขยะ
 (27 เมษายน ร.ศ. 118)

³หจกหมายเหตุแห่งชาติ, พระราชหัตถ์เลขานในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว (สารบาญ), หน้า 6

⁴หจกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 5.7/17 กรมสุขาภิบาล ตรวจ และป้องกัน
 โรค (23 ธันวาคม ร.ศ. 123 - 4 สิงหาคม ร.ศ. 124)

⁵หจกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.7/14 กรมสุขาภิบาล ตรวจและป้องกัน
 โรค (24 กรกฎาคม 122 - 23 พฤศจิกายน 122).

โรคจากสัตว์อีกด้วย และเนื่องจากในระยะนี้มีกฎหมายสุขาภิบาล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงเกษานุภาพ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ใ้ขอให้นายแพทย์ แมรคคอก (Dr.S.Braddoc) แพทย์ตรวจการพยาบาลหัวเมือง เสนอแนะเรื่องการสุขาภิบาล ซึ่ง นายแพทย์แอมรคคอก ใ้ขอเสนอแนะ ส่งถึง พระยาศุทนต์วิเศษศรี ปดิพัทธ์เสนาบดี กระทรวงธรรมการเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ. 1906 ก็มีรายละเอียดดังนี้

1. ตรวจอาหารในเมืองและตลาดทุกขนาด ให้อำนาจเจ้าพนักงานท้องถิ่นสั่งให้นำอาหารที่ไม่เหมาะสมออกไปจากตลาด
2. ไม่อนุญาตให้เรือ หรือ รถ นำกุ้ง หรือปลา ที่ไม่เหมาะสมเข้ามา
3. ให้กำนัน และ ผู้ใหญ่บ้าน ตรวจตราบ้านเรือน และตลาด ให้ทำความสะอาด สัปดาห์ละ 1 ครั้ง ไม่ให้มีสิ่งสกปรก
4. ให้กำนัน และ ผู้ใหญ่บ้าน รายงานผู้ป่วยที่เป็นกาฬโรค อหิวา ฝีดาษ หรือ โรคติดต่ออื่น ๆ ภายใน 24 ชั่วโมง ที่รับทราบ ไปยังหน่วยงานของราชการที่ไกลที่สุด
5. ให้เจ้าของบ้าน หรือแพทย์ รายงานจำนวนเด็กเกิด และผู้ล้มตาย ไปยังหน่วยงานราชการที่อยู่ไกลที่สุดภายในเวลาอันสมควร
6. ห้ามไม่ให้คนคอกหมู เข้ามาในหรือใกล้ตลาด หรือเข้ามาภายในบ้านใด ๆ ที่มีผู้คนอาศัยอยู่
7. หมูทั้งหมดใ้เอาไว้นอก เพราะพบว่า โรคเป็นจำนวนมากเกิดเฉพาะใกล้ ๆ คอกหมูมากกว่าอื่น ๆ
8. ประกาศใ้ประชาชนใ้ทราบว่า ที่อยู่อาศัยยิ่งสูงจากพื้นดิน และสะอาดมากเท่าไรสุขภาพของผู้อยู่อาศัยก็จะใ้เท่านั้น
9. บ่อน้ำกินจะคงรักษาใ้สะอาด และมีผนังเป็นอิฐ ซึ่งจะใ้หน้าสกปรกซึมเข้าไม่ได้
10. ห้ามนำเนื้อวัว ควาย ที่ตายด้วยโรค Anthrax หรือ Rinderpest มารับประทาน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, น. 49.3/16 เรื่องหมอมรคคอกแพทย์ตรวจการพยาบาลหัวเมือง ยื่นความเห็นเรื่องจัดการป้องกันโรคฯ (14 - 15 ธันวาคม ร.ศ. 125) .

11. ผู้ที่ตายด้วย ฝีดาษ กาฬโรค หรืออหิวาตกโรค ให้นำเครื่องนอน และเครื่องนุ่งห่มทั้งหมดเผาไฟ และทำความสะอาดบ้านเรือน พร้อมควยทำลายเชื้อโรค
12. ในขณะที่มีกาฬโรคระบาด ให้จับหนุและฆ่าเสีย
13. ในขณะที่มีฝีดาษระบาด ทุกคนต้องปลูกฝี (Vaccinated)
14. ในช่วงที่มีอหิวาตกโรคระบาด น้ำดื่มต้องต้มเสียก่อน
15. ไม่มีผู้ใดได้รับอนุญาตให้ปลูกฝี เว้นแต่มีใบรับรองจากเจ้าพนักงาน
16. ข้าราชการของรัฐบาลที่ส่งไปเฝ้า หรือเดินทางไกล ให้นำยาป้องกันอหิวาตกโรค บิก จากโสตสภาของรัฐบาลติดตัวไปด้วย
17. ถ้ามีผู้ใดเจ็บป่วยด้วยอหิวาตกโรค กาฬโรค หรือฝีดาษ ระบาด ให้ย้ายผู้ป่วยไปโรงพยาบาลให้ไกลจากผู้อื่น และเก็บตัวไว้โรงพยาบาลจนกว่าจะหาย

ในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล ได้ส่งข้อมประกาศแนะนำแก่ราษฎรในกรุงเทพฯ ให้ทราบวิธีป้องกันอหิวาตกโรค รวม 8 ข้อ ตามที่แพทย์สุขาภิบาลชี้แจง ดังนี้คือ¹

ควยในเวลาที่มีอหิวาตกโรคชุกชุมในกรุงเทพฯ เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ผู้บัญชาการกรมสุขาภิบาล จึงประกาศแนะนำแก่ราษฎรในกรุงเทพฯ ให้ทราบวิธีป้องกันอหิวาตกโรค

1. โรคอหิวานี้เป็นโรคที่มีตัวเชื้อโรคอยู่ในน้ำโดยมาก ในฤดูนี้ตัวเชื้อโรคมักจะมีขึ้นมากในน้ำ ในแม่น้ำ และคลองต่าง ๆ ผู้ใดใช้น้ำในแม่น้ำแลคลองรับประทานให้ต้มเสียก่อนประมาณ 10 นาที อย่าได้รับประทานน้ำที่ไม่ได้ต้มเป็นอันขาด

2. สรรพอาหารต่าง ๆ ให้ป้องกันอย่าให้แมลงวันตอมได้ เพราะแมลงวัน นำพาเอาตัวเชื้อโรคจากอุจจาระของผู้เป็นอหิวาตกโรค มาปล่อยไว้ตามอาหารที่จะได้ค่อมแกะกิน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.1/110 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ส่งข้อมประกาศแนะนำแก่ราษฎรในกรุงเทพฯ ให้ทราบวิธีป้องกันอหิวาตกโรค รวม 8 ข้อ ตามที่แพทย์สุขาภิบาลชี้แจง (12 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 124).

3. ในฤดูนี้อย่าได้รับประทานผลไม้มากนัก เป็นคนว่า อย่าได้รับประทานผลไม้ดิบหรือ สุกจนจนเกินไป เพราะจะทำให้ท้องเสียกลายเป็นอหิวาตกโรคได้
4. ในฤดูนี้อย่าได้รับประทานยาถ่ายอย่างแรง เป็นคน ถ้ายานั้นผสมธาตุเกลือ อาจจะทำให้กลายเป็นอหิวาตกโรคได้
5. อุจจาระของผู้เป็นอหิวาตกโรคอย่าทิ้งลงแม่น้ำ หรือคลอง เพราะอาจทำให้น้ำยังเกิดเชื้อโรค ให้เผา หรือ ผึ่งเสีย
6. ขนม "ไอศกรีม" ที่เที่ยวเร่ขายตามถนนค่าง ๆ นั้น อย่าได้รับประทานเป็นอันขาด เพราะใช้ทำด้วยน้ำคลอง และอมทราบกันอยู่แล้วว่า จะเป็นเหตุให้เป็นอหิวาตกโรค
7. บ้าน และ บริเวณที่มัน ให้มีคกวางรักษาให้สะอาด สภาพขยะเปื้อนมูลฝอยให้เผาเสียทุกวัน
8. แม่ท่านผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอหิวาตกโรคขึ้นแล้ว ให้ญาติพี่น้อง หรือเพื่อนฝูงพาไปที่โรงพยาบาล สำหรับโรคที่ติดต่อกัน ณ คลองสาร จะรับพยาบาลรักษาให้โดยไม่คิดเงินเลย

นอกจากประกาศของทางราชการเพื่อให้ประชาชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการป้องกันตนเองจากอหิวาตกโรคแล้ว ในคัมภีร์ ร.ศ. 125 กระทรวงธรรมการมีท้องตราส่งไปยังมณฑลค่าง ๆ ว่า ทางกระทรวงธรรมการได้เรียบเรียงหนังสือคำรา ว่าด้วยวิธีป้องกันรักษาพยาบาล โรคอหิวาตกโรค และกาฬโรคขึ้น เพื่อให้ราษฎรทั้งหลายรู้จักใช้วิธีรักษาตัวเมื่อเวลาป่วยไข้ แต่หนังสือนี้ถ้าจะแจกให้ราษฎรเปล่า ๆ ก็มากด้วยกันยากที่จะทั่วถึงได้ จึงได้ตั้งราคาอย่างสูง เล่มละ 2 ชู ขอลให้เมืองแลมณฑลรับไปจำหน่าย¹ เหตุที่ทางกระทรวงธรรมการจักเรียบเรียงหนังสือคำราว่าด้วยการรักษาพยาบาล โรคอหิวาตกโรค และกาฬโรคขึ้นนั้น ก็เพราะได้เกิดไข้กาฬโรค และอหิวาตกโรคขึ้นที่แขวงเมืองเพชรบุรี เมื่อปลายศก 124 โรคได้คึกค่อมารจนถึงคนเคียนเมษายนศกนี้ แต่อหิวาตกโรคเกิดขึ้นหลายตำบล มีนักโทษและพลเมือง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 8/196 จำหน่ายหนังสือวิธีป้องกันโรคค่าง ๆ

คายเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ กระทรวงนี้จัดให้หมอแมรค็อกค์ ไปตรวจและแนะนำให้จัดการป้องกัน หมอโคไปตรวจในที่ตำบลต่าง ๆ ซึ่งบังเกิดไข้หวาดกโรค เห็นเหตุที่โรคจะบังเกิดขึ้นร่วมกันโดยมากแห่งก็คือ น้ำสำหรับบริโภคไม่สะอาด และไค้สอบสวนถึงชาวพลเมือง เห็นว่าไม่เข้าใจในวิธีรักษาพยาบาลและวิธีที่จะคิป้องกัน จึงทำให้โรคเหล่านี้กำเริบลุกลามไปมาก สมควรจะแนะนำให้ราษฎรทราบวิธีป้องกันและรักษาพยาบาลไว้ทั่ว ๆ กัน จะได้เป็นเครื่องรักษาชีวิต กระทรวงนี้ไค้เฝ้าความกราบมิ่งคมูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แพทย์ผู้ตรวจการ เรียบเรียงหนังสือว่าด้วยวิธีการรักษาตัว และแก้ไข้เจ็บค่าง ๆ ขึ้นไว้ สำหรับเป็นข้อแนะนำให้ราษฎรทราบค่อไป¹ หนังสือที่แพทย์ไค้เรียบเรียงเสร็จเป็นเรื่องแรกคือ วิธีป้องกัน และรักษาพยาบาลไข้หวาดกโรค²

2.4.2 การป้องกันไข้ทรพิษ

ก่อนที่นายแพทย์เอกเวิร์ค เจนเนอร์ (Dr. Edward Jenner) ชาวอังกฤษ จะค้นพบวัคซีนที่ไค้ป้องกันไข้ทรพิษในปี พ.ศ. 2339 วิธีการป้องกันไข้ทรพิษแบบปลูกทรพิษของจีนไค้ได้รับความนิยมมากทั้งในไค้ประเทศจีนและยุโรป แต่เมื่อนายแพทย์เอกเวิร์ค เจนเนอร์ไค้ค้นพบวัคซีนแล้ว ยุโรปจึงเลิกใช้วิธีของจีน ดังนั้นการป้องกันไข้ทรพิษที่ไค้กันอยู่ในสมัยก่อนจึงมี 2 วิธี³ คือ

ก. วิธี Inoculation (การปลูกทรพิษ) หมายถึง วิธีการเอาหนองจากผู้ป่วยด้วยไข้ทรพิษไปปลูกลงในผิวหนังของผู้อื่น วิธีการนี้เป็นวิธีที่พวกคนจีนไค้กันมาหลายพันปี โดยชาวจีนพบว่า ผู้ป่วยเป็นไข้ทรพิษแล้วจะไม่เป็นอีก จึงพยายามจะเอาสะเก็ดหนองของผู้ป่วยด้วยไข้ทรพิษคเป็นผงพ่นเข้าทางจมูก หรือ เอาหนองปลูกลงบนผิวหนังเพื่อให้เกิดไข้ทรพิษอ่อน ๆ ขึ้น จะได้ป้องกันไข้ทรพิษแท้ไค้⁴

¹ เรื่องเดียวกัน

² เรื่องเดียวกัน

³ มนัสวี อุณหัตถ์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 18.

⁴ ประเมิน จันทวิมล, "ประวัติการควบคุมโรคคคคก่อนครายในประเทศไทย", อนุสรณ์ 20 ปี กระทรวงสาธารณสุข (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2505), หน้า 598.

ข. วิธี Vaccination (การปลูกฝี) หมายถึง การใช้พันธุของฝีโค
ที่ผลิตขึ้นตามหลักวิชา ปลูกลงไปในตัวหนังของมนุษย์¹ ซึ่งเป็นวิธีที่ นายแพทย์เอกเวิร์ก
เจนเนอร์ ชาวอังกฤษค้นพบ

เมื่อนายแพทย์ร็กลีย์ เข้ามาประเทศไทยนั้น วิธีการปลูกฝีเป็นที่รู้จักทั่วไปแล้ว
ทั้งในยุโรปและอเมริกา แพทย์ร็กลีย์เริ่มทดลองปลูกฝีเป็นครั้งแรก ในวันที่ 2 ธันวาคม 2379
โดยการฉีดยาฝีเข้าไปในแขนเด็ก ๆ ประมาณ 15 คน ซึ่งได้รับความเห็นชอบจาก
เจ้าพระยาพระคลัง² แต่การปลูกฝีครั้งนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ

ต่อมาในเดือนตุลาคม 2383 เกิดไข้ทรพิษระบาด หมอมร็กลีย์ต้องใจใช้วิธีปลูก
ทรพิษแทนการปลูกฝี โดยนำหนองจากตัวผู้ป่วยไข้ทรพิษปลูกให้กับบรรดาบุตรของพวกมิชชันนารี
แพทย์ร็กลีย์ ใฝ่บันทึกไว้ว่า

พระเจ้าไค้โปรดประทานพรให้การปลูกทรพิษคราวนั้นได้รับผลสำเร็จยิ่ง เก่ง ๆ ที่ใ้รับ
การปลูกทรพิษทุกคนป่วยเป็นไข้ทรพิษอย่างอ่อนและไม่มีผู้ใดเป็นอันตรายเลย³

ความสำเร็จในการปลูกทรพิษของ นายแพทย์ร็กลีย์ ครั้งนี้ ทำให้คนไทยทั่ว
ไปเริ่มเชื่อว่า การปลูกทรพิษทำได้จริง⁴ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ
จึงโปรดให้หมอมณฑลวงออกไปสอบสวนเรื่องราวหาข้อมูลเรื่องนี้ก่อน พวกหมอมิชชันนารีก็
พยายามชักจูงให้คนไทยได้เห็นคุณประโยชน์ของการปลูกทรพิษ พร้อมกับโกหกบิดไปปลิวโฆษณา
คุณประโยชน์ของการปลูกทรพิษออกแจกจ่าย และใ้คำขึ้นมูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย⁵ ต่อมา ในวันที่ 21 ธันวาคม 2381 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

¹ มนัสวี อุณหันธ์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 18.

² องค์การคำคุณฐา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 93.

³ มนัสวี อุณหันธ์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 19.

⁴ องค์การคำคุณฐา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา,

2507), หน้า 294.

⁵ มนัสวี อุณหันธ์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 19.

เจ้าอยู่หัว ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หมอมหลวงทั้งหมดไปฝึกหัดการปลูกทรีนิคจากพวกมิชชันนารี และทรงมีพระราชดำริจะให้แพทย์เหล่านี้ไปทำการปลูกทรีนิคให้กับราษฎรทั้งในวังและนอกวัง ตลอดจนทั้งความหัวเมืองอีกด้วย¹ จากความสำเร็จของการปลูกทรีนิคครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ใบปลิวโฆษณา 10,000 ฉบับ แจกจ่ายประชาชนในกรุงเทพฯ เพื่อชักชวนให้ปลูกทรีนิค²

อย่างไรก็ตาม นายแพทย์บริคเคย์ ยังคงเห็นว่า การปลูกฝิ่นสามารถป้องกันไข้ทรีนิคได้ปลอดภัยกว่าวิธีอื่น ในปี พ.ศ. 2384 นายแพทย์บริคเคย์ จึงทดลองปลูกฝิ่นอีกครั้งหนึ่ง โดยใช้สะเก็ดก้นหอยของฝิ่นโค ซึ่งมิชชันนารีผู้หนึ่งได้นำมาจากเมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา³ โดยทดลองปลูกให้กับเด็ก ๆ 75 คน ซึ่งเป็นทาสในบ้านเจ้าพระยาพระคลัง ปรากฏว่าปลูกขึ้นเพียง 3 - 4 รายเท่านั้น

นายแพทย์บริคเคย์ ใ้รับสะเก็ดก้นหอยของฝิ่นโคจากอเมริกาเป็นครั้งแรกมาเรื่อยมา โดยในปี พ.ศ. 2387 ใ้รับจากเมืองบอสตัน ใ้ซึ่งฝิ่นหุ้มส่งมาทางเรือ ปลูกได้ 10 เดือน ในจำนวนประชาชนที่ปลูกให้ 2,000 คน มีผู้ปลูกขึ้น 1,550 คน หลังจากนั้น นายแพทย์บริคเคย์ ก็ใ้รับสะเก็ดก้นหอยของฝิ่นโคจากสหรัฐอเมริกาอีก ในปี พ.ศ. 2389 และ 2404⁴

หลังจากที่ นายแพทย์บริคเคย์ ทำการปลูกฝิ่นได้สำเร็จแล้ว การปลูกฝิ่นจึงเป็นงานสำคัญของพวกมิชชันนารี แม้แต่มิชชันนารีที่มีใ้เป็นแพทย์ก็เกี่ยวข้องทำการปลูกฝิ่นให้แกราษฎรตามหมู่บ้านทั้งในกรุงและต่างจังหวัด พวกมิชชันนารีใ้ฝึกหัดก้นงานปลูกฝิ่นขึ้นเป็นจำนวนกว่า 200 คน เพื่อส่งออกไปปฏิบัติงานตามหมู่บ้านในชนบท พวกมิชชันนารีใ้ทำการปลูกฝิ่นอยู่หลายสิบปี⁵

¹ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 130.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 213.

³ องค์การคำครุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 12, หน้า 298.

⁴ จอร์จ เฮาส์ เฟลคัส, หมอบเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 53.

⁵ มนัสวี อุณหัตต์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 23.

ในปี พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ประกาศให้ราษฎรปลูกทรพิดัม ทั้งหลักฐานที่พบ คือ

ประกาศ¹

ป่าวร้องให้ราษฎรปลูกทรพิดัม

ขอแจ้งความให้ทราบทั่วกันว่า ค่ายทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพยาบาลจัดหมอบ
ไปตั้งปลูกทรพิดัม ที่โรงศิริราชพยาบาล ซึ่งตั้งอยู่วังหลังตำบล 1 ที่โรงบูรพาพยาบาล
ซึ่งตั้งอยู่หน้าวังบูรพาภิรมย์ตำบล 1 ที่เทพศิรินทร์พยาบาล ซึ่งตั้งอยู่ริมวัดเทพศิริน
ทรราวาศตำบล 1 ถ้าผู้ใดปรารถนาจะปลูกทรพิดัม ก็ให้ไปปลูกที่โรงพยาบาลซึ่งกล่าว
มาแล้วข้างต้นทั้ง 3 ตำบล ทั้งแต่เวลาเช้า 1 โมง จนถึงเวลาบ่าย 4 โมง เสมอทุก
วัน ไม่ต้องเสียค่าจ้างถาขวัญเข้าค่ายาสั่งใด เจ้าพนักงานจะรับปลูกให้เป็นทานทั่วไป

โดยมีบัญชาเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ขุนพิสิษฐ สรรพพิจารณา

นายเวรพยาบาล

รัฐบาลได้ตระหนักถึงความสำคัญของการปลูกฝิ่นมากขึ้นและการซื้อหนองฝิ่นจากต่าง
ประเทศแพงมาก และอาจจะเสียระหว่างเดินทาง ในปี พ.ศ. 2449 รัฐบาลจึงได้ตั้ง
สถานผลิตฝิ่นหนองฝิ่นขึ้นที่พระปดุมเจดีย์² มีเจ้าหน้าที่กองท่าหนองฝิ่น ณ พระปดุมเจดีย์ และ
ที่โอสถศาลารัฐบาล ริมวัดเทพศิรินทร์ กรุงเทพฯ หลอกใหญ่ปลูกได้ 10 คน ราคาหลอกละ

¹ร.5 น. 49.3/4 พระยาวุฒิชัยการบดี สั่งประกาศให้ราษฎรปลูกทรพิดัม 300 หนับ
เพื่อจะไ้จ่ายให้อำเภอ กำหนด ป่าวร้องทั่วไป (12 - 14 กรกฎาคม ร.ศ. 111).

²หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 49.3/4 ได้ตั้งกองท่าฝิ่นหนองสำหรับ
ปลูกทรพิดัม ขึ้นที่พระปดุมเจดีย์ (25 ตุลาคม - 26 ธันวาคม ร.ศ. 125).

40 ธีร หลอกเล็กปลุกไค้ 5 คน ราคาหลอกละ 20 ธีร¹ นอกจากการฉลิกพันชู้หนองผีที่ พระปดมเจคีย์แล้ว ยังออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนทุกคนปลุกผีป้องกันไข้ทรพิษขึ้นในปี พ.ศ. 2459² ก่อนจะมีการ ออกกฎหมายบังคับให้ประชาชนทุกคนปลุกผีป้องกันไข้ทรพิษนั้น ได้มีการ สอนวิธีปลุกไข้ทรพิษแก่แพทย์ แพทย์สอนไว้วิธีปลุกไข้ทรพิษไค้จะได้รับประกาศนียบัตร กังจะ พนหลักฐานการสขมไว้วิชาแพทย์ปลุกไข้ทรพิษ เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2449 กังนี้

ข้อสขมไว้แพทย์ปลุกทรพิษ³

- 1) ถามว่าไค้ศึกษาจากใคร ทำการปลุกไข้ทรพิษมานานเท่าไค้แล้ว แลประมาณปลุก ไค้ไค้คน
- 2) คนชนิดไค้ไค้ควรจะปลุก แลไม่ควรจะปลุก เมื่อจะปลุกต้องกระทำอย่างไรก่อน แลปลุกอย่างไร
- 3) เขาของอะไรเป็นพรรคสำหรับปลุก ของนั้นมีลักษณะอย่างไร เกิดจากไหน เป็น มาอย่างไรจริง แก่ กั้น ไข้ทรพิษไค้
- 4) เมื่อปลุกแล้วควรจะแนะนำอย่างไรแก่ผู้ปกครอง เมื่อครบก็วันจะเห็นแผลที่ปลุก มีลักษณะอย่างไร แลควรจะทำอย่างไรบ้าง
- 5) มีข้อสำคัญอย่างไรที่จะกำหนดแน่ว่า เมื่อกัปลุกขึ้นนั้น จะเป็นไข้ทรพิษหรือมิใช่ ไค้จริง
- 6) การปลุกไข้ทรพิษเป็นวิธีที่แกไค้คตลอคชีวิตหรืออย่างไร
- 7) ถ้าที่ปลุกไข้ทรพิษนั้นไข้ทรพิษขึ้นกำเรบมีพิษสงมาก ควรจะแก้ไขอย่างไรจึงจะทุเลา พิษไค้
- 8) นอกจากพรรคที่ไค้มาจากโค้นั้น มีพรรคอย่างอื่น ๆ อะไรบ้าง ที่จะใช้ปลุกแทน กันไค้

¹ออกกฎหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ 24/43 จำหน่ายพรณพโพ ร.ศ. 125 (26 - 27 พฤศจิกายน ร.ศ. 125).

²นัสวีร์ อุดหนันท์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 23.

³ออกกฎหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศข 8/20 สขมไว้วิชาแพทย์ปลุกไข้ทรพิษ (13 ตุลาคม 2449).

- 9) การเก็บพรรคจากเด็กไว้ปลูกไช้ทรัพย์สิน สิ่งที่จะให้โทษนำเกลียดที่สุดนั้นคืออะไร
- 10) ถ้าในความดี คอออกไช้ทรัพย์สินกันชุกชุมเด็กเป็นตาขึ้น และจะกระทำอย่างไรคนที่ยังไม่ออกไช้เงินจะพ้นอันตราย

เมื่อผ่านการสนทนาแล้ว ผู้ที่สนทนาจะได้รับประกาศนียบัตร เพื่อเป็นหลักฐานยืนยันว่า เป็นผู้ที่มีความรู้สามารถในการปลูกไช้ทรัพย์สินได้แล้ว ในประกาศนียบัตรจะมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ประกาศนียบัตรปลูกไช้ทรัพย์สิน¹

นาย อายุ ปี คำหนิ
 รูปพรรณ คำลมาน
 อำเภอ ผู้ใหญ่มาน แขวงเมือง
 ใค้สนธิวิชาในการปลูกไช้ทรัพย์สิน แลรักษาไช้ทรัพย์สิน ที่ประชุมแพทย์ กรมพยาบาล
 ตั้งแต่วันที่ เดือน ร.ศ. 12.....
 ใค้รับประกาศนียบัตรไปตั้งแต่วันที่ เดือน ร.ศ. 12.....
 นามผู้ส่ง

2.4.3 การป้องกันกาฬโรค

กาฬโรค เป็นโรคระบาดร้ายแรงอีกโรคหนึ่ง ที่ทำให้คนตายคราวละมาก ๆ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ใค้พบหลักฐานการระบาดของกาฬโรคอยู่บ่อย ๆ การป้องกันกาฬโรคมีหลักฐานชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพอสรุปวิธีป้องกันการระบาดของกาฬโรค ดังนี้คือ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศษ 8/20 สอนใค้วิชาแพทย์ปลูกไช้ทรัพย์สิน (13 ตุลาคม พ.ศ. 2449).

1. การกักกันโรค พบหลักฐานว่า ได้มีการตรวจป้องกันโรค จากเรือทั้งปวง ซึ่งจะเข้ามาในน่านน้ำสยาม โดยตั้งด่านตรวจป้องกันโรคที่เกาะต่าง ๆ เพื่อให้แพทย์ตรวจก่อน และต้องอยู่ที่นั่นจนกว่าเจ้าพนักงานจะอนุญาตแล้ว จึงให้เข้ามาได้ จึงจะพบว่า เมื่อครั้งที่กาฬโรค ระบาดที่เมืองชัวเดา ในช่วงปี ร.ศ. 116 นั้น ทางราชการได้ออกประกาศกักเรือที่มาจากชัวเดาซึ่งมีความประสงค์จะเข้ามาในน่านน้ำสยาม ความว่า

ประกาศ²

ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ รับพระราชเสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ คำรัสเหนือเกล้าสั่งว่า

เดิม เมื่อวันที่ 26 เมษายน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการเพื่อที่จะป้องกันกาฬโรค คือ โรคห่า ที่ได้เกิดขึ้นในเมืองชัวเดา ความแจ้งอยู่ในประกาศนั้น ดังนี้

ข้อ 1 ว่ากำนันสำเภาลำไศ ฯ ที่ได้ออกจากเมืองชัวเดา ภายหลังจากที่ลงไว้ในประกาศฉบับนี้แล้ว ต้องให้หยุดอยู่ที่เกาะใด จนกว่าจะสิ้นกำหนดเก้าวันนับตั้งแต่วันที่เรือลำนั้น ๆ ได้ออกจากเมืองชัวเดา ครั้นครบกำหนดเก้าวันนี้ ถ้าหมอผู้ตรวจได้ตรวจให้หนังสือสำคัญแก่เรือลำนั้น ๆ ว่า ไม่มีกาฬโรคหรือโรคห่า เกิดขึ้น หรืออยู่ในเรือนั้นแล้ว เรือลำนั้นจะเดินทางเข้ามาในปากน้ำก็ได้

ข้อ 2 ว่ากำนันสำเภาลำไศ ฯ ที่ออกจากเมืองชองกง ภายหลังจากที่ลงไว้ในประกาศฉบับนี้แล้ว ต้องให้หยุดอยู่ที่เกาะใด และคอยอยู่ที่เกาะนั้นจนกว่าเจ้าพนักงานผู้เป็นหมอจะไต่ขึ้นไปบนเรือลำนั้น ๆ และได้ให้อนุญาตให้เดินทางเข้าไปในปากน้ำแล้ว จึงจะเดินทางต่อไปได้

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.7/17 กรมสุขาภิบาล ตรวจ และป้องกันโรค (23 ธันวาคม ร.ศ. 123 - 4 สิงหาคม ร.ศ. 124).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.49.3 เรื่องห้ามเรือที่มาจากชองกง ชัวเดา ความที่ปิดประกาศไว้ (26 เมษายน - 2 มิถุนายน ร.ศ. 116).

ข้อ 3 ว่ากำนันสาเภอใด ๆ ที่ได้ออกจากเมืองชัวเฉากี้ เมืองฮ่องกงกี้ เมื่อ
ไต่หุยกอยู่ที่เกาะไผ่ตามความที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ต้องให้ทอกสมอยู่ที่นาเมืองสมุทรปราการ
และคอยอยู่ที่นั่นจนกว่า หมอผู้ตรวจจะได้ขึ้นไปบนเรือ และอนุญาตให้เดินต่อไปยังกรุงเทพฯ
แล้วจึงจะเดินต่อไปได้

ประกาศมา ณ วันเสาร์ที่ 1 พฤษภาคม 116

ลงชื่อ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ผู้รับพระราชเสาวนีย์ในที่ประชุม

นอกจากการกักกันเรือและผู้โดยสารที่มาจากต่างประเทศแล้ว ภายใน
ประเทศก็มีมาตรการในการป้องกันโรคเช่นเดียวกัน ในปี ร.ศ. 125 ได้เกิดกาฬโรคระบาด
ที่จังหวัดนครราชสีมา และได้จัดการป้องกันไม่ให้ระลอกมาถึงกรุงเทพฯ โดยมีประกาศว่า
"บรรดาคนโดยสารซึ่งโดยสารรถไฟหลวงเข้ามาถึงกรุงเทพฯ จะต้องให้แพทย์ หรือ รองแพทย์
สุขาภิบาลตรวจทันทีที่โรงพักรถไฟสายสามเสน และที่สุกเซตรถไฟที่กรุงเทพฯ เสียก่อน แล้วจึง
จะอนุญาตให้ต่อไป ณ.ที่ที่คนจะไปนั้นได้"¹ นอกจากการกักผู้โดยสารที่จะเดินทางเข้ากรุงเทพฯ
แล้ว ยังมีการห้ามบรรทุกสัตว์ลงมากกรุงเทพฯ เช่น สุนัข และไก่ เป็นต้น²

2. การกำจัดสัตว์ที่เป็นพาหะนำโรคและเผาบ้านโรงเรือน

ทางราชการได้รับซื้อ หนู สุนัข และ แมว มาเผาเสีย ตั้งแต่เริ่มระลอก
จนถึง 15 พฤศจิกายน ร.ศ. 125 ได้เผาหนูไป 20,357 ตัว สุนัข 99 ตัว แมว 16 ตัว³

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 44.2/7 มีไข้กาฬโรคเกิดขึ้นที่มณฑลนครราชสีมา (3 พฤศจิกายน 125 - 1 เมษายน 126).

² เรื่องเดิม.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 44.2/1 - 12 โรคระบาดหัวเมือง (3 พฤศจิกายน 125 - 1 เมษายน 126).

และมีการเผาบ้านเรือน ทั้งจะพบจาก โทรเลขของ นายแพทย์แมร์คคอก ที่ได้เกิดทางไป นครราชสีมาคราวนั้น มาถึงกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 30 ตุลาคม ร.ศ. 125 ความว่า "กาฬโรคคราวนี้ไม่น่าไว้ใจเลย หนุตาภายในเรือนคนที่เจ็บ ประมาณ 200 ตัว ขออนุญาต เผาเรือน 3 หลัง"¹ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงมีโทรเลขตอบไป ยัง นายแพทย์แมร์คคอก ว่า "บ้านเรือนที่จะขออนุญาตเผานั้น จะต้องเสียทรัพย์สมบัติมาก ถ้าเผากาฬโรคสงบไปเพียงนั้นแล้วก็เป็นการดี อย่างไรก็ตามจะต้องเสียเท่านั้นเลย ถึงจะต้อง เสียทรัพย์มากกว่านั้นก็คงยอมให้เผาเพื่อช่วยชีวิตมนุษย์"² ในระหว่างที่มีการระบาดของ กาฬโรคที่นครราชสีมาได้เกิดการระบาดที่สระบุรีด้วย³ และในช่วงนี้เองทางกระทรวงมหาด ไทยได้คิดสร้างโรงพยาบาลเป็นการถาวรประจำเมืองนั้น ๆ ขึ้น ซึ่งทางกรมราชเลขาการ ได้รับหนังสือของกระทรวงมหาดไทย กรามบังคับมณฑลพระกรุณาว่าจะได้ตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่เมือง นครราชสีมา 1 เมืองลพบุรี 1 เมืองสระบุรี 1 เมืองเพชรบุรี 1 พระปฐมเจดีย์ 1 รวม 5 เมือง งบประมาณที่จะต้องใช้จ่าย 50,000 บาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรม ราชานุญาตให้จัดตั้งได้⁴

2.4.4 การป้องกันโรคมาลาเรีย

โรคมาลาเรียเป็นอีกโรคหนึ่งที่พบมาก ในปี พ.ศ. 2433 ใ้มี พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้กรมพยาบาลจัดการรักษาโรคไข้จับขึ้น โดยการจ่ายยาไป ไว้ตามสถานีตำรวจ และอำเภอทุกแห่งทุกตำบล เพื่อราษฎรผู้ใดเจ็บป่วยเป็นไข้จับจะไ้มากินยา

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 44.2/1 - 12 โรคระบาดหัวเมือง (3 พฤศจิกายน 125 - 1 เมษายน 126).

² เรื่อง เณร.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 44.2/8 เกิดไข้กาฬโรคที่เมืองสระบุรี (7 พฤศจิกายน - 15 กุมภาพันธ์ 125).

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 44.2/13 โรคระบาดหัวเมือง (30 มกราคม - 10 กุมภาพันธ์ 125).

ในตำบลที่ไกลบ้าน หรือรับยาไปแก้ไข้ไข้มั้วที่¹ เช่นเกี่ยวกับอหิวาตกโรค และมีประกาศ
สำหรับปึกและแจกให้ราษฎรทราบ ข้อความในประกาศดังกล่าวมีดังนี้

ประกาศแจกยาแก้ไข้ไข้มั้ว²

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเพิ่มเติมให้บรรดาราษฎรทั้งปวงทราบ
ทั่วกัน ภัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จ่ายยาสำหรับรักษาอหิวาตกโรคไปไว้ตาม
โรงโปลิศ และบ้านนายอำเภอท่านั้น เพื่อพระราชทานรักษาอาณาประชาราษฎร์ที่มี
อาการป่วยเจ็บ กระแสพระราชดำริห์ แลพระบรมราชโองการแจ้งอยู่ในประกาศ ซึ่ง
ไ้้ออกเมื่อ วันที่ 29 เดือนมกราคม นั้นแล้ว

บัดนี้ไข้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรป่วยเป็นโรคไข้มั้วชุกชุม ถึงว่า
โรคไข้มั้วไม่ใคร่มีอันตรายถึงชีวิต ถ้ามีชุกชุมก็ยอมเป็นความลำบากของราษฎรอย่างหนึ่ง
จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมพยาบาล จักยาสำหรับรักษาไข้มั้วให้กรมพระนครบาล
รับไปจ่ายไว้ตามโรงโปลิศ แลบ้านนายอำเภอ ท่านั้น ทุกแห่ง เหมือนกับที่ได้จ่ายยา
รักษาอหิวาตกโรคไว้แล้วนั้นด้วย ถ้าราษฎรคนไหนป่วยหัว คั้วร้อน เป็นไข้มั้ว ก็ให้ไปขอยา
ที่ตามโรงโปลิศ แลบ้านนายอำเภอ ท่านั้น ที่ไกลบ้านเรือนของคนไปกินกว่าจะหาย ยา
รักษาไข้มั้วนี้ก็ เป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานโดยทรงพระมหากรุณา
แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน เหมือนกับยารักษาอหิวาตกโรคเดิมนั้น อย่าให้ราษฎรเข้าใจว่า
จะค้องเสียค่ายาแก่ผู้หนึ่งผู้ใดเลย

ประกาศมา วันที่ 16 เดือนกุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก 109²³

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น. 49.3/2 คอเรศฟอนเคนช เรือง กรมศึกษา
ธิการ ส่งประกาศกับยาแก้ไข้ไข้มั้ว ให้แจกราษฎรยังกรมนครบาล (17 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109 -
ช.ศ. 114).

² เรื่องเดียวกัน.

ต่อมาพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้รวบรวมคำชี้แจงของแพทย์ 10 ท่าน คือ นายแพทย์โฮเฮต นายแพทย์กรม นายแพทย์คิกเซอร์ หม่อมหลวงสุพรรณ พระมนตรีพจนกิจนอกราชการ นายแพทย์คิเล็ก นายแพทย์โนเออร์ นายแพทย์แมคฟาแลนค์ นายแพทย์อัมมันต์ นายแพทย์แมร์คก๊อค ซึ่งมีความเห็นว่า

ยุงไซ้แต่จะกัดเจ็บเปล่า ย่อมนำโรคมาอย่างมาทำให้เกิดไข้มาลาเรีย การที่จะทำให้น้อยลง ต้อง

- 1) ต้องถมที่ลุ่มที่ไม่มีทางน้ำเดินอย่าให้ยุงอาไศรยตกฟองได้
- 2) ถ้าเขาน้ำมีมิโครเดียมราคาไม่ให้ตัวน้ำหายใจ แลยุงอาไศรยตกฟอง ถ้าเลี้ยงปลาให้กินตัวน้ำเสีย
- 3) ท่อน้ำแลคลองคู ทำจรมีทางน้ำเดินไค้สะดวก กว้างต่างท่อน้ำให้สะอาด
- 4) ในที่ใกล้บ้านเรือน อย่าให้มีต้นไม้เตี้ย ๆ แลกอหญ้า ซึ่งจะเป็นที่ยุงอาไศรย
- 5) พยายามที่ใช้ส้วน้ำให้มิด อย่าให้ยุงอาไศรย¹

นายแพทย์ยอช แมคฟาแลนค์ ได้ส่งคำราวีธีปราบยุงพร้อมด้วยจดหมายฉบับลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ. 124 มากราบเรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ก็มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

วิธีปราบยุง²

- ข้อ 1 เป็นธรรมชาติของยุงที่จะบินอยู่ใกล้เคียงคำบลที่เกิดในคำบลไหน ไม่บินห่างไกลจากคำบลนั้น
- ข้อ 2 ที่เกิดของยุงนั้น คือ ฉะเพาะในน้ำจืดที่ขัง หรือที่อันใดซึ่งตัวน้ำเกิดขึ้นได้

¹ ให้ออกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.1/123 นำความเห็นแพทย์ต่าง ๆ คิกจักรการจะให้ยุงน้อยลงขึ้นทุกฤดูหนาว (5 กันยายน - 10 ตุลาคม ร.ศ. 125).

² เรื่องเดิม

ข้อ 15 ควรที่จะตรวจทุกแห่งให้รู้ว่าเป็นเหตุที่เกิดขุ่นขึ้นไต่หรือไม่ ตามญัตติคามริม
ที่เหล่านี้นั้นแล้ว เอน้ำมันกาศพรมไฟที่ให้น้ำให้ลอยเป็นฝาทั่ว

ข้อ 16 ท่อค่าง ๆ ตามชายถนน หรือห้องร่องค่าง ๆ ควรจะเอนน้ำมันกาศพรม
ไฟทั่วทุกแห่ง น้ำมันกาศสิ่งเกี่ยวเป็นของกันขุ่นมิให้เกิด

ข้อ 17 บรรรคยุงที่มีอยู่ในบ้าน หรือ ห้องหนึ่งห้องใด ควรที่จะเอากำมะถันหนัก
2 ปอนด์ เมาในน้ำเพื่อทำลายยุง ครันยุงไ้รับควันของกำมะถันนั้น ก็เมาทำให้ตกลง
แล้วกวาดเอาเผาไฟให้หมด

ข้อ 18 กว่าจะสำเร็จในการปราบยุง ตามวิธีที่กล่าวมานั้น จะต้องเป็นหน้าที่
ของเจ้าของบ้านทุกหลังที่จะช่วยกันจัดการดังกล่าวข้างต้น ถ้าจะช่วยกันไ้ทุกคนตามวิธี
นี้ คงจะปราบยุงให้น้อยลงไ้

3. โรงพยาบาล

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีการสร้างโรงพยาบาลชั่วคราวขึ้นหลายแห่ง ทั้งนี้
เนื่องจากว่าไ้มีโรคระบาดเกิดขึ้นเสมอ โรคระบาดที่พบบ่อยไ้แก่ ไข้ทรพิษ อหิวาตกโรค
กาฬโรค และไข้หวัดใหญ่ ทุกครั้งที่เกิดโรคระบาด พระเจ้าแผ่นดินจะทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้สร้างโรงพยาบาลขึ้นหลายแห่งเป็นการชั่วคราว เพื่อไ้เป็นสถานที่แจกจ่ายยา และ
ไ้ให้การพยาบาลแก่ประชาชนที่เจ็บป่วยด้วยโรคระบาดนั้น และจะจ้างเฉพาะผู้ชายเท่านั้นเข้าเป็น
พนักงานในโรงพยาบาล ภายหลังจากที่โรคระบาดสงบลง โรงพยาบาลเหล่านี้ก็ล้มเลิกไป
ปฏิบัติกันมาเช่นนี้มาเป็นประเพณี¹

ในปี พ.ศ. 2423 ไ้มีการสร้างโรงพยาบาลขึ้นในกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่ง ซึ่ง
โรงพยาบาลแห่งนี้จะนับว่าเป็นโรงพยาบาลแผนปัจจุบันของรัฐบาลไ้กว่าไ้ แต่โรงพยาบาล
แห่งนี้ไ้ไ้รับน้ำมันก๊วยว่นทั่วไป รับน้ำมันเฉพาะทหารที่ป่วยไ้เท่านั้น โรงพยาบาลดังกล่าว

¹The Executive Committee of the Eight Congress. Siam :

นี้มีขนาด 60 เคียง มีนายแพทย์เทียนฮี้ (พระสารสินสวามิภักดิ์) เป็นผู้อำนวยการ¹ แต่โรงพยาบาลแห่งนี้ตั้งอยู่ได้ 5 ปี ก็ต้องล้มเลิกไป เพราะเห็นว่า นายแพทย์ผู้อำนวยการมีความจำเป็นคงเป็นแพทย์ประจำกองทัพ ที่ยกไปปราบฮ่อ เมื่อปี พ.ศ. 2427

หลังจากเปิดโรงพยาบาลแห่งแรกดังกล่าวนี้ได้ 2 ปี นายแพทย์สะเคิล (Dr. E.A. Sturge) ได้เปิดโรงพยาบาลมิชชันนารีที่เพชรบุรี โรงพยาบาลแห่งนี้นับว่าเป็นโรงพยาบาลแผนปัจจุบันแห่งที่สองในประเทศไทย โรงพยาบาลแห่งนี้ได้ให้บริการแก่ประชาชนอยู่นานมากกว่าครึ่งศตวรรษ²

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรคระบาดเกิดขึ้นเนื่อง ๆ โดยเฉพาะ ไช้ทรพิษ และ อหิวาตกโรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2424 ได้เกิดการระบาดครั้งใหญ่ของอหิวาตกโรคขึ้นอีก ซึ่งตรงกับการระบาดใหญ่ทั่วโลก ครั้งที่ 5 (พ.ศ. 2422 - 2435) ในการระบาดครั้งนี้ มีการสร้างโรงพยาบาลชั่วคราวขึ้น 48 แห่ง เพื่อช่วยเหลือประชาชนที่เจ็บป่วยด้วยโรคระบาดดังกล่าว โรงพยาบาลชั่วคราวทั้ง 48 แห่งนี้เป็นโรงพยาบาลชั่วคราวที่สร้างขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย³ เมื่ออหิวาตกโรคสงบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชปรารภว่า จะให้มีโรงพยาบาลประจำท้องถิ่นอย่างถาวรขึ้นต่อไป⁴ แต่ในขณะนั้นยังทรงไม่มีพระราชหทัยว่า เมื่อตั้งโรงพยาบาลถาวรขึ้นแล้ว จะสามารถจัดการไปได้ตลอดหรือไม่ ก็มีพระราชปรารภว่า

โรงพยาบาลนี้คิดมานาน อยากจะให้มันขึ้นได้ในทันใด แต่กาลนั้นไม่สำเร็จไปได้ตลอดจนได้ตั้งใจ และออกปากอยู่เนือง ๆ ว่า ถ้าจะตายจะขอแบ่งเงินพระคลังข้างที่เป็นส่วนหนึ่งมอมไว้สำหรับใช้ในการโรงพยาบาล และสั่งไว้ขอให้จัดการสำเร็จทั้งประสงค์ ถ้ายังมีชีวิตอยู่ ก็จะคิดจัดการให้มีขึ้นจงได้ และออกทุนการโรงพยาบาล

¹Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 67.

²Ibid.

³The Executive Committee of the Eight Congress, Siam : General and Medical Feature, p. 291

⁴พหุจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศธ. 59.1/3 ระเบียบการโรงเรียนราชแพทยาลัย.

ถวายทุนรอนส่วนหนึ่ง ไม่ชักเงินที่เป็นส่วนมรดกซึ่งกำหนดว่าจะให้แก่มาริ และมื่ออำนาจที่จะใช้เงินแผ่นดินไคอยู่ ก็จะใช้เงินแผ่นดินเป็นรากเงาของการโรงพยาบาลบางคามสมควร การที่คิดเช่นนี้ ไคทกลองจะจัดการบ้าง ก็ยังไม่เห็นว่าเป็นการถาวรไค

ต่อมาในปี พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะให้มิโรงพยาบาลขึ้นในฉานเมือง สมกับเป็นประเทศที่รุ่งเรือง² และเมื่อกรมหมื่นคำรงราชานุภาพ ทรงนำความเห็นเรื่องตั้งโรงพยาบาลขึ้นที่ลุดเกล้าถวาย³ ทรงเห็นว่าวิธีการจัดนั้นจะสามารถทำได้สำเร็จ จึงโปรดให้ตั้งคณะกรรมการจัดการโรงพยาบาลขึ้น เรียกว่า "คอมมิตีจัดการโรงพยาบาล" ซึ่งมีหนังสือประกาศแต่งตั้งดังนี้⁴

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ณ วันที่ 3 เดือน 4 แรม 15 ค่ำ ปีมจ อัฐศก ศักราช 1248 ให้กรมหมื่นคำรงราชานุภาพ 1 พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ 1 พระองค์เจ้าวิมลมานวงศ์ 1 พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ 1 หลวงสิทธิ 1 เป็นคอมมิตีปรึกษาพร้อมกันจัดการตั้งโรงพยาบาลขึ้นให้สำเร็จตลอดไปตามสมควรแก่ประเทศและการสมัย เมื่อจะจัดการอย่างไคต้องขอ

¹พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานคณะกรรมการจัดการโรงพยาบาล ลงวันที่ 3 เดือน 1 แรม 7 ค่ำ ปีมจ อัฐศก 1250, เวชนิสติกฉบับที่ระลิกงานฉลอง 50 ปี (2432 - 2482), ไม่ระบุหน้า.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 240.

³พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานคอมมิตีจัดการโรงพยาบาล ปี 1250 เวชนิสติก ฉบับที่ระลิกงานฉลอง 50 ปี (พ.ศ. 2432 - 2482), ไม่ระบุหน้า.

⁴กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435 - 2507 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 63.

อนุญาตประการใด ก็ให้ออกเป็นคราว ๆ ตามกาลสุกแต่ให้กาลสำเร็จเป็นประโยชน์จริง
ไต่คลอกไป

(พระราชหัตถเลขา) สยามินทร์

ต่อมาทรงเห็นว่า การจัดตั้งโรงพยาบาลเป็นเรื่องใหญ่ คณะกรรมการทั้ง 5
ท่าน ต่างมีภาระหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบอยู่แล้ว จึงโปรดให้ตั้งคณะกรรมการเพิ่มเติมอีก รวม
เป็นคณะกรรมการทั้งสิ้น 9 ท่าน คือ

1. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศิริรัชสังกาศ
2. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
3. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
4. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวิวัฒนาวงศ์ (กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์)
5. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
6. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์
7. พระยาโชฎิกษาชเศวรั (เสถียร กันสกุล โชติกเสถียร)
8. เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดิ์ (บุศ เพ็ญกุล)
9. คอกเคอร์ ปีเคอร์ เกาแวน แพทย์ประจำพระองค์¹

คณะกรรมการ "คอมมิสซิจัดการโรงพยาบาล" ใ้ประชุมปรึกษากัน กราบ
บังคมทูลแย่งที่วังหลังทางคอนโค อันเป็นที่หลวงร้างอยู่ทางปากขนบุรี สร้างโรงพยาบาลขึ้น
ในที่นั้น และซื้อที่ริมน้ำข้างเหนือโรงเรียนหม่อมโคล มิซันนารีอเมริกัน ทำทำขึ้นไปยัง
โรงพยาบาล² ในระยะเริ่มแรกนี้ คณะกรรมการได้รับพระราชทานเงินทุนเพื่อจัดการตั้ง

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศธ. 59.1/3 ระเบียบการโรงเรียนราชแพทย
บาลย์ (10 - 12 พฤศจิกายน, 2452).

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี,
หน้า 241.

โรงพยาบาลเป็นเงิน 16,000 บาท¹ เนื่องจากมีทุนน้อย การก่อสร้างจึงต้องทำแค่ออู่ให้ตั้ง เป็นโรงพยาบาลได้ โดยปลูกที่ทำการร่วมกับที่ผสมยา 1 หลัง เรือนผู้ดูแลโรงพยาบาล 1 หลัง โรงครัว 1 หลัง โรงแถวที่อยู่ของคนรับใช้ที่ริมหน้าหมู่บ้าน ปลูกโรงพยาบาลด้วยเครื่องไม้มาจาก 4 หลัง ออู่ให้คนไข้อยู่ได้สัก 50 คน²

ในปี พ.ศ. 2430 ขณะกำลังก่อสร้างโรงพยาบาลอยู่นั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ พระราชโอรสในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประสูติ และสิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2430 หลังจากเสด็จงานพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง และสมเด็จพระราชินีนาถ ทรงพระราชดำริว่า ในงานพระเมรุแต่ก่อน ๆ ใดเคยทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแก่อกุลแก่สาขารณประโยชน์อย่างอื่นมามากแล้ว ในงานพระเมรุครั้งนี้จะทรงแก่อกุลแก่โรงพยาบาลที่จักขึ้นใหม่ และทรงแนะนำแก่ผู้ประสงค์จะช่วยงานพระเมรุให้ช่วยในการตั้งโรงพยาบาลด้วย³ นอกจากนั้นยังพระราชทานเงินมรดกของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เพื่อใช้เป็นทุนในการสร้างโรงพยาบาลอีก 700 ชั่ง (56,000 บาท) กระแสพระคำริจะให้เป็นที่กักใหญ่หลังหนึ่งข้างหาก มีเครื่องเฟอร์นิเจอร์อื่น ๆ พร้อมสำหรับตักนั้นไม่ให้เกี่ยวข้องกับที่อื่น ๆ คณะกรรมการคอมมิสซี เห็นพร้อมกันว่าควรจะทำตึกแอกมินิสเตคิฟเป็นที่สำหรับจัดการทั้งปวงในการพยาบาล แลสอนวิชาที่จะรักษาโรคต่าง ๆ ตักนั้นมีเครื่องประคับพร้อม แต่กรมหมื่นคำรงฯ เห็นว่า ถ้าจะทำลงไปในเวลานี้ เมื่อยังไม่เห็นการเจริญแน่แล้ว ถ้าไม่มีการที่จะทำที่จะสอน ตักนั้นก็จะมีคว่างเปล่าก็ไม่สมควร ในที่สุดคณะกรรมการก็ตกลงกันว่า จะเรียก มิสเตอร์แกรซี่ และ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 68.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี.

หน้า 243.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

มิสเตอร์คาร์กู มาให้เขียนตัวอย่างประมาณราคา ข้างใต้อาจทำได้ดีกว่ากัน แล้วเมื่อตกลงจะทำ
จึงให้ค่อย ๆ ทำไปพร้อมกับการเจริญที่มีขึ้นได้ การสร้างโรงพยาบาลก็สำเร็จด้วยได้รับความ
อุททมนในงานพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เพราะเหตุนั้น เมื่อ
สร้างโรงพยาบาลเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทำพิธีเปิด
โรงพยาบาล เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2431 จึงพระราชทานนามโรงพยาบาลว่า
"โรงศิริราชพยาบาล"²

ครั้นการสร้างโรงพยาบาลเสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะกรรมการได้มอบให้ พระเจ้า
น้อยยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ จักษุการหาแพทย์มาประจำโรงพยาบาล พระองค์ศรีวา
ไคเชษฐ พระยาประเสริฐศาสน์ศรีสว่างค์ (หนู) เมื่อยังเป็นพระประสิทธิ์วิวัฒนา เป็นหมอมือชื่อ
เสียงซึ่งคุ้นเคยยิ่งกว่าคนอื่น เป็นตำแหน่งแพทย์ใหญ่ประจำโรงพยาบาล ส่วนแพทย์รองนั้น
พระยาประเสริฐฯ หาหมอมือซึ่งเคยเป็นศิษย์มาให้เป็นตำแหน่ง 2 คน ชื่อว่า หมอคง และ หมอเข้ม
ต่อมาหมอคงได้เลื่อนเป็นพระยาพิษณุประสาทเวท และหมอเข้มได้เป็น พระยาประเสริฐศาสน์
ศรีสว่างค์³ บรรดาแพทย์เหล่านี้เป็นแพทย์ไทยแผนโบราณทั้งสิ้น

หลังจากที่โรงพยาบาลเสร็จเรียบร้อยแล้ว และมีแพทย์แล้ว จึงได้ประกาศมอบ
เปิดโรงพยาบาล พบหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา ดังนี้

บอกเปิดโรงพยาบาล⁴

โรงพยาบาล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คอมมิชตี
ปฤจฉากันจัดการขึ้นเป็นมหาทานแก่อเนกชนนิกรที่อาศรัยอยู่ในพระราชอาณาเขตรกรุงสยาม

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/2 เปิดเสด็จราชการในกรมพยาบาล (21
มีนาคม ร.ศ. 108 - 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 111).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 245.

⁴ "บอกเปิดโรงพยาบาล", ราชกิจจานุเบกษา, 5(18 เมษายน 2431) : 42.

นั้น บัดนี้ก็ได้จัดการทั้งปวงแล้วเสร็จจนสมควรที่จะเปิดรักษาโรคในชั้นแรกนี้ไปแล้ว ได้จัดให้มีเรือนหมอบ เรือนคนป่วยไข้อยู่ มีหมอบรักษาโรคและคนพยาบาลพร้อมแล้ว โรงพยาบาลนั้นก็ได้ตั้งอยู่ที่พระราชวังหลังริมแม่น้ำฝั่งตะวันตก มีบริเวณที่เอาใตฺรยสะอาทเรียบร้อย กอสมควรกับการชั้นแรกกำหนดจะได้เปิดรับรักษาโรคต่าง ๆ ไม่ว่าโรคอย่างใด ในวันที่ 5 เดือน 6 แรมค่ำ 1 ปีชวศ สัมฤทธิศก 1250 ถ้าผู้ใดป่วยไข้จะมาอยู่โรงพยาบาลนี้ ถ้าผู้คนข้าทาสป่วยเจ็บจะมาส่งยังโรงพยาบาลนี้ ก็จะได้รับรักษาให้ไม่ต้องมีค่าธรรมเนียมอันใด ถ้าผู้ใดมีความประสงค์จะส่งคนเจ็บ ญาติใจใ้ในการป่วยเจ็บ จงมาตามกำหนดที่บอกแล้วข้างตน

โรงพยาบาลนี้ เป็นส่วนพระราชกุศล ทรงสละพระราชทรัพย์ให้ตั้งขึ้นเป็นทานในการรักษาโรค และป้องกันความทุกข์ยากของชนทั้งหลายที่จะเกิดจากพยาธิ มิให้หมอบอาคนพยาบาล เรียกค่ายา ค่ารักษา แก่คนไข้เลยเป็นอันขาด ยกไว้แต่ผู้ที่มีสัทธาใน ส่วนพระราชกุศลอันนี้ ตามมีจิตกรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จะออกเงินเข้าในส่วนพระราชกุศลมหาทานนี้ก็ได้ ไม่ห้ามปราม แต่เป็นที่ทรงยินดีอนุโมทนาด้วย เป็นเหตุที่สมควร พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการจะช่วยอนุเคราะห์อุทิศทุนให้โรงพยาบาลนี้ เจริญยูกยาวเป็นคุณประโยชน์ยิ่งขึ้นโดยสมควร

ในวันที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงทำพิธีเปิดศิริราชพยาบาล กรมการเชิญผู้คนไปมาก พอคนเห็นว่า ค้างโรงพยาบาลได้สำเร็จก็พากันเดี๋ยมิได้ มีใจที่จะช่วยโรงพยาบาล ค้างเช่นในปี พ.ศ. 2430 มีงานฉลองรัชกาลสมเด็จพระบรมราชินี วิคตอเรีย ครบ 50 ปี ชาวอังกฤษที่อยู่ในกรุงเทพฯ ประสงค์จะสร้างสิ่งอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ ประทับกันเห็นว่าควรจะสร้างโรงพยาบาลที่รัฐบาลตั้งขึ้นใหม่ จึงเรียกร่วมกันสร้างที่รับคนไข้ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราชหลังหนึ่ง¹ ใ้เงินจากการเรียกรอเพียง 10 ชั่ง แต่โรงหลังนั้นจะขอให้ชื่อวิคตอเรีย เป็นชื่อใ้แต่ในระหว่างคอมมิชชันมาก เพราะว่าเงิน 10 ชั่ง เท่านั้นจะนำคึกหลังหนึ่งไม่พอ จะต้องออกเงินเติมมากกว่าที่อังกฤษจะให้แต่ชื่อเป็นของอังกฤษไป หมอบเกาแวนจึงคึกคึกสนว่าให้ยอมรับคึกกว่าใ้ให้จากอุคคิลาคคิเสยที่คึกนั้นว่า คึกนี้พวกอังกฤษใ้คึกเงิน 10 ชั่ง เป็นการ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี,

ตกลงกันเห็นด้วย¹ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทานเพิ่มให้อีก 1,600 บาท² และในปีนั้นเองก็สร้างตึก "วิกตอเรีย" เป็นตึกหลังแรกที่มีขึ้นในโรงพยาบาลนั้น ต่อมาในปีเดียวกันนี้เจ้าภาพงานพระศพพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนาวิรัตน์ ทรงศรัทธาบริจาคทรัพย์ช่วยสร้างตึกรับคนไข้ขึ้นอีกหลังหนึ่งขนานนามว่า "ตึกเสาวภาคนาวิรัตน์" เรียกย่อว่า "ตึกเสาวภาค" เริ่มมีตึกขึ้นเป็นสองหลัง และยังมีผู้บริจาคทรัพย์ก่อสร้างเรือนไม้สำหรับคนไข้ไว้อีกหลายหลัง³

เมื่อถึงโรงพยาบาลศิริราชใหม่ ๆ นั้น มีอาคารทั้งหมด 6 หลัง ใหญ่ 3 หลัง เล็ก 3 หลัง มีที่พักแพทย์ หองยา และโรงครัว อาคารที่ใหญ่ช่วยพักรักษาตัว ไม่มีเพอร์นิเจอร์ ผู้ป่วยต้องนำที่นอนมาเองซึ่งความสกปรกแล้วจะโชยมาหมกกับพื้น และถ้าจำเป็นก็งอมงู ผู้ป่วยก็จะต้องนำมาเองเช่นเดียวกัน มุ้งจะแขวนกับตะปูที่ตอกอยู่กับฝาผนัง หองที่ใหญ่ช่วยพัก ไม่มีฝาเพดาน และมีหลังคาที่ค่อนข้างจะต่ำซึ่งถ้าคนสูง 6 ฟุต ไม่โค้งระวางก็จะทำให้ศีรษะชนหลังคาได้ ที่สำคัญก็คือ ไม่มีพยาบาล ญาติของผู้ป่วยจะต้องมาดูแลจัดหาอาหารโดยใส่เตาถ่าน และดูแลผู้ป่วยของเขาเองตามที่จะทำได้⁴ อาคารที่พักของผู้ป่วยจะแยกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทหนึ่ง สำหรับผู้ที่เลือกรักษาด้วยการรักษาแผนใหม่ และอีกประเภทหนึ่งสำหรับผู้ที่เลือกรักษาตามวิธีแผนโบราณของไทย การพยาบาลในโรงพยาบาลศิริราช และโรงพยาบาลอื่น ๆ ในสมัยนั้นเหมือนกัน คือให้คนรับใช้ผู้ชายดูแลผู้ป่วยชาย และคนรับใช้ผู้หญิงดูแลผู้ป่วยหญิง⁵

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/2 เบ็ญเสวีราชการในกรมพยาบาล (21 มีนาคม ร.ศ. 108 - 28 พฤศจิกายน ร.ศ. 111)

² Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 81.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 250

⁴ Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 79.

⁵ The Executive Committee of the Eight Congress. Siam : General and Medical Feature, (Bangkok : The Bangkok Time Press, Ltd., 1930), p. 292.

ในสมัยที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราชใหม่ ๆ นี้ ได้พบหลักฐานว่ามีพนักงานในโรงพยาบาล 46 คน ดังนี้คือ

พนักงานศิริราชพยาบาล¹

รายชื่อพนักงาน	จำนวนเงิน			รวมเงิน		
	ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
พนักงานแพทย์						
ขุนเทวะโอสถ	หมอนที่ 1	เงิน	40			
	หมอนที่ 2		30			
	หมอนที่ 3		20			
	หมอรักษา		8			
	พนักงานเมษยา	คนละ 12 บาท 2 คน	24			
	พนักงานคำยา	คนละ 12 บาท 2 คน	24			
	พนักงานเก็บยา	คนละ 8 บาท 2 คน	16			
	พนักงานคุมยา		6	2	8	
พนักงานรักษาโรง						
นายทับ	ผู้การ		30			
	พนักงานรักษาอพทศ		12			
	เสมียน		10			
	นายกุลี		15			

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ปี ร.ศ. 24/5 พระนาม และนามที่ให้เงินและสิ่งของแก่โรงพยาบาล และบัญชีคนไข้ปลูกทรพิษ จ่ายเงินตามโรงพยาบาลต่าง ๆ ร.ศ. 109 - 111.

รายชื่อพนักงาน	จำนวนเงิน			รวมเงิน		
	ชั่ง	บาท	อัฐ	ชั่ง	บาท	อัฐ
กุฎีสำหรับโรง คนละ 12 บาท 4 คน		48				
กุฎีทำสวน คนละ 11 บาท 12 คน	1	52				
แขกรักษายาม คนละ 15 บาท 2 คน		30		3	37	
พนักงานพยาบาล						
พนักงานพยาบาล คนละ 8 บาท 11 คน	1	8		1	8	
พนักงานครัว						
แม่ครัว		8				
คนหุงข้าว		8			16	
รวมทั้งสิ้น 46 คน		เงิน		6	69	

จากจำนวนพนักงานของโรงพยาบาลศิริราช จะเห็นว่า เมื่อเปิดโรงพยาบาลศิริราชใหม่ ๆ นั้น มีพนักงานพยาบาลเพียง 11 คน พนักงานพยาบาลเหล่านี้ได้เงินเดือนคนละ 8 บาทคือเดือน อัคราเงินเดือนนี้ เท่ากับ แม่ครัว และคนหุงข้าว เท่านั้น

พนักงานพยาบาลดังกล่าว จะมีข้อบังคับในการปฏิบัติงานกำหนดไว้ด้วย ข้อบังคับนี้เป็นข้อบังคับสำหรับคนพยาบาล ข้อบังคับพยาบาลสามัญ นอกจากจะมีข้อบังคับสำหรับพนักงานพยาบาลแล้ว ยังมีข้อบังคับสำหรับคนไขควย ทั้งนี้ คือ

นอกจากข้อบังคับสำหรับคนไข้ หรือ คนพยาบาลแล้ว ยังมีข้อบังคับผู้พยาบาลสามัญ
ดังนี้คือ

ข้อบังคับผู้พยาบาลสามัญ¹

ข้อ 1 ผู้พยาบาลทั้งปวงต้องฟังคำสั่งบังคับบัญชาของผู้พยาบาลใหญ่ และคอยปฏิบัติ
พยาบาลคนไข้โดยเต็มใจเต็มกำลัง ระวังดูแลอย่าให้เสียธรรมเนียมของผู้พยาบาลเลย
เป็นอันขาด

ข้อ 2 ต้องระวังดูแลรักษาเครื่องใช้ในเรือนพยาบาล และพื้นเรือนพยาบาลให้สะอาด
หมกจุก เรียบร้อยในที่ทั้งปวง

ข้อ 3 ผู้พยาบาลต้องเรียกคนไข้ในเรือนพยาบาลหน้าที่ของตามย่อย ๆ หย่าช้าหย่า
ให้เกินครึ่งชั่วโมงต่อครั้งหนึ่ง

ข้อ 4 ในเวลากลางคืนถึงเวลายาม 1 ให้หรีโคมลงเสีย เป็นสัญญา ให้คนไข้ชั้น
ความเวลา หย่าให้อีกกระทึกทำให้เพื่อนคนไข้ด้วยกันลำบากว่าคาญ

ข้อ 5 ถ้าหม่อมตรวจสั่งไว้ว่ากระไร หรือเห็นอาการคนไข้ผันแปรเป็นอย่างไร
ต้องรีบแจ้งความต่อผู้พยาบาลใหญ่โดยเร็ว อนึ่งให้แจ้งอาการคนไข้ในเรือนพยาบาลคน
แก่ผู้พยาบาลใหญ่ให้ทราบทุกวัน

ข้อ 6 ห้ามมิให้ผู้พยาบาลละทิ้งหน้าที่ของตัวเป็นอันขาด การที่ผู้พยาบาลจะเที่ยว
เลือกพยาบาลความเรือนอื่นนอกหน้าที่ของตัว หรีเที่ยวไปความเรือนพยาบาลแลโรงอื่น
เป็นการไม่สมควร เว้นแต่ที่ใ้ก่อนญาติของผู้พยาบาลใหญ่

ข้อบังคับ หรือ กฎระเบียบในโรงพยาบาล มิใช่มีแต่สำหรับคนพยาบาล พนักงาน
พยาบาลเท่านั้น ผู้ป่วยที่เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลในสมัยนั้นก็มีข้อบังคับ มีกฎ
ระเบียบคอยเช่นเดียวกัน คือ

¹ เรื่องเดียวกัน.

ข้อบังคับคนไข้

- ข้อ 1 คนในเรือนพยาบาลนี้
ห้ามมิให้พกพาหยาบคาย
ห้ามมิให้ เล่นการพนันหรือเล่นไพ่
ห้ามมิให้ เอาสุราเข้ามากิน
ห้ามมิให้ ประพฤติชั่วเป็นค่านพาล
- ข้อ 2 คนไข้ในเรือนพยาบาลนี้
ห้ามนำไปเที่ยวที่ครัวไฟ
ห้ามนำไปเที่ยวที่โรงฟอก
ห้ามนำไปเที่ยวที่ออกพิศ
ห้ามนำไปเที่ยวที่กาลศาลา
ห้ามนำไปเที่ยวที่เรือนพนักงานโรงพยาบาลทั้งปวง เว้นแต่มีธุระ หรือใ้คุณูปการของ
ผู้พยาบาลให้ไป
- ข้อ 3 คนไข้ผู้ชาย ห้ามไม่ให้ไปที่เรือนพยาบาล คนไข้หญิง
คนไข้หญิง ก็ห้ามไม่ให้ไปที่เรือนพยาบาล คนไข้ผู้ชาย
และคนไข้ทั้งปวง ถ้ายังไม่ไ้คุณูปการจากผู้การเบ็จเสร็จ ห้ามไม่ให้ออกจาก
บริเวณโรงพยาบาล
- ข้อ 4 คนไข้มีอาการทุเลาจนจะหาย ต้องช่วยทำการเบา ๆ ของโรงพยาบาลบ้าง
ตามสมควร ซึ่งหมอมจะยอมให้ทำได้
- ข้อ 5 คนไข้ซึ่งอาการทุเลาแล้ว ต้องเป็นธุระรักษาที่นอน และเครื่องที่ตัวให้เรียบร้อย
ให้สะอาดหมดจด และเมื่อถึงเวลากินเช้า ให้ไปกินที่โรงเลี้ยง

ข้อ 6 คนไข้ทั้งปวง ต้องทำตามคำตักเตือนของผู้พยาบาล ถ้าคนไข้คนใดแก๊งก็ถึง
หรือแก๊งทำการให้เสียขมขรรณนิยม หรือแก๊งทำอันตรายแก่สมบัติของ
โรงพยาบาล จะต้องไล่เสียจากโรงพยาบาล ไม่ยอมรักษาให้ต่อไป

สำหรับคนไข้ที่เข้ารับการรักษาตัวในโรงพยาบาลแต่ละคนจะมี "แบบป่วยพยาบาล"
แบบป่วยพยาบาลนี้ มีรายละเอียดเกี่ยวกับการวินิจฉัยโรค และ รักษา กังนี้

แบบป่วยพยาบาล¹

โรงพยาบาล ชื่อ เคียงที่

ชื่อ เป็นคนไข้

ป่วยเป็นโรค

ส่งมาแต่ ณ วันที่ คำ ปี 12

เช้า ให้อาหาร

กลางวัน ให้อาหาร

เย็น ให้อาหาร

ยา

ให้อาหาร

ห้ามอาหาร

หมอ

¹ เรื่องเดียวกัน

จากการพิจารณาเกี่ยวกับ ช้างคัมภีร์ ช้างคัมภีร์พนักงานพยาบาล ช้างคัมภีร์คนไข้ และแบบป้ายพยาบาล เข้าใจว่าช้างคัมภีร์ต่าง ๆ และแบบป้ายพยาบาลนี้ คงจะใช้กับโรงพยาบาลอื่น ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นด้วย เพราะโรงพยาบาลเหล่านี้ขึ้นอยู่กับกระทรวงการควบคุมดูแลของกรมพยาบาล ซึ่งสังกัดอยู่ในกระทรวงธรรมการ ซึ่งหลักฐานที่ค้นพบนี้เป็นหลักฐานของกระทรวงธรรมการ และจากการพิจารณาช้างคัมภีร์ ช้างคัมภีร์พนักงานพยาบาล พอจะสรุปหน้าที่ของพยาบาลในสมัยนั้นได้ว่า หน้าที่สำคัญคือ การรักษาความสะอาดทั้งบริเวณโรงพยาบาล และของเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมทั้งปฏิบัติคนไข้ให้มีความสุขสบาย ต้องเฝ้าตรวจตราผู้ป่วยทุกครั้งชั่วโมง ฉาพยาบาลการฝึกปฏิบัติของรายงานหัวหน้าเวร (พยาบาลใหญ่) และห้ามละทิ้งหน้าที่ของตน

ลักษณะของการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลศิริราช

เมื่อเปิดโรงพยาบาลใหม่ ๆ ประชาชนยังไม่เลื่อมใส ไม่ค่อยมีคนไข้มารับการรักษา ทางโรงพยาบาลอนุญาตให้คนไข้เลือกวิธีการรักษาพยาบาลได้ตามใจชอบว่าจะใช้แพทย์แผนไทย หรือแผนตะวันตกในการรักษาโรคทั่วไป และการคลอดบุตร ยาที่ใช้ในการรักษามีทั้งยาไทย และยาฝรั่ง สำหรับยาไทยมีถ้าเป็นยาผง จะซื้อเครื่องยามาประกอบเองที่โรงพยาบาลศิริราช แล้วแจกจ่ายไปตามโรงพยาบาลอื่น ๆ เฉพาะโรงพยาบาลของกรมพยาบาล ถ้าเป็นยาต้ม ให้โรงพยาบาลแต่ละแห่งทำขึ้นใช้เอง¹

การรักษาพยาบาลผู้ป่วยในโรงพยาบาลศิริราชในระยะแรกมีอุปสรรคมาก อุปสรรคประการแรกคือ การขาดแคลนแพทย์แผนปัจจุบัน ก่อนเปิดโรงพยาบาลศิริราช มีแพทย์ไทยแผนปัจจุบันเพียงสองคน คือ นายแพทย์เทินฮี้ (พระยาสารสินสวามิภักดิ์) ซึ่งหมอเฮาส์ได้ส่งไปศึกษาแพทย์ที่มหาวิทยาลัยนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา ศึกษาอยู่เป็นเวลา 7 ปี สำเร็จแพทย์ในปี พ.ศ. 2414² กลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นแพทย์ไทยคนแรกที่สำเร็จวิชาการแพทย์แผนปัจจุบันตามแบบตะวันตก แพทย์ไทยที่จบวิชาการแพทย์แผนปัจจุบันตามแบบตะวันตก

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/25 รายงานกรมพยาบาล ร.ศ. 109.

² Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 67.

อีกท่านหนึ่งคือ น.ร.ว.ใหญ่ (สุวพันธ์) สนิทวงศ์ พระโอรสในพระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์ ซึ่งเป็นหลานของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สำเร็จแพทย์จาก เอคินเบอร์ก ประเทศอังกฤษ¹ ไม่พบหลักฐานว่าสำเร็จแพทย์ในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ แต่มีรายชื่อเป็นแพทย์ไทยแผนปัจจุบัน คู่กับนายแพทย์ เทียนดี เมื่อครั้งเปิดโรงพยาบาลศิริราช เข้าใจว่าคงกลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นเดียวกัน นอกนี้มีแพทย์ไทยอีก 3 คน ที่ได้รับการฝึกหัดจากแพทย์มิชชันนารีไค้แก่ หมอสนั่น (พระวรวงศ์กรมการโกษา) และ หมอแสน ทั้งสองคนนี้ หมอเฮาส์ (Dr. House) และ หมอบริคเคย์ เป็นผู้ฝึกให้ความชำนาญในการรักษาไข้ บาดแผล และการปลูกฝีป้องกันฝีดาษ อีกคนหนึ่งชื่อ หมอโปล์ ได้รับการฝึกจากหมอแคมป์เบล (Dr. Campbell) รัฐบาลจึงต้องอาศัยความร่วมมือ และความช่วยเหลือจากแพทย์มิชชันนารี ไค้แก่ หมอเกาแวน และ หมอเฮย์ (Dr. Peter Gowan & Dr. T. Heyward Hays)²

อุปสรรคประการที่ 2 คือ ไม่มีพยาบาลที่มีความรู้ทางการแพทย์ เภมผู้พยาบาล ความโรงพยาบาลนั้นเป็นลูกจ้างธรรมดา ไม่มีความรู้ทางการแพทย์อย่างใดเลย ไม่เข้าใจว่าการพยาบาลนั้นมีหน้าที่อย่างไร³ และเมื่อมีคนเจ็บป่วยมาโรงพยาบาลญาติของผู้ป่วยจะมาอยู่ที่โรงพยาบาล หุงหาอาหารควยเคาถ่าน ภายในบริเวณโรงพยาบาล และให้ความช่วยเหลือผู้ป่วยของเขาเท่าที่อาจทำได้⁴ อันที่จริงก่อนตั้งโรงพยาบาลศิริราชนั้น มีผู้มีความรู้ทางสาขากายภาพบำบัดหนึ่งแล้ว คือ ในปี พ.ศ. 2400 นายและนาง แมตตูน ไคน่าบุตรบุญธรรมคนไทย ชื่อ เอสเตอร์ ไปอเมริกาควย เอสเตอร์ได้ศึกษาวิชาพยาบาลอยู่ 3 ปี กลับเมืองไทยในปี พ.ศ. 2403 (ค.ศ. 1860)⁵ เมื่อเดินทางกลับเมืองไทย เอสเตอร์ผู้นี้เป็นที่รู้จักกันดีในนาม

¹Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 81.

²Ibid, p. 81.

³หอยจกหมายเทศแห่งชาติ, ร.5 ศธ. 59/14 ตั้งโรงเรียนฝึกหัดพยาบาล (15 สิงหาคม - 28 ตุลาคม 2449).

⁴Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 79.

⁵สุพรรณิ กาญจนันธุติ, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2507, หน้า 177.

ของ "แม่เฒ่า" มีชื่อเสียงในฐานะเป็นพยาบาลชั้นหนึ่ง และเป็นสตรีไทยคนแรกที่ได้รับการศึกษาวิชาพยาบาลแบบตะวันตก แม่เฒ่า ใ้รับเชิญไปทำคลอดและให้การพยาบาลตามบ้าน และวังเจ้านาย แม้แต่พระนางเจ้ารำไพพรรณี ก็เป็นพระองค์หนึ่งซึ่งแม่เฒ่าเฝ้าถวายการดูแลเมื่อครั้งทรงพระเยาว์¹ นางเฮสเตอร์ ประทีปเสนา ใ้มีชีวิตอยู่ต่อมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2472 จึงถึงแก่กรรมเมื่ออายุ 85 ปี²

อุปสรรคประการที่ 3 คือ การขาดแคลนเครื่องมือเครื่องใช้ ไม่มีการทำให้ปราศจากเชื้อ ใช้วิธีต้ม ผ้าพันแผลใช้แล้วต้องซักมาใช้อีก นำใช้ซ้ำในแม่น้ำมาคม ห้องผ่าตัดใช้ตะเกียงน้ำมัน ไม่มีพยาบาล หรือใครเป็นผู้ช่วย แพทย์ต้องทำหน้าที่รักษาพยาบาลเองตามลำพัง³

อุปสรรคที่สำคัญประการสุดท้าย คือ ผู้ป่วยไม่ยอมเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล คอยอยู่หลายวันจึงมีผู้ส่งคนไข้ไปให้การรักษา แต่กลับเป็นคนไข้อาการเพิ่มหนักไปถึงโรงพยาบาลไม่ซำก็สิ้นใจ ไม่มีโอกาสจะรักษาให้หายได้ ทำให้โรงพยาบาลกลายเป็นเรือนคายของคนไข้ ซึ่งกรรมการกัวจะเสี่ยชื่อเสียงของโรงพยาบาล ต้องขอแรงกันเองให้ช่วยซักชวนพวกพ้องบ่าวไพร่ของคนไข้ป่วยแม่เพียงเล็กน้อยไปขอยา หรือรักษาตัวที่โรงพยาบาล พอเป็นอย่างแก่มหาชน โดยกระบวนการนี้พอปรากฏว่า มีคนไข้รักษาตัวหายกลับมาจากโรงพยาบาล จึงมีผู้ชื่นชมอย่าง ความเชื่อถือโรงพยาบาลจึงค่อยมีบั้งขึ้นโดยลำพังมา⁴

¹ เคนเนธ อี แวลด์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย, หน้า 33 - 34.

² มนต์วีร์ อุดหนักต์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 46.

³ Bertha Blount McFarland, McFarland of Siam, p. 84.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรวงศ์ราชนาถ, นิทานโบราณคดี,

กรมพยาบาล

เมื่อเปิดโรงพยาบาลศิริราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการพยาบาลตั้งเป็นกรมหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2431 เรียกว่า "กรมพยาบาล" และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ เป็นตำแหน่งอธิบดี ส่วนกรรมการจัดการโรงพยาบาลเมื่อได้จัดการสำเร็จตามรับสั่งแล้วก็เลิกในคราวนั้นด้วย¹

ประกาศตั้งกรมพยาบาล²

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการหลายพระองค์หลายนามพร้อมกันเป็นคอมมิสซิจจัดการตั้งโรงพยาบาลขึ้นสำหรับพระนคร เพื่อเป็นประโยชน์แก่มหาชนนิกรทั่วไป คอมมิสซิจก็ได้คิดจัดการตั้งโรงพยาบาล เปิดรับรักษาพยาบาลคนไข้มาแต่ ๗ เดือน 6 ปีชวค สัมฤทธิศก นี้ คำบสนหนึ่ง บังการที่คิดตกลงจะไ้จัดต่อไปตามเวลาที่สมควรอีกหลายอย่าง การโรงพยาบาลซึ่งคอมมิสซิจได้จัดการให้เจริญขึ้นไ้ถึงเวลากาลบัดนี้ เป็นการที่คอมมิสซิจได้จัดบริบูรณ์ ตามพระบรมราชประสงค์แล้ว สมควรที่จะตั้งเป็นกรมพยาบาลขึ้นกรมหนึ่ง มีพนักงานบังคับบัญชาต่อไปไ้

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการซึ่งเป็นคอมมิสซิจจัดการโรงพยาบาลนี้ ออกจากหน้าที่เป็นผู้จัดการโรงพยาบาล โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นกรมพยาบาลขึ้นกรมหนึ่ง แลโรงพยาบาลใหญ่ที่วังหลังนั้น ให้เรียกชื่อว่า โรงศิริราชพยาบาล โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า้องยาเชอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ เป็นอธิบดี บังคับการกรมพยาบาล จัดการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป

ประกาศมา ๗ วัน 3 เดือน 1 แรม 7 ค่ำ ปีชวค สัมฤทธิศก คักราช 1250
เป็นวันที่ 1350 ในรัชกาลปัตยุมันนี้ (วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2431)

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

² จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะแพทยศาสตร์และศิริราชพยาบาล, เวชนิสิต, ฉบับที่ระลึกงานฉลอง 50 ปี (พ.ศ. 2472 - 2482), ไม่ระบุหน้า.

จากประกาศตั้งกรมพยาบาลฉบับนี้ พอจะสรุปได้ว่า กรมพยาบาล ทำหน้าที่จัดการ
โรงพยาบาลต่อไป มีพนักงานบังคับบัญชา กรมพยาบาลที่ตั้งขึ้นในครั้งแรกน่าจะขึ้นตรงต่อ
องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพราะพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ทรงเป็นราชเลขาณูการ
ส่วนพระองค์ด้วย¹

หน้าที่ของกรมพยาบาลในสมัยนั้น คือ²

- 1) ควบคุมและจัดกิจการของศิริราชพยาบาล
- 2) จัดการศึกษาวิชาแพทย์ ซึ่งตั้งขึ้นภายหลังเมื่อเปิดโรงพยาบาลแล้ว
- 3) ควบคุมดูแลโรงพยาบาลอื่น นอกจากโรงพยาบาลศิริราช ซึ่งมีอยู่ในสมัยนั้น
เช่น โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ ตั้งอยู่ที่วัดเทพศิรินทร์ทราวาส บุรพาพยาบาล ตั้งอยู่ที่
ป้อมมหาไชย โรงพยาบาลเนิสซิงโฮม โรงพยาบาลหมอเฮลล์ บางรัก โรงพยาบาล
โรคจิต ปากคลองสาร และโรงพยาบาลสามเสน เป็นต้น
- 4) จัดการปลูกฝีแก่ประชาชน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ไก่ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดี กรม
พยาบาลอยู่ไม่ถึง 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2433 พระชนม์อายุเพียง
27 ปี³ กวดยพระโรค บัณฑิตเสพิการ สิ้นพระชนม์ที่โรงพยาบาลศิริราช⁴

¹เฉลิมพระเกียรติ พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข 27
พฤศจิกายน 2509 พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซรม, 2509, หน้า 159.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 156 - 157.

³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี,
หน้า 259.

⁴เฉลิมพระเกียรติ พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข วันที่
27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2509, หน้า 159.

หลังจากที่พระเจ้าอนงยาเซอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาวงศ์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมพยาบาล เข้าเป็นส่วนหนึ่งในกระทรวงธรรมการ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงษาภาณุฯ ซึ่งขณะนั้นทรงบังคับการกรมศึกษาธิการอยู่แล้ว เป็นอธิบดีกรมพยาบาล มีหน้าที่ดูแลกรมพยาบาลด้วย แต่สมเด็จพระยาตำราวงษาภาณุฯ ไม่มีเวลาดูแลกรมพยาบาล จึงกราบบังคมทูลขอให้พระยาไกรโกษา เป็นอธิบดีผู้รักษาราชการกรมพยาบาล² พระยาไกรโกษาอยู่ในตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาล 1 ปี ก็ออกไปเป็นข้าหลวงเชียงใหม่ ทำให้ตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาลว่างลง 2 ปี ใน พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าน้องยาเซอพระองค์เจ้าจันทระที่จุฑาธาร ย้ายจากอธิบดีกรมศึกษาธิการ มาเป็นอธิบดีกรมพยาบาล³ และอยู่ในตำแหน่งจนกระทั่งยกเลิกกรมพยาบาลในกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2449

จากการที่กรมพยาบาลต้องเปลี่ยนอธิบดีซึ่งเป็นผู้บริหารน้อย ๆ และมีการทิ้งช่วงที่ตำแหน่งอธิบดีว่างลงถึงสองปี ประกอบกับการตั้งกรมพยาบาลครั้งแรกไม่ใคร่มีหน้าที่ไว้อย่างเด่นชัด เพียงแต่เข้าใจกันว่า เป็นกรมที่ทำหน้าที่ด้านการรักษาพยาบาล มีหน้าที่รับผิดชอบคือจัดการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลศิริราช และต่อมาได้ขยายงานรับผิดชอบออกไป ในเรื่องการจัดตั้งโรงพยาบาลอื่น ๆ ในกรุงเทพฯ การจัดตั้งโรงเรียนแพทยากร การตั้งโรงโอสถศาลา และปลูกฝีแก่ประชาชนนี้เอง ทำให้กิจการของกรมพยาบาลไม่รุดหน้าเท่าที่ควร และประสบกับความล้มเหลวบ่อย ๆ เช่น การแยกโรงพยาบาลบางแห่ง การยกเลิกโอสถศาลา การไม่สามารถขยายการพยาบาลออกไปสู่หัวเมืองไคร้ภาคพอ จึงได้มีผู้เสนอแนะแนวทางแก้ไขและปรับปรุงการดำเนินงานแก่กรมพยาบาลหลายครั้ง

ในปี ร.ศ. 121 (2445) พระยาศุทธิสุนทรศรีศักดิ์ ปลัดทูลฉลอง กระทรวงธรรมการ ได้ให้ข้อเสนอแนะแก่กรมพยาบาลในการจัดการของกรมพยาบาล ดังนี้คือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/2 เบ็ญเสวีรราชการในกรมพยาบาล (26 มีนาคม 108 - 24 พฤศจิกายน 111).

³ เรื่องเดียวกัน.

คำแนะนำแก่กรมพยาบาล¹

ราชการในกรมพยาบาล ไม่เป็นกรมที่การงานมาดูลาก หรือยังค้ำให้เกิน เป็น กรมที่เจริญไ้ควบเจ้าของ กรมต้องคิดต้องทำเสมอ ถ้าเป็นค้ำนั่งนอนคอยไม่มีสิ่งใ้มา กระทบกระทั่งก็เฉยเสีย ฉะนั้นเรียกว่า ไม่ใ้ทำการค้ำหน้าที่อันสมควร เพราะเจ้า หน้าที่ค้ำเป็นผู้ค้ำ ไม่ใช่ผู้คอย

สิ่งที่แลเห็นว่า จะพึงคิดจะพึงกระทำนั้น กะกุใ้ค้ำที่เห็นมีอยู่คือ

1) โรงพยาบาลต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว นอกจากโรงพยาบาลเสียดจรีต ควรที่จะ เริ่มค้ำหาผู้รับทำใ้เป็นเงินมาจูงจากอื่น ลกเงินหลวงใ้หน่อยลง จักอย่างโรงพยาบาล สามเสน แค้ค้ำใ้เป็นการมั่นคง แข็งแรงปราศจากเหตุที่จจะล้ม

2) เมื่อเป็นไปใ้ค้ำเช่นนั้นแล้ว จะต้องทรวจอีกทางหนึ่งใ้รู้ว่า การพยาบาล พอแล้วหรือไม่ หรือควรจจะค้ำที่ใ้ค้ำอีกในวิธีนั้น

3) ยังส่วนการพยาบาลค้ำมโรงพยาบาลต่าง ๆ การพยาบาลค้ำหรือไม่ค้ำ คือ คนใ้หายเร็วสมควรหรือไม่ ไม่ควรค้ำยก็ค้ำยหรือไม่ ก็ค้ำมเป็นหน้าที่ที่จจะทรวจและจัก แก้ไข

4) การทรวจจะเบ็ยเป็นการสำคัญอย่างหนึ่งใ้จจะใ้รู้ว่า ที่ใ้ค้ำค้ำลใ้ค้ำมีใ้จจะ ปรกการใ้ค้ำ เกี่ยวข้องที่จจะม้องกันรักษาพยาบาลใ้ค้ำอย่างไร

5) โรงขายขายของกรมพยาบาลต่าง ๆ ควรจจะเลิกเสีย เพราะเหตุจจะเป็น ส่วนที่ระฆฏรเขาจะพึงกระทำ เราไปค้ำจจะทำเสียเวลาเปล่า ๆ

6) โรคที่ใ้ค้ำคนตายมาก ๆ เช่น ไซ้ทรพิษ ไซ้มาลาเรีย อหิวาตกโรค เป็นต้น มีขึ้นใ้ค้ำประเทศใ้ค้ำใ้ค้ำ ควรจจะค้ำมมีการทรวจ และสื่ใ้ใ้ค้ำกว้างขวางอยู่เสมอ เมื่อ จะเกิดมีหรือใ้ค้ำความว่ามีขึ้นใ้ค้ำใ้ค้ำ ค้ำมมีแพทย์ใ้ค้ำวใ้ค้ำไปม้องกันรักษาใ้ค้ำค้ำค้ำ

7) แพทย์ใ้ค้ำจจะใ้ค้ำสำหรับออกวใ้ค้ำ ค้ำมความใ้ค้ำมข้อ 6 นั้น จจำเป็นใ้ค้ำจจะค้ำมปลุกขึ้น ใ้ค้ำมมาก ใ้ค้ำมสำหรับใ้ค้ำจจะใ้ค้ำจจะ

¹ หอจค้ค้ำมเหตุแห่งชาติ, ร.5 ค้ค้ำ 8/315 คำแนะนำแก่กรมพยาบาล (7 มีนาคม

- ๘) โรคที่ติดกันได้ คือ มะเร็ง ซิเรื้อน กุ๊กกั๋ง เป็นต้น มีอยู่ที่ไหนมาก
ควรจะแก้ไขจัดการประการใด
- ๙) เรื่อง โรงเลี้ยงม้าควรจะทำอย่างไรให้สำเร็จ
- ๑๐) การโรงเรียนแพทย์ และบำรุงวิชาแพทย์ เป็นของต้องเร่งรีบคิด รีบทำ
ให้เจริญ
- ๑๑) การฝึกหัดคนพยาบาลต้องเป็นโรงเรียนเหมือนกัน ทั้งการผสมยาด้วย
- ๑๒) แพทย์ผู้ทรงคุณวุฒิ และการเลี้ยงเด็ก เป็นสิ่งที่จะต้องคิดอีกอย่างหนึ่ง
- ข้อเหล่านี้เป็นคำสั่งเข้ว่า เป็นสิ่งควรคิด ควรจัก ควรทำ แต่จะคิดอันใดให้จำเริญ
ไปได้อย่างไรนั้นเป็นธุระของเจ้าหน้าที่

วันที่ 7 มีนาคม ร.ศ. 121

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ขอเสนอแนะของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ที่ให้แกกรมพยาบาลนี้ ไม่มีหลักฐานว่า กรม
พยาบาลไ้เข้าไปไขประโยชน์ในการปรับปรุงแก้ไขราชการในกรมพยาบาลบ้างหรือไม่ แต่ใน
เกี่ยวกันนี้เอง เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เปลี่ยนจากเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็น เจ้าพระยา
วิชิตรวงษ์วุฒิไกร ไ้มีการปรับปรุงระเบียบราชการของกระทรวงธรรมการใหม่ กรมพยาบาล
จึงมีการกำหนดหน้าที่ต่าง ๆ เค้นชัดขึ้นว่า "กรมพยาบาลสำหรับการสาธารณสุขพยาบาลทั่วไป
มีการโอสถศาลา และ โรงพยาบาลทั้งปวง ในพแนกนี้ มีอธิบดีกรมพยาบาลเป็นหัวหน้า"^๑
แต่ถึงจะมีการจักระเบียบราชการใหม่และมีการกำหนดหน้าที่เค้นชัดขึ้นแล้วก็ตาม การจัดการ
พยาบาลของกรมพยาบาลก็ยังไม่เจริญก้าวหน้า มีการยกเลิกโรงพยาบาลบางแห่ง การจัดการ
โอสถศาลาตามหัวเมืองล้มเลิก การจัดการพยาบาลตามหัวเมืองไม่ประสบผลสำเร็จ เป็นต้น

^๑ หอจกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.1/86 จักรการกระทรวงธรรมการ (13 -
14 กันยายน ร.ศ. 121).

ในวันที่ 1 พฤษภาคม 122 (2445) พระยาวิจิตรวาทกิจได้เสนอแบบแผนงานใหม่สำหรับกรมพยาบาลขึ้น เพื่อปรับปรุงแก้ไขงานของกรมพยาบาลต่อไป โดยเสนอให้มีการตรวจการพยาบาลในโรงพยาบาล ตรวจและบำบัดโรคภัยในย่านเมือง¹ หลังจากพระยาวิจิตรวาทกิจได้เสนอแบบแผนงานใหม่แล้ว กิจการของกรมพยาบาลยังไม่ดีขึ้น ในปี ร.ศ. 124 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงเสนอให้มีการปรับปรุงการพยาบาลถึงชั้นยกเลิกกรมพยาบาล โดยทรงให้เหตุผลว่า "ถ้าไม่เลิกกรมพยาบาลแล้ว จะจัดการใหม่ไม่ได้ คือจะเอาใครไว้เอาใครออกนั้นเป็นการจักษยาก จึงควรตั้งต้นจัดใหม่ทีเดียว"²

ต่อมา เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้มีหนังสือขอพระราชทานกรมบังคับมณฑลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับเรื่องที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประชุมหารือในเรื่องที่จะเลิกกรมพยาบาลในกระทรวงธรรมการ และคิดจัดการเปลี่ยนแปลงการพยาบาลใหม่ ให้การพยาบาลทั้งหลายจัดอยู่ในเทศาภิบาล และให้กระทรวงธรรมการจัดให้มีพนักงานในการพยาบาล เป็น 3 พนักงาน คือ³ ให้มี

- 1) พนักงานตรวจ สำหรับตรวจการไข้เจ็บ และช่วยบำบัดการไข้เจ็บ
- 2) พนักงานสำหรับทำยาจำหน่าย
- 3) พนักงานทำหนองฝี และ ซิรั้ม

การจัดการพยาบาลตามรูปที่วางใหม่นี้ จะสามารถลดค่าใช้จ่ายลงได้มาก คือ⁴

- 1) เลิกกรมพยาบาลเดิมคักเงินออกได้ 24508 บาท
- 2) ส่งโรงพยาบาล และเงินอุดหนุนการพยาบาล ไปกระทรวงนครบาล รวม 5 ราย เป็นเงินลดจากยอดกระทรวงธรรมการ อีก 43942 บาท

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.บ.8/165 แบบแผนซึ่งได้สร้างขึ้น และคำวิธีในชั้นใหม่ สำหรับกรมพยาบาล (11 มีนาคม 2447).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 น.5.7 ก/17 กาทโรคเกิดขึ้นที่สระบุรีกับที่สเคชั้นรดไพบ้านโป่ง และตำบลพระปฐมเจดีย์ ได้จัดการตรวจแล้ว (23 มี.ย. 124 - 15 มี.ค.125).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ 24/39 เลิกโรงพยาบาลในกระทรวงธรรมการ ยกมากระทรวงนครบาล และจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีใหม่ (24 มี.ค.124 - 29 มี.ค.127).

⁴ เรื่องเดียวกัน.

3) เปลี่ยนรูปโรงศิริราชพยาบาล ให้รวมกับโรงเรียนราชแพทยาลัย ตัดเงินน้อยลง
ไค้อก 9576 บาท

4) เปลี่ยนรูปโอสถสภาไปรวมเข้ากับโอสถศาลารัฐบาล ตัดเงินน้อยลงไค้อก
26650 บาท

รวมเปลี่ยนการ 4 รายนี้ เป็นเงินลดลง 104682 บาท

ในหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉบับนี้ เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์
วุฒิไกร โฆษกพระราชทานทูตเกล้าถวาย รูปการพยาบาลที่จะจัดใหม่ ซึ่ง พระเจ้าน้องยา
เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ทรงร่างประทานนั้น มาให้ทรงพิจารณาด้วย ทั้งนี้คือ

รูปการพยาบาลที่จะจัดใหม่¹

1) เลิกกรมพยาบาลอย่างทุกวันนี้หมด การบังคับจัดโรงพยาบาลในกรุงเทพฯ
นอกจากโรงศิริราชพยาบาล ส่งให้กรมเมือง โรงศิริราชพยาบาลส่งให้กรมศึกษาธิการ
จัดเป็นโรงเรียนแพทยาลัย มีการพยาบาลไว้ในนั้นเพียงสำหรับฝึกหัดนักเรียนแพทย์

2) การพยาบาลต่อไปภายนอก จักโดยรูปดังนี้ การพยาบาล (คือ การรักษา
ไข้เจ็บ และ การป้องกันคนไม่ให้ตายมาก) ในมณฑลไหนเป็นหน้าที่เทศาภิบาลมณฑลนั้น
จะจัดการ ยกตัวอย่างดังในมณฑลกรุงเทพฯ นี้ เป็นหน้าที่กระทรวงนครบาล มณฑล
นครไชยศรี ก็เป็นหน้าที่เทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรีจัดการ หน้าที่ของกระทรวงกรมการ
ในการพยาบาลต่อไปภายนอกนั้นคือ การตรวจอย่าง 1 แนะนำเทศาภิบาลอย่าง 1
อุดหนุนเทศาภิบาล อย่าง 1

การตรวจนั้น คือ ตรวจทั่วไปในพระราชอาณาจักร ว่าที่ไหนมีโรคภัยไข้เจ็บ เป็น
เหตุให้ไพร่บ้านพลเมืองล้มตายมาก ว่าโดยย่อ ตรวจว่ามีโรคอะไรมากที่ไหนอย่าง 1
ตรวจการที่เทศาภิบาลได้จัดการป้องกัน และรักษาโรคภัยไข้เจ็บให้รู้วาพอสสมควรแก่การ
หรือยัง อย่าง 1

¹ เรื่องเดียวกัน.

การแนะนำนั้นคือ เมื่อตรวจพบว่าโรคอย่างไรมีมากที่ไหนนั้น ต้องตรวจดูว่าโรคเช่นนั้น เกิดมีมากเพราะเหตุใด และช่วยคิดกันว่า โรคอย่างนั้น ๆ จะควรป้องกันรักษาด้วย ญาอย่างไร และแนะนำเทศบาลในที่นั้น ๆ ด้วย ความคิดเห็นเพื่อให้จัดการป้องกัน รักษาโรคให้ถูกต้อง

การอุทกนุมน นั้นคือว่า การที่จะป้องกันรักษาโรคภัยอย่างใดซึ่งเหลือกำลังเทศบาล จะทำได้ ดังเช่น เกิดกาฬโรคที่เมืองเพ็ชรบุรี ครั้งนี้เป็นตัวอย่าง ถ้าหากว่าการที่จะ ป้องกันรักษาโรคภัยเช่นนั้น ต้องการหมอบไปประจำเป็นครั้งเป็นคราวก็ดี หรือต้องการความ คิดอ่านตรวจตราโดยเจาะเป็นครั้งเป็นคราวก็ดี กระทรวงธรรมการต้องอุทกนุมนในการ อย่างนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง สิ่งของ เครื่องรักษาโรค หรือ ยา และ หนองผี เป็นต้น ซึ่งเป็นของจำเป็นต้องใช้มาก และต้องใช้เสมอ และซึ่งเป็นประโยชน์ของบ้าน เมืองที่จะให้หาสิ่งของเหล่านี้ได้โดยราคาถูก เทศบาลไม่อาจจะหาได้ หรือแม้จะหาได้ ก็กลัวราคาแพง สิ่งของเหล่านี้เป็นหน้าที่กระทรวงธรรมการ จะต้องจัดทำจำหน่ายให้ได้ ทั่วถึงทุกเทศบาล โดยราคาถูกที่สุดที่จะเป็นได้

รูปการที่แบ่งหน้าที่กัน ในระหว่างเทศบาล กับกระทรวงธรรมการ ดังพรรณมานี้ นี้ถ้าจะว่าให้เข้าใจโดยง่าย คือ กระทรวงธรรมการคอยตรวจตราดูแลทั่วทุกมณฑล ถ้า มณฑลใดเทศบาลจัดการป้องกัน และรักษาความเจ็บไข้ได้ก็ดี จะเป็นเพราะกระทรวง ธรรมการได้จัดการอุทกนุมนในมณฑลนั้นมากก็ความ หรือน้อยก็ความ ชื่อว่า กระทรวง ธรรมการได้ทำหน้าที่สำเร็จในมณฑลนั้น

3) เพื่อจะกระทำการต่าง ๆ ดังว่ามาแล้ว กระทรวงธรรมการ ควรจัดในส่วน พยายาม ให้มีพนักงาน 3 พนักงาน คือ พนักงานตรวจ 1 พนักงานยา 1 พนักงาน หนองผี 1

พนักงานตรวจ นั้น ต้องมีแพทย์ที่ชำนาญสำหรับเที่ยวตรวจทั่วทุกมณฑล เพื่อจะให้รู้ว่า ที่ไหนมีโรคอย่างไรมาก จะป้องกันอย่างไร และจะรักษาอย่างไร หรือว่าแห่งใดของ หมอบไปประจำทำการพิเศษเป็นครั้งเป็นคราว เป็นหน้าที่ของหมอบในพนักงานนี้ จะมีหมอบ คนเดียวหรือหลายคนแล้วแต่ความจำเป็น เมื่อจัดการลงรูปคงจะแลเห็น

พนักงานยา นั้นคือ หมายความว่า โอสถศาลาของรัฐบาลที่มีอยู่แล้วเดิมนั้นเอง และทำการอย่างทุกวันนี้ไม่เปลี่ยนแปลงอันใด นอกจากยกหน้าที่การทำโอสถสภาซึ่ง

หมออากัมขัน ทำอยู่แต่ก่อนนั้น มาทำในโอสถศาลาของรัฐบาล ยาโอสถสภาคือ ยาสำหรับรักษาโรคโคคิ กังยาตีนิ เป็นต้น ซึ่งพระราชกฤษฎีกาให้ทำเป็นกติกเล็ก ๆ ขาวยไครวราคาจากลัทธิเพื่อจะจำหน่ายออกไปให้ทั่วทุกหนทุกแห่งนี้ ยาสำคัญต้องทำและคงคิกจำหน่ายให้แพร่หลายต่อไป แต่การที่จำหน่ายยาโอสถสภาที่ หรือยาอย่างอื่นไปจากโอสถศาลาของรัฐบาลนี้ ให้เทศาภิบาลซื้อไปจำหน่ายให้เปล่าจากโอสถศาลา เพราะฉะนั้น โอสถสภาคงเข้าใจว่า เป็นของซึ่งรัฐบาลควรไต่ถาม ไม่ขาดทุน

พนักงานทำหนองผี นั้นคือ ความคึกที่กรมพยาบาลไต่คึกไว้และลงมือทำอยู่แล้ว คือ จะตั้งโรงทำหนองผีที่พระปฐมเจดีย์ การที่จักก็ควรจักคล้ายกับโรงโอสถศาลา คือ ทำหนองชายแก่เทศาภิบาล หรือผู้ซึ่งรับจ้างปลูกผี แต่จะคงเคิมการเข้าในพนักงานทำหนองผีนี้อีก 2 อย่าง คือ การตรวจและคึกวิชารักษาโรคระบาทวัสส์คัพพณะ อย่าง 1 ทกลงในเรื่องตัวโรคต่าง ๆ อย่าง 1 พนักงานทำหนองผีนี้รัฐบาลคงจะขาดทุน หรือไม่ไต่ถามไต่ถามในชั้นแรก แต่ถาคึกเรื่องรักษาโรคระบาทวัสส์สำเร็จจะไต่ถามไต่ถามมาก ข้อความที่ว่ามาทั้งนี้ในส่วนกระทรวงธรรมการ

4) ในส่วนเทศาภิบาลที่จะจัดการพยาบาลต่อไปนั้น มณฑลกรุงเทพฯ มีแพทย์สุขาภิบาล มีโรงพยาบาลหลวง และโรงพยาบาลเซนต์สก็ทส์หลายโรง เมื่อกระทรวงนครบาล เข้าใจว่าเป็นผู้รับผิดชอบในการรักษาโรครักย์ในมณฑลกรุงเทพฯ แล้ว คงจะจัดการไต่คึกออก ส่วนมณฑลอื่น ๆ นอกจากมณฑลกรุงเทพฯ นั้น ทุกวันนี้มณฑลหลวงรับเงินเคียนอยู่ในกระทรวงมหาดไทยประจำอยู่แทบทุกเมือง หน้าที่หมอลประจำเมืองทุกวันนี้ มีเพียงรักษาข้าราชการ รักษาคนโทษ และรักษาราชฎที่พอไปหาหมอได้ การต่อไปควรบังคับกระทรวงมหาดไทยให้เพิ่มเคิมหน้าที่หมอลประจำเมือง ให้เทียบปลูกผี และจำหน่ายยาโอสถสภารักษาโรคราชฎความทองที่ควย จะคงเพิ่มเงินเคียนและจ่ายค่าเคินทางก็ไม่กี่มากน้อยนัก แต่กระทรวงธรรมการจะคงออกหนุนหมอลคามหัวเมืองอย่างหนึ่ง คือยอมให้รับยา และหนองผี เชื้อไปไต่ ราคาแห่งละ 1000 บาท และยอมให้ส่วนลแก่หมอลควย เมื่อรับยาไปจำหน่ายหรือรับหนองผีไปปลูกไต่ทุนคิน ให้ส่งให้กระทรวงธรรมการ และรับหนองผีและรับยาเชื้อวนไป ไม่ให้ราคาที่เชื้อเคิน 1000 บาท การที่ออกหนุนเช่นนี้เป็นการจำเป็นควยหมอลคามหัวเมืองไม่มีทุน ถ้าจะคงการลงทุนใช้เงินสคงไม่สามารถจะทำไต่ หรือมิฉะนั้น

เทศาภิบาลก็คอง เบิกเงินหลวงไปเป็นทุน ไม่ผิดอะไรกัน

คิดเห็นว่ารูปการควรจัดดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณา รูปการพยาบาลที่จะจัดใหม่แล้ว ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลิกกรมพยาบาลที่อยู่ในกระทรวงธรรมการนั้นเสีย ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 125 ส่วนโรงพยาบาลที่มีอยู่เท่าใด ให้ยกไปขึ้นอยู่ในกระทรวงนครบาล เว้นแต่โรงพยาบาลโรงเรียนวิชาให้จัดสมทบเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนราชแพทยาลัย ขึ้นอยู่กับกรมศึกษาธิการ¹

ต่อมาในปี ร.ศ. 127 ภายหลังจากปรับปรุงการพยาบาลได้ 2 ปี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นว่า การรักษาพยาบาลยังไม่ไ้ประโยชน์เต็มที่เท่าที่ควร เนื่องจากกระทรวงธรรมการ ซึ่งยังมีส่วนในการจัดการพยาบาลอยู่ ไม่สนใจที่จะจัดการพยาบาลเท่าที่ควร เพราะมีงานคานการจัดการศึกษาที่เห็นว่าสำคัญกว่าต้องรับจัดการก่อน และไม่ใช้หน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยที่จะรับจัดการเรื่องนี้ กระทรวงมหาดไทยจึงมีใ้ขยายการพยาบาลคามหัวเมืองให้กว้างขวางขึ้น เพียงแต่จัดให้มีกองแพทย์ออกไปช่วยเหลือต่าง ๆ และจัดการป้องกันโรคระบาดเป็นครั้งคราวเท่านั้น² เมื่อเห็นว่าการรักษาพยาบาลยังไม่ไ้ประโยชน์เต็มที่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ จึงกราบบังคมทูล ขอรวมโอสถศาลาของรัฐบาล และกองท่าพันท์หนองผีเข้ามาอยู่ในกระทรวงมหาดไทย เพื่อจะช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างรวดเร็ว เพราะในขณะนั้น กระทรวงมหาดไทยมีบุคลากรในการจัดการพยาบาลคามหัวเมืองพร้อมแล้ว คือ มีแพทย์ประจำมณฑล แพทย์ประจำเมือง แพทย์ประจำตำบล และมีแพทย์ประจำกระทรวงที่จะออกไปช่วยเหลือหัวเมืองเมื่อเกิดโรคระบาด พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอสถศาลาของรัฐบาลและกองท่าพันท์หนองผีมาขึ้น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศบ 8/180 เรื่องโปรดเกล้าฯ ให้โรงพยาบาลไปขึ้นกับกระทรวงนครบาล (13 มกราคม 2448 - 14 พฤศจิกายน 2449).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ม.12.2/6 หนังสือกรมพระยาดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (29 มีนาคม ร.ศ. 127).

กับกระทรวงมหาดไทย ในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2451¹

ผลจากการโอนโสตศาศาตราของรัฐบาล และ กองทำพันธหนองผีไปขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยดังกล่าว ทำให้กระทรวงธรรมการสิ้นสุดหน้าที่ในด้านการรักษาพยาบาล ทั้งในหัวเมืองและในกรุงเทพฯ เว้นแต่ การจัดการศึกษาวิชาแพทย์ คือ โรงเรียนราชแพทยาลัย และโรงพยาบาลศิริราชเท่านั้น การรักษาพยาบาลเป็นหน้าที่ของ กระทรวงนครบาล และกระทรวงมหาดไทย ซึ่งต่อมากระทรวงมหาดไทยได้กราบบังคมทูลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งกรมพยาบาลขึ้นกรมหนึ่งในกระทรวงมหาดไทย เมื่อปี พ.ศ. 2455 เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงได้รวมการ โสตศาศาตรา การทำพันธหนองผี การบังคับบัญชาแพทย์ตามหัวเมืองเข้าไว้ด้วยกัน ภายหลังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งป่าศุภสภา มาอยู่ในกรมพยาบาลของกระทรวงมหาดไทยนี้ด้วย ทำให้กรมพยาบาลนี้เป็นกรมใหญ่กรมหนึ่ง² มีระเบียบการทำงาน และจำแนกหน้าที่ราชการดังนี้

กรมพยาบาล แบ่งออกเป็น 6 แผนก คือ³

- แผนกมัญจาคีรี
- แผนกการแพทย์
- แผนกป้องกันโรคระบาด
- แผนกป่าศุภสภา
- แผนกโสตศาศาตรา
- แผนกศุภภิบาล

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.12.1/2 รายงานราชการกระทรวงมหาดไทยแผนกกรมพยาบาล (5 กุมภาพันธ์ 2457).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

แผนกบัญชาการนี้ มี อำมาตย์เอก พระยาอมรฤทธิ์ซ่าง เป็นเจ้ากรม มีหน้าที่ บังคับบัญชาความคำสั่งเสนาบดี และตรวจการรักษาพยาบาลคามหัวเมืองทั่วไป มีแพทย์ฝรั่งและ ไทยเป็นที่ปรึกษา¹ ในปี พ.ศ. 2459 กรมพยาบาลนี้ได้รับการปรับปรุงและเปลี่ยนชื่อเป็น กรมพระราชภิบาล² และ เป็นกรมสาธารณสุข ในปี พ.ศ. 2461³ ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ. 2485 ได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงสาธารณสุข⁴

ภายหลังจากที่การจัดตั้งโรงพยาบาลศิริราชเสร็จเรียบร้อยแล้ว และพระบาทสมเด็จพระ จุฑจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รวมการพยาบาลเข้าไว้เป็น กรมพยาบาลนั้น กรมพยาบาลไค้การที่จะจัดตั้งโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นอีก การจัดตั้งโรงพยาบาล เพิ่มขึ้นนี้ ไม่ยุ่งยากเหมือนเมื่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช เพราะไค้จัดตั้งรูปแบบการจัดโรงพยาบาล ไว้แล้ว หมอและพนักงานก็สามารถแบ่งไค้จากโรงพยาบาลศิริราชไค้ ความยุ่งยากอยู่ที่ไม่มีทุน ที่จะก่อสร้างโรงพยาบาลใหญ่ ดังนั้น กรมพยาบาลจึงกราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระ จุฑจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขออนุญาตยกเป็นของหลวง เช่น บ้านเจ้าภานายอากร ที่ไหนหลวง เป็นต้น มาตัดแปลงแก้ไขเป็นโรงพยาบาล⁵ โรงพยาบาลที่สร้างเพิ่มขึ้น ไค้แก่

1) โรงพยาบาลบูรพาพยาบาล หรือ โรงพยาบาลวิมลอัมมหาไชย ไค้บ้าน นายอากรตา ที่ริมคลองคูพระนคร บริเวณหน้าวังบูรพาภิรมย์ ตั้งเป็นโรงพยาบาล เปิด รักรักษาคนไข้ ตั้งแต่ เดือน 12 ปีชวศ สัมฤทธิ์ศก 1250⁶ และไค้ตั้งโรงเรียนแพทย์ไทย

¹ เรื่องเดียวกัน.

² เฉลิมพระเกียรติ พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พินิจ เป็นที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินเปิดพระรูปอนุสาวรีย์ ณ กระทรวงสาธารณสุข วันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2509. หน้า 166.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 199.

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 253.

⁶ คำกราวมบังคมทูลของคอมมิเต้จัดการโรงพยาบาล เดือน 12 ปีชวศ สัมฤทธิ์ศก 1250, เวชนิสิต ฉบับที่ระลึกงานฉลอง 50 ปี พ.ศ. 2432 - 2482, ไม่ระบุหน้า.

ขึ้นที่บูรพาพยาบาล ขอพระราชทานนามว่า "เวชสโมสรสถาน"¹ ได้เริ่มจัดมาแต่เดือนสิงหาคม ร.ศ. 124 มีผู้ศรัทธาช่วยอุทิศเงินในการนี้มาก และผลของการนี้สำเร็จได้ก็โดยพระกรุณาของ พระองค์ชายเธอ พระราชทานเงินเป็นกำลังส่วนใหญ่ และประกบด้วยความกว้างขวางของ พระพิศณุประสาทเวช ผู้ชวนช่วยจัดการ จึงได้ตั้งโรงเรียนขึ้นได้ โรงเรียนได้สร้างขึ้นในที่ดินของพระพิศณุประสาทเวช ตำบลถนนตลาดแห่งหนึ่ง โดยประสงค์ที่จะได้แก่นักเรียนมา อาศัยหลับนอน เวลากลางวันจึงไปเรียนที่โรงพยาบาล ตลอดจนฝึกหัดพยาบาลคนไข้ ได้กระทำ การเปิดโรงเรียน เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน ร.ศ. 125² โรงพยาบาลบูรพาพยาบาลมีพนักงาน พยาบาล 7 คน อัตราเงินเดือน ๆ ละ 8 บาท เท่ากับ แม่ครัว และคนหุงข้าว เช่นเดียวกับ โรงพยาบาลศิริราช³

2) โรงพยาบาลคนเสียจริต ไทบ้านเจ้าพระยาภักดิ์ภักดิ์รากร (เจ้าสัวเก่งซัว) ที่ปากคลองสาน ฉังชามูรี ทั้งเป็นโรงพยาบาล⁴ เปิดรับคนไข้เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2432⁵ ในครั้งนั้น โรงพยาบาลทำไ้เพียงการนำคนเสียจริตซึ่งไว้ในห้องซึ่งมีลูกกรง คนที่ คลั่งอาละวาดก็ถูกค่อยให้สลบแล้วนำไปขังไว้ บางคนก็ถูกล่ามโซ่ตรวน สถาปนารักษาเช่นนี้ เป็นวิธีปฏิบัติทั่ว ๆ ไปในโลก⁶ มีพนักงานพยาบาล 6 คน อัตราเงินเดือน 8 บาท

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 5/23 (ป-ย.) สร้างโรงเรียนแพทย์ไทยกับ บาดูชีรายชื่อนักเรียน (31 มกราคม - 17 พฤศจิกายน ร.ศ. 124).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 24/44 โรงเรียนแพทย์เวชสโมสร (15 ธันวาคม 125).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 24/5 พระนาม และนามที่ให้เงิน และสิ่งของ แก่โรงพยาบาล บัญชีคนไข้ปลูกทรพิษ และการจ่ายเงินตามโรงพยาบาลต่าง ๆ ร.ศ. 109 - 111.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 253.

⁵ กระทรวงสาธารณสุข, อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ครบรอบ 20 ปี (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชม, 2505), หน้า 379.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เช่นเดียวกัน¹

3) โรงพยาบาลบางรัก หมอเฮย์ ไค้ออนญาคีไซมัน ซึ่งใกล้ ๆ ตลาดบางรัก เปิดเป็นโรงพยาบาลส่วนตัวเล็ก ๆ เพื่อบริการชาวต่างประเทศ ในปี พ.ศ. 2431 โรงพยาบาลนี้ตั้งอยู่ห่างจากพระบรมมหาราชวัง 5 ไมล์ และใกล้แม่น้ำ² ค่อมมาโคโชนให้กรมพยาบาล เมื่อวันที่ 1 กันยายน ร.ศ. 110 เรียกว่า โรงพยาบาลบางรัก³ ภายหลังจากที่โรงพยาบาลบางรักอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลแล้ว หมอเฮย์ ยังคงเป็นหมอประจำอยู่ที่นั่น และภรรยาของหมอเฮย์ ทำหน้าที่เป็นพยาบาลให้การดูแลแก่ผู้เจ็บป่วย⁴ ไม่ปรากฏว่ามีพนักงานพยาบาลเช่นโรงพยาบาลอื่น ๆ⁵

4) โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ ตั้งอยู่ตรงข้ามวัดเทพศิรินทราวาส เป็นเรือนไม้สองชั้นที่ได้รับพระราชทานจากงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ปลูกเป็นที่ทำการและเรือนคนไข้ โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ ปักเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) กรมพยาบาลได้ใช้สถานที่เป็นที่จำหน่ายยาของรัฐบาล⁶ เนื่องจากมีคนไข้ไม่มาก และไคยกของเครื่องใช้ในโรงพยาบาลไปให้แก่โรงพยาบาลสามเสนซึ่งจะตั้งใหม่⁷ มีพนักงานพยาบาล 4 คน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/58 จำนวนเงินเค็มนและพนักงานในโรงพยาบาล (ม.ท.).

² Bertha Blount McFarland, *McFarland of Siam*, p. 68.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/6 โรงพยาบาลบางรัก (24 - 31 ตุลาคม ร.ศ. 110).

⁴ Bertha Blount McFarland, *McFarland of Siam*, p. 70.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/58 จำนวนเงินเค็มนและพนักงานในโรงพยาบาล (ม.ท.).

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/29 โอสถศาลาของรัฐบาล ร.ศ. 121 (29 กรกฎาคม 121 - 1 ตุลาคม ร.ศ. 127).

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/28 โรงพยาบาลสามเสน ร.ศ. 121 (12 กรกฎาคม ร.ศ. 121).

อัตราเงินเคียน 8 บาท เท่ากับที่อื่น¹

5) โรงพยาบาลสามเสน เป็นโรงพยาบาลแห่งสุดท้ายที่รัฐบาลตั้งขึ้นในกรุงเทพฯ ในยุคนั้นคือ เปิดเมื่อ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2445 โคนโชนอุปการณณ์เครื่องใช้ไปจากโรงพยาบาล เทพศิรินทร์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรวรราชฤทัย ทรงจัดการในเรื่องการจัดตั้ง โรงพยาบาลนี้² ซึ่งตั้งอยู่ปากถนนคาวช่างข้าม³

6) โรงพยาบาลจีน เป็นโรงพยาบาลที่คนจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยร่วมกันจัดตั้งขึ้น โดย คณะกรรมการจัดการโรงพยาบาลจีน ซึ่งประกอบด้วยหัวหน้า 12 คน ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งโรงพยาบาลจีน โดยใ้เรียกเงินจากคนจีนที่อยู่ในประเทศไทยขณะ นั้น โรงพยาบาลนี้ชื่อว่า เทียนฮั่วฮุย⁴ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทำพิธีเปิด ในวันที่ 19 กันยายน ร.ศ. 124 โรงพยาบาลนี้ตั้งอยู่ที่ถนนเขาวราช⁴ ไม่ปรากฏจำนวนเจ้าหน้าที่ ในโรงพยาบาล

7) โรงพยาบาลวชิระ เป็นโรงพยาบาลที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ จัดตั้งโรงพยาบาลนี้ขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ต่อพสกนิกร โดยมอบหมายให้เจ้าพระยามรราชเป็นผู้จัดหาที่สร้างโรงพยาบาล หรือมิฉะนั้นให้หาซื้อที่ดินที่จะใช้เป็นโรงพยาบาลได้⁵ เจ้าพระยามรราช ได้ซื้อบ้านของ นายเชย สรรพการหรืออุจิก เป็นเงิน 240,000 บาท เพื่อทำเป็นโรงพยาบาล และได้กำหนดไฮเฮค กับ หมอกลีเล็ก

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 24/58 จำนวนเงินเคียน และพนักงานในโรงพยาบาล (ม.ท.).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 24/28 โรงพยาบาลสามเสน (1 กรกฎาคม ร.ศ. 121).

³ "ปิดโรงพยาบาลเทพศิรินทร์ และเปิดโรงพยาบาลสามเสน" ราชกิจจานุเบกษา 19 (17 สิงหาคม 2445) : 412.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ. 24/37 โรงพยาบาลจีน (5 - 15 กันยายน ร.ศ. 124).

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.7 ม. 7.1/1 โรงวชิรพยาบาล (21 ตุลาคม 2455 - 27 มกราคม 2474).

ไปตรวจสถานที่ก่อนตั้งคลินิกชื่อ¹ โรงพยาบาลนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามว่า "วชิรพยาบาล" มณฑลให้เป็นสาธารณสถาน และให้กรมสุขาภิบาลเป็นผู้ บำบัดรักษา² เปิดรับผู้ป่วยเมื่อวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 131³ (พ.ศ. 2455) มีคนพยาบาล ที่มีประกาศนียบัตร รวม 2 คน เงินเดือน 142 บาท หญิง 2 คน เงินเดือน 90 บาท และมีคนพยาบาลที่ไม่มีประกาศนียบัตรอีก 6 คน เงินเดือน 22 บาท คือกอน⁴ คนพยาบาลประกาศ นียบัตรตามปกติมีอัตราเงินเดือนขั้นต้น 50 บาท ขึ้นเฝ้าละ 6 บาท อย่างสูง 80 บาท⁵

8) โรงพยาบาลหัวเมือง

กรมพยาบาลมีความคิดที่จะจัดการพยาบาลในหัวเมืองด้วยเช่นกัน แต่ใน ขณะนั้นกรมพยาบาลยังไม่สามารถจัดการพยาบาลออกไปตามหัวเมืองได้ กระทรวงมหาดไทยซึ่ง รับผิดชอบงานด้านการปกครองตามหัวเมืองอยู่นั้น จึงรับไปจัดทำ⁶ ในการจัดการพยาบาลตาม หัวเมืองนั้น กระทรวงมหาดไทยมีความเห็นว่า จะจัดการอย่างไรในกรุงเทพฯ เช่น มีการตั้ง โรงพยาบาลไม่ได้ เพราะหัวเมืองไม่มีทุน และไม่มีคนที่จัดการได้เช่นในกรุงเทพฯ⁷ กังนั้นจึง เปลี่ยนเป็นจัดการอย่างอื่นแทน เช่น การผลิตยาออกไปจำหน่ายตามหัวเมือง การตั้งแพทย์ ที่มีความรู้ออกไปประจำตามหัวเมือง การใช้นโยบายสนับสนุนโรงพยาบาลของมิชชันนารีซึ่งตั้งอยู่

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. 7 ม. 7.1/1 โรงวชิรพยาบาล (21 ตุลาคม 2455 - 27 มกราคม 2474).

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ศธ. 59.4/36 ส่งแพทย์ไปรับราชการวชิรพยาบาล (8 - 14 มกราคม พ.ศ. 2455).

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 227.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 228.

คามหัวเมืองต่าง ๆ แทน โดยกาให้เงินสนับสนุน¹ เพื่อให้สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้กว้างขวางขึ้น แต่ตามเหตุผลที่สามารถเรียรายเงินทุนในการดำเนินงานโรงพยาบาล กระทรวงมหาดไทยจะช่วยเหลือโดยการส่ง หมอไปให้ ซึ่งปรากฏว่ามีหลายเหตุผลจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้น โรงพยาบาลหัวเมืองที่กั้งขึ้นเกิดจากการสนับสนุนโรงพยาบาลของพวกมิชชันนารี และจากการเรียรายเงินในท้องถิ่น เช่น โรงพยาบาลเมืองภูเก็ต² มีคนพยาบาล อัตราเงินเดือน 12 บาท เป็นคนพยาบาลสามัญ ไม่มีประกาศนียบัตร³

โรงพยาบาลที่กั้งขึ้นในช่วงเวลาที่ยังไม่มีโรงเรียนพยาบาลนี้ จะมีคนพยาบาลสามัญซึ่งไม่มีความรู้ทางการพยาบาล ทางกรมพยาบาลเพียงแต่ออกข้อบังคับสำหรับคนพยาบาลขึ้นคนพยาบาลเหล่านี้ ไม่มีความรู้ทางการพยาบาล มีอัตราเงินเดือนเท่ากับ แม่ครัว และคนหุงข้าว คือ เดือนละ 8 บาท ซึ่งเป็นอัตราที่ต่ำที่สุดในบรรดาพนักงานในโรงพยาบาลทั้งหมด เนื่องจากไม่มีวิชาความรู้ทางการพยาบาล ทำให้การพยาบาลไม่มีประสิทธิภาพ แต่ในช่วงที่โรงพยาบาลลวธิระเปิก เป็นช่วงที่มีผู้เรียนจบเป็นคนพยาบาลประกาศนียบัตรแล้ว อัตราเงินเดือนขึ้นค่า 50 บาท เงินเดือนขึ้นมีละ 6 บาท ขึ้นสูงสุดไม่เกิน 80 บาท

¹ หอจกหมายเทศแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/27 หนังสือหมอกันลับ กับ หมอสุวรรณกรวมมังคผลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (13 ตุลาคม ร.ศ. 122).

² หอจกหมายเทศแห่งชาติ, ร.5 ศ.8. 2 ก/1 จะจัดตั้งโรงพยาบาลเมืองภูเก็ต (23 ตุลาคม 2434 - 14 มีนาคม 2435).

³ หอจกหมายเทศแห่งชาติ, ร.5 ศ.8.2 ก/13 นายพุก นายสร้อย แพทย์โรงพยาบาลเมืองภูเก็ต ขอคนพยาบาลใช้คนหนึ่ง คนทำครัวคนหนึ่ง (22 พฤษภาคม - 6 มิถุนายน พ.ศ. 2440).

การจัดตั้งสภาอากาศไทย

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะมีการจัดตั้งโรงพยาบาลถาวร และสถานที่จำหน่ายยาของรัฐบาล ขึ้นแล้ว ยังมีการจัดตั้งสถาบันที่สำคัญทางด้านการรักษาพยาบาล อีกแห่งหนึ่งคือ สภาอุณาโลมแดง ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2436

สภาอุณาโลมแดง ได้จัดตั้งขึ้นจากผลของการเกิดกรณีพิพาททางชายแดนแม่น้ำโขงระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งเรียกกันว่า "วิกฤตการณ์ ร.ศ. 112"¹ โดยฝรั่งเศสได้เข้ายึดกินแดนลาวซึ่งขึ้นอยู่กับไทย ฝรั่งเศสใช้อำนาจยกกองทัพเข้ามายึดแคว้นลาวที่เป็นเขตแดนของไทย จากการที่ทหารของทั้งสองฝ่ายเกิดการต่อสู้กัน บ่อยมีทหารบาดเจ็บ แต่ไม่มีกองการกุศลกระทำหน้าที่ช่วยเหลือบรรเทาทุกข์ให้เป็นกิจลักษณะ หญิงผู้ไทยจึงได้รวมตัวกัน มี ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์ เป็นหัวหน้า กราบมิ่งมงคลพระกรุณา สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี (สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า) ขอให้ทรงเป็นชนนีผู้บำรุงการที่จะตั้งสภาการกุศลนี้ เพื่อช่วยทหารผู้เจ็บป่วยทั้งหลาย จกหมายกราบบังคมทูล ลงวันที่ 13 เมษายน ร.ศ. 112 เนื่องจากจกหมายกราบบังคมทูลฉบับนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า เป็นความคึกคักดี ต้องช่วยแบบอย่างประเทศที่ปวงอันรุ่งเรืองท้องมืออยู่ จึงโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดตั้งสภาการกุศลขึ้นตามความคึกเห็นนั้น² และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อว่า "สภาอุณาโลมแดงแห่งชาติสยาม"³ โดยอาศัยระเบียบพระอุโบสถและศาลาวัดมหาธาตุ เป็นที่ตั้งโรงพยาบาลสภาอุณาโลมแดง⁴

¹ สงวน อึ้งคง, สิ่งแรกในเมืองไทย (พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2503), หน้า 9.

² พระยาคำรงแพทยาคม, สภาอากาศกับโรงเรียนแพทย์ และพยาบาล (พระนคร : โรงพิมพ์ศรีธรรมสาร, 2496), หน้า 5 - 6.

³ สงวน อึ้งคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, หน้า 13.

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศธ. 8.5/1 - 12 สภาอุณาโลมแดง (พ.ศ. 2436 - 2456).

หลังจากตั้งสภาอุณาโลมแกงแล้ว ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์ ได้มีหนังสือไปยัง
กระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ. 112 ขอเชิญกรมพยาบาล เป็นที่ปรึกษา
ทางด้านการแพทย์ และวิธีที่จะใช้ยา เสนอบทกระทรวงธรรมการเห็นสมควรยกย่องกราบทูลพระเจ้า
นงเยาว์ อธิบดีกรมพยาบาล ให้ทรงช่วยเป็นธุระ และจัดแพทย์ไว้สำหรับเป็นที่ปรึกษาของ
สภาอุณาโลมแกง กรมพยาบาลจึงได้แต่งตั้งให้ พระยาประเสริฐศาสนศรัทธาจารย์ หม่อมเจ้า
พูลสวัสดิ์ หม่อมเจ้าเจ๊ก แพทย์ไทย และหลวงคำรงแพทยาคุณ แพทย์ทางยุโรป รวม 4
ท่าน สำหรับเป็นผู้แนะนำทางการแพทย์ ต่อมาองค์สภานายิกาทรงดำริเห็นว่า ควรจะ
โรงพยาบาลของสภาอุณาโลมแกงให้กรมพยาบาลจัดการดูแลแทนคณะกรรมการนี้ โรงพยาบาล
จึงอยู่ในความดูแลของกรมพยาบาล ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2436² ต่อมาในปี พ.ศ. 2438 กรม
โยธาธิการ ได้จัดการก่อสร้างบางแห่งใกล้กับที่ตั้งของโรงพยาบาลสภาอุณาโลมแกง กรมพยาบาล
จึงให้ย้ายโรงพยาบาลนี้ไปตั้งที่โรงพยาบาลศิริราช เพื่อประโยชน์สุขแก่คนไข้ และเป็นการ
สะดวกในการรักษาพยาบาล เมื่อโรงพยาบาลย้ายมาตั้งอยู่ในโรงพยาบาลศิริราชแล้ว ไม่พบ
หลักฐานการดำเนินงาน พบแต่ว่าในปี พ.ศ. 2444 นั้นไม่มีคนไข้ในโรงพยาบาลเลย และใน
ปี พ.ศ. 2446 สภาอุณาโลมแกงได้ประกาศขายเตียงทั้งหมดที่ให้แก่กรมพยาบาล⁴ ทำให้เห็นว่า
สภาอุณาโลมแกงได้ล้มเลิกไปแล้ว

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2449 รัฐบาลสยามได้ลงนามในสัญญาเงินกู้ และรัฐบาล
อังกฤษได้ส่งหนังสือเชิญให้ประเทศไทยส่งผู้แทนไปประชุมการอุณาโลมแกง ณ กรุงลอนดอน

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศบ.8.5/1 ตั้งสภาอุณาโลมแกง (19 พฤษภาคม -
29 กรกฎาคม พ.ศ. 2436).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศบ.8.5/4 ให้กรมพยาบาลจัดการโรงพยาบาล
สภาอุณาโลมแกง (26 มีนาคม พ.ศ. 2436 - 3 เมษายน พ.ศ. 2437).

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ก.13.1/75 หนังสือพระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าจิระประวดี กราบบังคมทูลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (7 พฤศจิกายน ร.ศ.120).

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศบ.8.5/1 ซื้อเตียงนอนคนไข้จากสภาอุณาโลม
แกง นำมาใช้ที่คามโรงพยาบาล (14 กุมภาพันธ์ 2445 - 16 ธันวาคม 2448).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการให้กรมยุทธนาธิการ คำนวณ
จัดการเรื่องสถาปนาโสมแกงเพื่อมิให้เสื่อมสูญไปเสีย และจัดตั้งขึ้นให้มีความสมวัยเวลาที่คนเป็นอยู่¹

เนื่องด้วยมีอุปสรรคบางอย่างในเรื่องที่ดินที่จะปลูกสร้างโรงพยาบาลของสถาปนาโสมแกง
การดำเนินงานจึงต้องระงับอีก ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสู่สวรรคาลัย
เมื่อวันอาทิตย์ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 บรรดาพระราชโอรส และพระราชธิดา มีพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เป็นประธาน ใ้ปลงพระทัยที่ว่าทรงบำเพ็ญการ
พระกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบรมชนกนารถ จัดสร้างสิ่งซึ่งเป็นถาวรประโยชน์ไว้เป็น
อนุสาวรีย์เฉลิมพระเกียรติยศ และใ้ทรงดำริเห็นพร้อมกันว่า ควรสร้างโรงพยาบาลสภากาชาด
อนุโสมคามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนารถ และเป็นเกียรติแก่สยาม
ราชอาณาจักรด้วย² เมื่อโรงพยาบาลสร้างเสร็จ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชทานนามโรงพยาบาลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชชนกนารถ ตามพระบรม
นามาภิไธยว่า "โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์" เปิดเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2457³

ในขณะที่โรงพยาบาลสภากาชาดใกล้จะสร้างเสร็จนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการ แต่งตั้ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิษณุโลก
ประชานารถ เป็นผู้อำนวยการสภากาชาดสยาม เมื่อวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2457 ซึ่งยอม
ปรากฏชัดอยู่แล้วว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะให้สภากาชาดเริ่มทำงานตามหน้าที่ของทันที
มิให้ละทิ้งให้การเลิกร้างต่อไป⁴

¹ สภากาชาดไทย, ตำนานสภากาชาดสยาม ตอนที่ 1 - 2 พระพุทธศักราช 2472,
หน้า 66.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 68 - 69.

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.9/5 ตั้งผู้อำนวยการสภากาชาดสยาม หรือ
โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ (25 มีนาคม 2456 - 28 กรกฎาคม 2463).

⁴ เรื่องเดียวกัน.

หน้าที่สำคัญของสภาอุณาโลมแดง

เมื่อแรกตั้งสภาอุณาโลมแดงนั้น ต้องการจะตั้งเป็นสภาการกุศล เพื่อช่วยเหลือบรรเทาทุกข์แก่ทหารที่บาดเจ็บจากการสู้รบในศึกษาสงคราม โดยการ

- 1) จัดตั้งโรงพยาบาล สำหรับเป็นที่พักรักษาตัวของทหารที่เจ็บป่วย ที่ระเบียงพระอุโบสถ และศาลาวิกรมหาราชกุ โดยขอแพทย์จากกรมพยาบาลมาช่วยเป็นผู้ให้คำแนะนำ¹
- 2) จัดส่งยา ผ้าไหม เครื่องมือแพทย์ และสิ่งของต่าง ๆ สำหรับใช้ในการพยาบาล ไปให้ทหารที่มีการสู้รบ หรือคามกองทหารในเมืองที่ขอมมา² "และเมื่อมีราชการพิเศษ หรือ การศึกคราวใด สภาอุณาโลมแดง ต้องอุทิศตนในการยา และ การพยาบาลแห่งทหารโดยเต็มกำลัง ความทน และวิธีที่จะใดกำหนด"³

หลังจากที่สภาอุณาโลมแดง ได้หยุดชะงักไประยะหนึ่ง และได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่อีกครั้ง ในสมัยรัชกาลของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น ได้เปลี่ยนชื่อเป็น สภาอากาศสยาม มีหน้าที่ของสภาอุณาโลมแดงเปลี่ยนแปลงไป ก็มีข้อความตอนหนึ่งในพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเปิดโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ สภาอากาศไทย ที่บ่งชี้ถึงหน้าที่ของสภาอุณาโลมแดงที่ได้รับการรื้อฟื้นใหม่ ดังนี้

...แท้จริงตั้งแต่แรกเราสลับมาจากการศึกษา ก็ได้มาแลเห็นสภาอากาศของเราซึ่งในเวลา นั้นเมื่อการแปลกกันที่ได้จัดขึ้นใหม่ในขณะนี้ คือ ยังจัดไปโดยหนทางดำเนินการที่เข้าใจผิด อยู่ ตัวเราเองในครั้งนั้นได้รับการช่วยเหลือสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมราชชนนี ผู้เป็นสภานายิกา จึงได้คิดถึงการที่จะแก้ไขระเบียบการในสภาอากาศให้ลงรอย และได้ กรามทูลควรมีโรงพยาบาลขึ้นโรงหนึ่ง เพื่อประสงค์ให้เป็นที่พักกายแพทย์ฝ่ายทหาร และ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศธ.8.5/1 - 12 สภาอุณาโลมแดง (พ.ศ. 2436 - 2456).

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศธ.8/42 ข้าหลวงมณฑลนครราชสีมาขอยา ค้าง ๆ และเครื่องมือแพทย์ (26 พฤศจิกายน - 17 ธันวาคม 2439).

³ สภาอากาศไทย, คำนวนสภาอากาศสยาม ตอนที่ 1 - 2 พ.ศ. 2472, หน้า 66.

ฝึกหัดคนพยาบาลให้ชำนาญ การของสภาอากาศเราเข้าใจกันเสียว่า จะทำแต่ในเวลาสงคราม ถึงกระนั้นก็ดี ในการรักษาโรคก็ดี การพยาบาลก็ดี มีใช้คนหนึ่งคนใดสักแต่ว่าเป็นคนแล้วก็ได้ ก็นั่นหาไม่ได้ ต้องอาศัยการเล่าเรียน เพราะฉะนั้นไม่ว่าชาติใดจำเป็นต้องมีสถานที่ไว้เป็นที่ศึกษาของนายแพทย์ เมื่อถึงเวลาต้องใช้ในงานสงครามจะได้ไม่เสียงาน . . . ทั้งหวังใจว่าจะเป็นภาระแก่เกียรติคุณของกรุงสยามว่า ในกาลบัดนี้เราไม่นอยหน้าผู้ใด และปรากฏกิตติศัพท์เล่าลือว่า ในทหารไทยมีผู้สามารถพอที่จะรับจัดการรักษาพยาบาลคนไข้ให้เจริญไปได้ ทั้งจะเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎร์ที่เสนาบดีก็กล่าวมาแล้ว...¹

จากพระราชดำรัสของสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเปิดโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นั้น พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นของการฝึกหัดคนพยาบาลให้ชำนาญ เพื่อจะได้ออกไปปฏิบัติงานได้ การพยาบาลนั้นมีใช้ใคร ๆ ก็ทำได้ ผู้ที่จะทำการพยาบาลได้ จะต้องศึกษาเล่าเรียนก่อน จึงจำเป็นต้องตั้งโรงพยาบาลของสภาอากาศไว้สำหรับเป็นสถานศึกษาของแพทย์และพยาบาล เพื่อเตรียมบุคลากรไว้ใช้ได้เมื่อจำเป็น

เมื่อเปิดโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2457 แล้ว สภาอากาศจะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก แต่สภาอากาศจะทำภารกิจ ๆ ใดนั้นต้องอาศัยการอุดหนุนจากมหาชนออกเงินมาเข้าร่วมรวมเป็นทุนแล้วจึงจะนำไปได้ สภาอากาศมิได้รับเงินจากรัฐบาลมาใช้จ่ายเลย ต้องอาศัยเงินที่จะมีผู้เต็มใจบริจาคให้นั่นทั้งสิ้น จำนวนเงินที่สภาอากาศเรียกไว้แต่ก่อนได้ ได้ใช้จ่ายในการซื้อเครื่องยาเครื่องใช้สำหรับคนเจ็บป่วยต่าง ๆ คงมีเงินเหลือเก็บไว้เป็นจำนวนเงิน 391,259 บาท เงินจำนวนนี้ได้ใช้ไปในการก่อสร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ การซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ของโรงพยาบาลเพิ่มเติมจากส่วนที่พระเจ้าอยู่หัวพระราชทานและพระภาคภคินี ไภยระทานนั้น คงเหลือเงินทั้งคอกเบี้ยจากธนาคารเป็นจำนวนเงิน 92,104 บาทเท่านั้น² สภาอากาศต้องมีเงินสำหรับจ่ายเงินเดือนเจ้าหน้าที่ทุกประเภท และจ่าย

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.6 น.9/5 ทั้งผู้อำนวยการสภาอากาศสยาม หรือโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ (25 มีนาคม 2456 - 28 กรกฎาคม 2463).

² สภาอากาศไทย, คำานานสภาอากาศสยาม ตอนที่ 1 - 2 พ.ศ. 2472, หน้า 93.

ในการใช้สอยต่าง ๆ เงินใช้จ่ายนี้ถ้าจะใช้วิธีเอาเงินของสภาออกจ่ายไ้มาให้ก็จ่ายไป
 ดังนี้ นับว่าไม่เป็นการมั่นคงถาวรเลย เพราะเหตุที่สภาอากาศไม่มีทุนรอนพอครั้งนี้ จึงต้องทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนโรงพยาบาลให้แก่กระทรวงกลาโหม ให้ใช้โรงพยาบาลซึ่งสถานี
 ใต้สร้างขึ้นนั้นเป็นสถานพยาบาลของฝ่ายทหาร แต่สภาไ้จัดการร้องขอให้กระทรวงกลาโหม
 สั่งรับคนเจ็บไข้ทั่วไปโดยมิใช่รับเฉพาะทหาร เพื่อให้เป็นสาธารณประโยชน์¹

อย่างไรก็ตาม สภาอากาศก็ตั้งใจที่จะวางคนให้เป็นหนทางที่ปลุ่ชนชาวสยามที่มีน้ำใจ
 จะอุทิศทุนชาคี จะไ้ออกทุนทรัพย์เพื่อเป็นต้นส่วนทำการช่วยชาคีของคนไ้ทางนี้ และความมุ่ง
 หมายของสภาอากาศนั้น กล่าวโดยย่อมีอยู่ดังนี้ คือ²

1. จะจัดการก่อสร้างสถานทีใหม่บริเวณโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้สำเร็จแล้วเพิ่ม
 บริบูรณ์ เป็นโรงพยาบาลที่แท้จริงคองคามวิทยาศาสตร์ แดพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งแด่
 เกียรติยศของชาติไทย
2. จะดำเนินการพยาบาล และ ปกครองโรงพยาบาลนี้เอง ไม่ต้องอาศัยเงินรัฐบาล
 เพื่อเป็นการช่วยรัฐบาลมิคองให้เปลืองพระราชทรัพย์ในทางนี้ ให้ไ้ใช้พระราชทรัพย์นั้น
 ในการอย่างอื่นซึ่งมีอยู่อีกอเนกประการ
3. จัดให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์นี้เป็นสถานทีฝึกหัดสั่งสอนนายแพทย์ให้มีวิชา
 ความรู้ดี และชำนาญยิ่ง ๆ ขึ้น ความรู้ความชำนาญของแพทย์ย่อมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับ
 บำบัดพยาธิ
4. จัดให้โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็นสถานที ซึ่งนายแพทย์ผู้หลักทำการตรวจหาเชื้อ
 โรคอันพึงเกิดขึ้นนั้น และ หาวิธีทางแก้อโรค
5. จะจัดการฝึกหัดคนพยาบาลทั้งหญิงและชาย ให้มีความรู้ในการพยาบาลที่จริง
 สำหรับเป็นผู้ช่วยนายแพทย์ในโรงพยาบาลต่าง ๆ หรือไปทำการพยาบาลตามบ้านเรือน
 ต่าง ๆ หรือมีการฉุกเฉินเกิดขึ้น เช่น เกิดโรคชุกชุมขึ้นในที่ใดตำบลใดจะไ้ส่งคน
 พยาบาลไปช่วยเพิ่มเติม หรือในที่สุกหากมีการสงคราม หรือการจลาจลเกิดขึ้น ซึ่งเป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

เหตุจะต้องใช้อาวุธปราบปรามหรือรบพุ่ง ก็จะไปส่งคนพยาบาลไปช่วยพยาบาลรักษาคนถูกอาวุธ และเจ็บป่วย

6. จะพยายามระดมผู้คน เครื่องยา เครื่องมือ เครื่องใช้ไว้ให้พร้อม ถ้าเกิดโรคชุกชุมขึ้นในที่ตำบลใด หรือ มีการสงคราม การจลาจลดังกล่าวมาแล้ว จะให้จัดกองพยาบาลขึ้นเป็นกอง ๆ มีนายแพทย์ คนพยาบาล และเครื่องยาเครื่องใช้พร้อมส่งไปกระทำการรักษาพยาบาลคนป่วย และคนถูกอาวุธ เพื่อช่วยรัฐบาลและชาติบ้านเมือง

ความมุ่งหมายซึ่งกล่าวมาโดยย่อขณะนี้ จะแสดงให้เห็นได้แล้วว่า หน้าที่ของสภาอากาศนั้น ใหญ่หลวงเพียงไร และต้องการทุนรอนมากมายเพียงไร และที่จะดำเนินการตามความมุ่งหมายได้เพียงไรย่อมแล้วแต่ทุนรอนทั้งสิ้น ไม่มีทุนก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะเงินที่ใช้ใช้แค่สร้างโรงพยาบาลเท่านั้น ต้องมีเงินสำหรับจ่ายเป็นเงินเดือนแก่เจ้าหน้าที่ทุกประเภท และจ่ายในการใช้สอยต่าง ๆ เงินใช้จ่ายนี้ถ้าจะใช้วิธีเอาเงินของสภาออกจ่าย ไ้มาเท่าไรก็จ่ายไป ทั้งนี้ ก็ยอมไม่เป็นการมั่นคงถาวรเลย ถ้าเงินขาดมือลงเมื่อใดก็จะต้องเกิดความยุ่งยากถึงกับจะต้องปิดโรงพยาบาลทันที²

เพราะเหตุที่สภาอากาศไม่มีทุนรอนพอทั้งนี้ จึงต้องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ให้แก่กระทรวงกลาโหม ให้ใช้โรงพยาบาลนี้เป็นสถานที่พยาบาลของฝ่ายทหาร แต่สภาใคร่ขอให้กระทรวงกลาโหมส่งรับคนเจ็บไข้ทั่วไปด้วย แต่การที่จัดตั้งนี้หาใช้ควรจะเป็นเช่นนี้เสมอไป³ อย่างไรก็ตามสภาอากาศได้รับโอนโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์จากกระทรวงกลาโหมกลับมาเป็นโรงพยาบาลของสภาอากาศตามเดิม เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2459 โดยอาศัยเงินอุดหนุนรัฐบาล และผู้ศรัทธามริจาค⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 93 - 94.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

⁴ พระยาคำรงแพทยาคม, สภาอากาศกับโรงเรียนแพทย์และพยาบาล, หน้า 15.

หน้าที่ของสภาอุณาโลมแดง หรือสภาภาษาชก ใ้รับการกำหนดไว้อย่างชัดเจนอีก
ครั้งหนึ่งใน ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยสภาภาษาชกสยาม พ.ศ. 2461 ทั้งนี้รายละเอียดของ
พระราชบัญญัติดังกล่าวข้างต่อไปนี้เป็น

ร่าง¹

พระราชบัญญัติว่าด้วยสภาภาษาชกสยาม
พุทธศักราช 2461²

(ประกาศเมื่อ 12 มิถุนายน พุทธศักราช 2461)

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระ
บรมราชโองการมณพระสุสีหนาดให้ประกาศทราบทั่วกันว่า

เมื่อปีพุทธศักราช 2436 พระราชวงศ์และข้าราชการ ประชาชนชาย
หญิงมากมาย ได้มีน้ำใจพร้อมเพรียงกันออกเงินเป็นทุนตั้งสมาคมขึ้นอย่างหนึ่ง
สำหรับจัดหาเครื่องยา เครื่องพยาบาล ให้แก่ทหารซึ่งออกไปราชการในสนาม กระทำ
กิจครั้งนี้ด้วยความเมตตากรุณา เป็นพระเชษฐภคินีของชาติบ้านเมือง ซึ่งสมเด็จพระ
บรมชนกนารถพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร มหาจุฬาลงกรณพระ จุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับสมาคมนั้นเข้าไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และ
พระราชทานนามว่า "สภาอุณาโลมแดง" แต่ภายหลังเปลี่ยนนามเป็น "สภาภาษาชกสยาม"
และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ทรงรับตำแหน่งสภานายิกา
มีกรรมกาวิธิจักค่าเงินการของสภาตลอดมาเป็นลำดับ สภาได้ทำประโยชน์ให้แก่ทหาร
เป็นแผนกประการ เช่น สร้างโรงพยาบาลจุฬาลงกรณขึ้นเป็นที่รักษาพยาบาลคนเจ็บ
ไข้ทั่วไป ทั้งโรงเรียนนางพยาบาลเพื่อฝึกหัดสั่งสอนกุลสตรีให้มีความรู้ในเชิงการพยาบาล
ไข้ และช่วยการคลอดบุตร สำหรับทำคุณประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายดังนี้ เป็นต้น

¹ เรื่องเดียวกัน

² เรื่องเดียวกัน

บัดนี้ ทรงพระราชดำริว่า สมควรจักวางระเบียบการสำหรับสภาอากาศสยามนี้ ให้เป็นหลักฐานมั่นคง บริบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ ทรา พระราชบัญญัติไว้สืบไป ทั้งนี้ว่า

หมวดที่ 1

ว่าด้วยความมุ่งหมาย

สำหรับสภา และ หน้าที่กรรมการ

มาตรา 1 สภาอากาศสยามมีไว้ช่วยความมุ่งหมายจะกระทำกิจในทาง เมคคากรูณา กังจะกล่าวต่อไปนี้

- ก. จัดสถานที่ถาวรสำหรับทำการรักษาพยาบาลคนเจ็บไข้ ไม่ว่าชาติใดภาษาใด
- ข. จัดการช่วยเหลือผู้รับภัยเนื่องจากอุบัติเหตุ เช่น มีโรคภัยเกิดแพร่หลายขึ้นในท่าเลิพาเสหนึ่ง เกิดอุทกภัย ทั้งนี้เป็นต้น
- ค. จัดการส่งสอนนางพยาบาล ระดมบุคคลที่จะทำการในหน้าที่นางพยาบาล และอำนวยความสะดวกทั้งปวงในเรื่องนี้
- ง. บำรุงกิจการของแพทย์สาครให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น
- จ. ช่วยกองทัพบก ทหารเรือ ในทางพยาบาล ทั้งในเวลาสงคราม และยามสงบศึก

มาตรา 2 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งบรมราชูปถัมภกแห่ง สภานี้

มาตรา 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งบุคคลผู้ไว้วางพระราชฤทัยอย่างสนิท เป็นสภานายก 1 (ถ้าเป็นหญิงก็เรียกว่า สภานายิกา), อุปนายกผู้อำนวยการสภา 1

มาตรา 4 นอกจากที่กล่าวแล้วในมาตรา 3 ให้มีตำแหน่งกรรมการของสภาอีก คือ

- เลขาธิการ 1 ผู้ช่วยเลขาธิการ 1 เทร่ผู้ฉึก 1 ผู้ช่วยเทร่ผู้ฉึก 1

กรรมการที่ปรึกษาไม่จำกัดจำนวน

ผู้อำนวยการกองแยกของสภา เช่น ผู้อำนวยการโรงพยาบาลของสภาโรงใด โรงหนึ่ง

ตำแหน่งกรรมการของสภา ซึ่งกล่าวมานี้ ให้สภานายกเป็นผู้เลือกบุคคล และ
สั่งตั้งบรรจู่ไ้เอง

มาตรา 5 สภานายก กับ อุปนายก ผู้อำนวยการสภา เป็นผู้ดำเนินการสั่งการ
ร่วมกัน แทนกัน ให้การงานของสภาดำเนินไปโดยเรียบร้อย ทั้งมีอำนาจบังคับบัญชา
การสหวิชาตในกิจการทั้งปวงของสภานี้ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สภานายก
และอุปนายก ผู้อำนวยการสภาภาคสยาม กรมบังคับมณฑลพระกรุณาโดยทรงในเรื่อง
ซึ่งเกี่ยวกับกิจการของสภา ทั้งผูกจ่าไ้ค้ค้ค้กับเสนาบดี เจ้ากระทรวงทบวงการไ้ไ้
ฐานะเสมอหน้ากัน

จากข้อมูลทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า หน้าที่ของสภากาชาดสยาม หรือ สภาอุณาโลม
แดง นั้น แต่ครั้งเริ่มยังเข้าใจกันว่า สภากาชาดจะปฏิบัติหน้าที่บรรเทาทุกข์เฉพาะเมื่อมีศึก
สงคราม โดยให้การช่วยเหลือแก่ทหารบาดเจ็บจากการสู้รบในสงคราม และการช่วยเหลือก็ทำ
ในรูปของการจัดตั้งสถานพยาบาลเพื่อรักษาพยาบาลทหารที่บาดเจ็บตลอดจนจัดส่งยา ผ้าห่ม
เครื่องมือแพทย์และสิ่งของต่าง ๆ สำหรับใช้ในการรักษาพยาบาลตามที่กองทหารจะขอมาเท่านั้น
ซึ่งความเข้าใจนี้ยังไม่ถูกต้อง เพราะแท้จริงแล้วสภากาชาด ควรไ้กำหนดหน้าที่ไ้กว้าง
ขวาง ทั้งที่ไ้ระบุไว้ในความมุ่งหมายของสภากาชาด และร่างพระราชบัญญัติสภากาชาดสยาม
พ.ศ. 2461 ทั้งไ้กล่าวแล้ว สภากาชาดที่ไ้รับการรื้อฟื้นขึ้นใหม่นี้ มีบทบาทสำคัญในการ
จัดการศึกษาพยาบาล โดยสภากาชาดไ้ตั้งโรงเรียนพยาบาลขึ้นที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์
ในไ้ไ้เกี่ยวกับที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์เป็บริการนั้นเอง

การศึกษาอบรมของผู้ทำหน้าที่พยาบาล

1. ผู้ปฏิบัติกาพยาบาล

ก่อนที่จะมีการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลแห่งแรกขึ้นในประเทศไทยนั้น การ
พยาบาลเป็นหน้าที่ของญาติพี่น้อง, บิคารมารคา, เพื่อน ผู้อุปการะ และผู้ใกล้ชิดอื่น ๆ และ
ที่สำคัญก็คือ การพยาบาลในสมัยก่อนเป็นหน้าที่ของแพทย์แผนโบราณค้วย

หลักฐานที่แสดงว่า ในสมัยก่อนการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลนั้น ผู้ทำหน้าที่
ให้การพยาบาลคือ บิคารมารคา ญาติพี่น้องของผู้เจ็บป่วย ไ้แก่ พระไ้โรปิฎก ซึ่งถ้าจะ

พิจารณาจากการที่คนไทยเลื่อมใสศรัทธาและนับถือศาสนาพุทธกันมาช้านานก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐาน
อยู่ในอาณาจักรสุโขทัยเสียอีก พุทธศาสนาจึงน่าจะมามีอิทธิพลต่อการปฏิบัติกรพยามาลอยู่มาก
องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเทศนาสั่งสอนพระภิกษุไว้ว่า ผู้ที่ทำหน้าที่พยามาลได้แก่
บิคมารกา ผู้ดูแลการะ ญาติพี่น้อง และเพื่อนของผู้เจ็บป่วย พระภิกษุที่ไม่พยามาลพระภิกษุ
ที่อาพาธคว่บกันต้องอาบัติ และพบว่าองค์สมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงสรรเสริญการพยามาล
พระภิกษุอาพาธมาก¹

นอกจากนี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในแผ่นดินของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ตอนหนึ่งว่า ... สมเด็จพระอนุชาาประชวร พระอาการหนัก
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เสด็จขึ้นไปประทับแรมทรงพยามาลสมเด็จพระอนุชาอยู่ใน
พระราชวังบวร ฯ ถึง 6 ราตรี² และในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ยังพบหลักฐานว่าญาติพี่น้องมีส่วน
ในการปฏิบัติกรพยามาลอยู่มาก โดยพบหลักฐานจากจดหมายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ถึง นายแพทย์บรัคเลย์ ว่า

ข้าพเจ้าวางใจในวิธีรักษาพยามาลในการคลอดบุตรของยุโรปและของอเมริกา แต่มี
ความเสียใจที่จะแจ้งให้ทราบว่า ข้าพเจ้าไม่สามารถที่จะทำให้สมเด็จพระผู้มีพระ
กษัตริย์ความตายจะคุกคามเธอ เพราะญาติพี่น้องจำนวนมากของเธอ รุงใจให้เธอ
ปฏิบัติความประเพณี³

จากข้อมูลทั้งหมดที่ยกมาข้างต้นนี้ ชี้ให้เห็นว่า ญาติพี่น้อง รวมทั้ง บิคมารกา
สามีภรรยา บุตร และเพื่อน ๆ ของผู้ป่วยนั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแล และปฏิบัติกร
ช่วยเหลือเมื่อเกิดการเจ็บป่วย และการพยามาลที่ให้แก่ท่ความความเชื่อ ความประเพณี โดย
ไม่มีความรู้ทางการพยามาลเลย

¹พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่ม 5, หน้า 178 - 181.

²พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชนัดดา
เล่ม 1, หน้า 312.

³จอร์จ เฮาส์ เฟลด์ส, หมอบเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 72 - 73.

ผู้ที่มีหน้าที่ปฏิบัติการพยาบาลอีกพวกหนึ่งก็คือ แพทย์แผนโบราณ เพราะการพยาบาลในสมัยก่อน ถูกมองและตีความหมายว่า คือ "การรักษาไข้เจ็บ และ การป้องกันคนไม่ให้ตายมาก"¹ จากความหมายนี้เองทำให้การพยาบาลในสมัยก่อนตกอยู่ในมือของแพทย์แผนโบราณด้วย ทั้งความตอนหนึ่งที่พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ อธิบดีกรมพยาบาลคนแรกทรงเล่าไว้ในเรื่องแพทย์หมอ ว่า

...ในการที่จะต้องเป็นหมอ ยาเคยใช้ใช้เคยรักษา ถ้าปะไข้ที่พลิกแพลงก็ต้องหนีไป ส่วนผู้ที่ถือมั่นตามคัมภีร์ เมื่อไม่มีความไหวพริบทกลง เคยเห็นไข้หายไข้ตายกับมือมาก ก็คงดีไม่ไ้เหมือนกัน แพทย์ที่จะดีได้ของอาศัยทั้งคัมภีร์เป็นหนทาง แล้วไ้เคยพยาบาลไข้ที่หายกับมือตายกับตมามาก และไม่มีความค้ำคองถือคนเป็นครู ต้องสืบสวนจกจำและไหวพริบจึงจะสมควร...

การพยาบาลของแพทย์ที่ทำตามตำราชาวมคธ ไ้เป็นธุระรักษาข่านข่านาญอยู่ในเมืองเวาเั้น ก็คือ การตรวจรักษาที่ไส้นอนเพลิง และโรคที่ซำรุคภายใน... การพยาบาลไข้เจ็บของแพทย์ไทยที่กล่าวมาข้างคั้นนั้นก็มิไ้รักษาเหมือนกันหมดค แบ่งคามถนัดเป็นหมอมุ่ใหญ่พวกหนึ่งรักษาแต่ผู้ใหญ ค้ก้แบ่งออกอีก คือข่านาญทางตรวจรักษา และทางโลหิตข้าง รักษาไ้แต่โรคค่าง ๆ ที่เรื่อรังข้าง...²

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานเกี่ยวกับการพยาบาลในพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงประชวร ก็มีข้อความตอนหนึ่งว่า

ณ วันจันทร์ เดือน 11 ขึ้น 5 ค่ำ เวล่าย่ำเที่ยงแล้ว พระอาการกำเริบอีก... รับสั่งให้พระยาบวรรัตนราชพัลลภ พระประเสวีรัฐศาสตร์ค่างงเข้าไ้ไปเฝ้าในที่ จึงรับสั่งว่า พระโรคมากอยู่แล้ว ถ้าเห็นพระอาการเหลือมิญญาแพทย์หมอกไ้ให้กราบบังคมทูล

¹ หอจกหมายเหตุแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/39 เลิกโรพยาบาลในกระทรวงธรรมการ ยกมากระทรวงนครบาล และ จักการเปลี่ยนแปลงวิธีใหม่ (24 มีนาคม ร.ศ. 124 - 29 ธันวาคม ร.ศ. 127).

² พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ" ลัทธิธรรมนิยมค่าง ๆ, หน้า 226 - 233.

อย่าให้บังใจ... พระยานุรักษ์รัตนราชพัลลภ พระประเสริฐศาสตร์ค่างง กรามทูลว่า
ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ที่ป่วยอาการมากกว่าที่พระโรคก็มี ได้รับพยาบาลหายมามาก
จึงไปร่ำไห้พระประเสริฐศาสตร์ค่างง เข้าถวายพระโอสถต่อไป...¹

จากข้อความที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า ในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ผู้ที่คอยเฝ้าดูแลให้การพยาบาลคือ พระประเสริฐศาสตร์
ค่างง ซึ่งเป็นแพทย์แผนโบราณ

เมื่อมิชชันนารีเข้ามาและใ้คนำการรักษายาบาลแบบตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ การ
พยาบาลก็ยังเป็นหน้าที่ของแพทย์มิชชันนารีเหล่านั้นเช่นเดียวกัน จากนั้นถึงของนายแพทย์
บริคเคย์ เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2395 ซึ่งใ้บันทึกไว้เมื่อครั้งที่มีโอกาสเข้าไปถวาย
การรักษายาบาลพระสนมในสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ใ้ทรงขอร้องใ้ข้าพเจ้าถวายการรักษายาบาล
พระนาง... ข้าพเจ้าจักเอาไฟที่พระนางกำลังบรรทมเพลิงอยู่ออกไปใ้ห่าง... เบิก
พระบังนุชที่ปักไว้เกือบสนิท จนใ้ให้อากาศไม่สามารถจะถ่ายเทใ้... ถวายพระโอสถ
แล้วใ้ใ้ไม่เข้าพระนางก็ทุเส²

จากบันทึกของ นายแพทย์บริคเคย์ แสดงว่า แพทย์มิชชันนารีที่เข้ามาประเทศ
ไทยในยุคก่อนที่ประเทศไทยจะมีโรงเรียนพยาบาลนั้น ต้องทำหน้าที่คานการพยาบาลควย
และแมกระทั่งทั้งโรงพยาบาลศิริราช และโรงพยาบาลอื่นในสังกัดกรมพยาบาลขึ้นแล้ว ยัง
พบว่า ไม่มีพยาบาลที่แท้จริงในโรงพยาบาลคงมีแค่แพทย์ทำหน้าที่รักษายาบาล และมี
พนักงานพยาบาล หรือคนพยาบาล ที่จ้างมาทำหน้าที่ดูแลคนป่วยแทนญาติพี่น้องเท่านั้น คน
พยาบาลเหล่านี้ใ้ใ้ใ้เรียน มีความรู้แค่เพียงในชั้นมัธยมและกฎระเบียบสำหรับคนพยาบาล

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 4 เล่ม 2 (พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 255 - 256.

² องค์การคุรุสภา, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31, หน้า 83.

ที่ทางกรมพยาบาลวางไว้ มีอัตราเงินเดือนเท่ากับ แม่ครัว และคนตุงข้าวเท่านั้น คือ เดือนละ 8 บาท¹

2. การศึกษาวิธีการพยาบาล

2.1 สถานที่ศึกษา

2.1.1 ในสมัยโบราณ สถานที่ศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณแห่งแรกน่าจะ ไค้แก่ วัด เพราะพระสงฆ์จำเป็นต้องมีความรู้ทางด้านการรักษาพยาบาล เพื่อจะได้รักษา พยาบาลพระภิกษุที่อาพาธได้ ดังจะพบว่าในพระไตรปิฎกมีพระพุทธานุญาต ที่สมเด็จพระพุทธรเจ้า ทรงเทศนาสั่งสอนพระภิกษุ เกี่ยวกับ คุณสมบัติของผู้พยาบาลที่ดี ซึ่งจะต้องรู้จักของแสดง และไม่แสดงสำหรับคนไข้ และสามารถประภคณาไค้ ชาวต่างประเทศที่เข้ามายังประเทศไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไค้บันทึกเกี่ยวกับความสามารถในการรักษาโรคของพระภิกษุไว้ว่า "เขาปรุงโอสถชนิดหนึ่ง ประภคณก้วย น้ำมัน และผงเหลือง ๆ ไค้ขับักโรคไค้สารพัด" การที่พระภิกษุมีความรู้ความสามารถในการรักษาโรคเช่นนี้ วัดจึงน่าจะเป็นสถานศึกษาแห่งหนึ่ง ในการถ่ายทอดการปฏิบัติการรักษาพยาบาล

2.1.2 สถานศึกษาอีกแห่งหนึ่งของแพทย์แผนโบราณคือ ครัวแม่ครัว โดยมีการศึกษากันภายในตระกูล จกจ่าวิธีการรักษาพยาบาลจากบรรพบุรุษ หรือเป็นลูกมือ เป็นคนรับใช้ของหมออื่นมาปลายไค้ ไค้คนเคยการไค้ยาและไค้เห็นการรักษาพยาบาลไค้มา มากเลยเข้าไค้วิธีการเป็นแพทย์ไค้ แพทย์ที่สืบต่อกันเช่นนี้ มีความรู้ดี และวางใจไค้²

2.2 วิธีการศึกษา

วิธีเรียนเป็นแพทย์ในสมัยโบราณ เริ่มจากการให้รู้จัก รากไม้ ใบยา สรรพยาทั้งปวงก่อน แล้วจึงไค้ดูคัมภีร์คัมภีระไค้ อาการที่จะเป็นไป และตำรายา คัมภีร์

¹ หอจกหมายเทศแห่งชาติ, ร.5 ศ.24/5 พระนามและนามที่ไค้เงินและสิ่งของ แก่โรงพยาบาล ร.ศ. 109 - 111.

² พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง, เล่ม 5, หน้า 178 - 181.

³ นีโคลาส แชรแวงส, ประวัติศาสตร์ธรรมเนียมและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, หน้า 182.

⁴ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ", หน้า 224.

สรรพคุณที่บอกรสยาทั้งปวง คัมภีร์ที่จะท่องอยู่ในเบื้องต้นก็คือ สมุทธานวินิจฉัย¹ ชาควินิจฉัย¹ 1 โวคนิทาน 1 ปฐมจินคา 1 มหาโชครัต 1 ตักกศิลา 1 สาโรช 1 รัตนมาลา 1 ชาคาร 1 ศิขรมสังคหะ 1 ปุจฉาปิกขันธิกภาพาร 1 เป็นลำดับก่อน¹ เมื่อจำเค้าเงื่อนไ้แล้ว เข้าไปสู่อากาไรให้ อาจารย์แนะนำเทียบอาการจนเคยเห็นตายหรือหาย ด้วยลักษณะอย่างไรแล้ว จึงไ้ออกรักษาพยาบาลไ้ตามลำดับ²

นอกจากนี้วิธีการศึกษาด้วยตนเองโดยศึกษาจากตำรา หรือคัมภีร์แพทย์ด้วยตนเองจนเข้าใจ ทดลองรักษาตนเองตามตำราก่อน จึงรับรักษาคนอื่น ๆ ต่อไป ดังเช่น พระยาจันทบุรี (กล่อม) ไ้ศึกษาวิชาแพทย์ด้วยตนเอง เนื่องจากขาดคนแพทย์ในระยะเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ตำราวิชาแพทย์แผนโบราณของพระยาจันทบุรี (กล่อม) ไ้ได้รับความเชื่อถือจากแพทย์แผนโบราณมากเล่มหนึ่ง

อีกวิธีหนึ่งคือ เรียนจากประสบการณ์ ไ้พบไ้เห็นอาการใช้ ลักษณะใช้ และวิธีรักษาพยาบาลของแพทย์มาตั้งแต่เด็ก ไ้คุ้นเคยกับการรักษาพยาบาล ทำหน้าที่เป็นลูกมือ หรือเป็นผู้ช่วยแพทย์ ติดตามแพทย์ไปพบเห็นวิธีการรักษาพยาบาลจนเกิดความชำนาญในการตรวจการผสมยา และจะสามารถทำหน้าที่เป็นแพทย์ไ้ต่อไป แพทย์ที่สืบต่อกันมาเช่นนี้ ไ้ความรู้ดี และวางใจในการรักษาพยาบาลไ้³

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ", ลัทธิธรรมนิยมค่าง ฯ, หน้า 227.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

สรุปและวิเคราะห์

ลักษณะของการปฏิบัติการพยาบาลของไทย ก่อนการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาล ในปี พ.ศ. 2439 นั้น พบว่า ผู้ให้การพยาบาล ไม่ใช่พยาบาล การดูแลผู้ป่วยเป็นหน้าที่ของญาติพี่น้องและผู้ใกล้ชิดกับผู้ป่วย บรรดาญาติพี่น้องเหล่านี้ ไม่มีความรู้ทางการพยาบาล แต่การปฏิบัติกับผู้ป่วยก็ถ่ายทอดสืบต่อกันมาตามความเชื่อ และประเพณี ซึ่งใ้ปฏิบัติกันมาช้านาน สิ่งที่ญาติพี่น้องจะดูแลได้นั้นเป็นเรื่องของความต้องการพื้นฐานในชีวิตประจำวันของผู้ป่วยเท่านั้น

ส่วนการพยาบาลที่เน้นหนักไปทางด้านการบรรเทาจากความเจ็บป่วย เป็นหน้าที่ของแพทย์แผนโบราณ เช่น การบีบนวด การประคบ เป็นต้น แพทย์แผนโบราณเหล่านี้ จะใ้การอบรมสั่งสอนใ้รู้จักการรักษาพยาบาลใ้ใ้ 3 วิธี คือ

- 1) สืบทอดวิชาความรู้จากบรรพบุรุษ มีการศึกษาเล่าเรียนกันภายในตระกูล เรียนจากวัด
- 2) การศึกษาเล่าเรียนจากประสบการณ์ ใ้พบใ้เห็นแพทย์แผนโบราณรักษาพยาบาลมามาก เช่น การติดตามไปเป็นคนรับใ้ของแพทย์ เป็นลูกมือ เป็นผู้ช่วยแพทย์ และใ้จักจำวิธีการรักษา การปรุงยา เมื่อมีความชำนาญมากก็ใ้เป็นแพทย์ใ้
- 3) การศึกษาวิชาแพทย์ด้วยตนเองโดยอาศัยคัมภีร์แพทย์ และใ้ทดลองทำการรักษาพยาบาลใ้ใ้ใ้ใ้ใ้

สรุปพัฒนาการของการปฏิบัติการพยาบาลก่อนการจัดตั้งโรงเรียนพยาบาล

ยุค	โรคภัยไข้เจ็บ	การปฏิบัติการพยาบาล	โรงพยาบาล
สุโขทัย	ไม่พบหลักฐานว่ามีโรคระบาดร้ายแรง โรคที่พบบ่อยใ้ใ้ใ้ หัก หูก เวียน เกลื่อน กลาก หุนหวก ปวดศีรษะ	1. เชื่อถือโหราศาสตร์ และวิธีการทางไสยศาสตร์มาก กรวมใ้ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เมื่อเจ็บป่วย 2. ไม่มีหลักฐานการใช้ยาที่ชัดเจน มีชอที่สันนิษฐานใ้ใ้ใ้ จะใ้ใ้ใ้ใ้ใ้	ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามี การตั้งโรงพยาบาลใ้ สมัยสุโขทัย ใ้ใ้ ใ้ใ้ ใ้ใ้ 61 ปี มีหลักฐานการตั้งโรงพยาบาล สมัย

ยุค	โรคภัยไข้เจ็บ	การปฏิบัติกาพยาบาล	โรงพยาบาล
อยุธยา	<p>คามัว ปวดเมื่อย ท้องอืด เจ็บในท้อง</p> <p>เกิดโรคระบาดร้ายแรง เรียกว่า โรคห่า ไค้แกก โรคยหิววาคก โรค กาฬโรค และ ไข้ทรพิษ นอกจากนี้มี โรคบิด มาลาเรีย ปอกบวม ไข้หวัค ไข้ซ้ออีกเสบ บวม หอบ โรคที่เกิดจาก เวทมนต์ ถูกคุณ และ อำนาจของภูตผี</p>	<p>นำม้าม พอก และบค</p> <p>1. การประกอบพิธีทาง ไสยศาสตร์ เช่น สวก มนต์ เลี้ยงพระ ทำน้ำมนต์ และประกอบพิธีต่าง ๆ หลายอย่าง</p> <p>2. การไชยา ประงยาจาก แร่ธาตุ สิ่งที่ได้จากสัตว์ และพวกสมุนไพรต่าง ๆ การ ประงยาจะประงตามคำรับเกิม ไม่ว่าถึงถึงลักษณะอาการ เฉพาะโรค นอกจากการ ไชยาแล้ว มีการรักษาด้วย วิธีการกอกโลหิต การบีบ นวด</p> <p>3. ไม่ปรากฏหลักฐานของ การรักษาพยาบาลทาง ศัลยกรรม</p> <p>4. การคลอด มีการข่มทอง ให้อยู่ไฟ ก้มแต่ของร้อน ๆ หมอกำบายจะกูแลทั้งแม่และ ลูก ตั้งแต่ปากครรภ์ ทำ คลอด หลังคลอด จนพัน</p>	<p>พระเจ้าชัยวรมันที่ 7</p> <p>มีการตั้งโรงพยาบาลใน สมัยสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช โภชยาทหลวง ของฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2212 เป็นโรงพยาบาล ขนาดเล็ก รับคนไข้ได้ 3 - 4 คน พ.ศ. 2215 ขยายใหญ่ขึ้น รับคนไข้ได้ 15 คน และในปี พ.ศ. 2221 รับคนไข้ได้ 20 - 30 คน โรงพยาบาลนี้ ล้มเลิกไปเมื่อสิ้นศักราชกาล ของสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช ไม่มีพยาบาล มีแต่บาทหลวงฝรั่งเศส และแพทย์ในคณะบาทหลวง ดำเนินงาน</p>

ยุค	โรคภัยไข้เจ็บ	การปฏิบัติกรพบบบาล	โรงพยาบาล
		<p>อันตราย ในระหว่างอยู่ไฟจะมี การประคบตัว นานหม้อเกลือ เข่ากระโจม นั่งด่าง เป็นต้น</p> <p>5. การป้องกันโรค ใช้วิธี ย้ายถิ่นที่อยู่ ประกอมพิธีทางไสยศาสตร์ การถ่ายยา การกอกโลหิต และการรักษา ความสะอาดร่างกาย</p>	
<p>ขอมุริและ รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาล ที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5</p>	<p>เกิดโรคระบากร้ายแรง บ่อย ๆ โรคที่พบบ่อย ที่สุด คือ มาลาเรีย ไขทรพิษ บิด และ อหิวาตกโรค กาฬโรค วัณโรค กามโรค โรคสีควง ทุพโภชนาการ ปวกศึรณะ โลหิตพิการ โรคตา และฝีต่าง ๆ</p>	<p>1. มีการประกอมพิธีทางไสย ศาสตร์ ในระหว่างที่มีโรค ระบาด เรียกว่า "พระราช พิธีอาฎาฎิสูทร" มาดัมเล็ก ในรัชกาลที่ 3 แต่ใช้วิธี บำเพ็ญกุศลโดยให้น้ำสัคว์ที่กัก ซึ่งไว้ ออกปล่อย และมีวิธี ทางค่านไสยศาสตร์อื่น ๆ</p> <p>2. การใช้ยา เริ่มมียาฝรั่ง ใช้ในสมัยรัชกาลที่ 3 โดย มิชชันนารี คณะแรกที่เดินทาง เข้ามา คือ นายแพทย์คาร์ด ออกัสต์ ฟริคริส กุศลลาฟ และ ศาสตราจารย์ จากอม ทอมลิน และผู้มีบทบาท</p>	<p>มีการตั้งโรงพยาบาล ชั่วคราวทุกครั้งที่เกิด โรคระบากร ในสมัย รัชกาลที่ 5 มีอหิวา ตกโรค ระบาดครั้งใหญ่ ก่อสร้างโรงพยาบาล ชั่วคราวขึ้น 48 แห่ง เป็นสถานที่จ่ายยา และ ให้การพยาบาล จ้าง เฉพาะผู้ชายเป็นพนักงาน ในโรงพยาบาล เมื่อ โรคระบากรสงบ โรง พยาบาลก็ล้มเลิกไป พ.ศ. 2423 ตั้ง โรงพยาบาลแผนปัจจุบัน</p>

ยุค	โรคภัยไข้เจ็บ	การปฏิบัติกรพยามาล	โรงพยาบาล
		<p>สำคัญในการ เผยแพร่วิธีการรักษาพยาบาลแบบตะวันตก คือ นายแพทย์ แคนเม็ช บรัคเลย์</p> <p>3. มีการนำวิธีการรักษาพยาบาลทางศัลยกรรมมาใช้ นายแพทย์บรัคเลย์ได้ทำผ่าตัดรายแรก เมื่อวันที่ 13 มกราคม พ.ศ. 2380</p> <p>4. การบีบนวด ยังนิยมมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการจารึกวิธีการบีบนวดไว้ที่ผนังโบสถ์วัดพระเชตุพน</p> <p>5. การคลอดบุตร ในระยษรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้การคลอดบุตรแบบโบราณ นายแพทย์บรัคเลย์ ถวายคำมีร์ครรภรักษาสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2385 คนไทยเริ่มสนใจการคลอดแบบตะวันตกคนแรกคือ กรมหมื่นพรานปรบักันย์ ต่อมา สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินี ทรงสนพระทัยที่จะมีประสูติกาลแบบตะวันตก ตามคำแนะนำของกรมหมื่น</p>	<p>รับรักษาเฉพาะทหาร ขนาด 60 เตียง 5 ปี ล้มเลิกไป เพราะผู้อำนวยการต้องเป็นแพทย์ประจำกองทัพไปปรามฮอ</p> <p>ตั้งโรงพยาบาลศิริราช เป็นโรงพยาบาลถาวรแห่งแรก พ.ศ. 2431 และตั้งกรมพยาบาลดูแลโรงพยาบาลและการพยาบาล มีคนพยาบาล ยังไม่มีความรู้ทางการพยาบาล</p> <p>นอกจากนี้มีโรงพยาบาลเกิดขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น โรงพยาบาลสมุทรพา</p> <p>โรงพยาบาลเทพศิรินทร์</p> <p>โรงพยาบาลบางรัก</p> <p>โรงพยาบาลคนเสียจริต เป็นต้น และในปี พ.ศ. 2436 ได้มีการตั้งสภาอุณาโลมแดง ช่วยบรรเทาทุกข์แก่ทหารยามเกิดสงคราม ต่อมาได้เปลี่ยนเป็น สภากาชาดสยาม</p>

ยุค	โรคภัยไข้เจ็บ	การปฏิบัติการณ์พยาบาล	โรงพยาบาล
		<p>ปราบปรามโรคภัย โดยให้ นายแพทย์เฮอร์ เกาแวน เป็นผู้ทำคลอด</p> <p>6. การป้องกันโรค มีการ ออกประกาศวิธีป้องกัน อหิวาตกโรค มีการปลุกผี ป้องกันไข้ทรพิษ ทำลายหนู ป้องกันกาฬโรค และกักผู้ ที่จะเดินทางเข้ามาประเทศ ไทย ให้หมอมตรวจร่างกาย ก่อน ไม่เป็นโรคจึงจะ อนุญาตให้เข้าประเทศได้</p>	<p>และมีบทบาทสำคัญใน การจัดตั้งโรงเรียน พยาบาล โรงพยาบาล จุฬาลงกรณ์</p>

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย